

**Koninklijke Militaire Academie
Faculteit Militaire Bedrijfskunde
Kennis- & OnderzoeksCentrum**

De slag om de Tjiater-pas

De strijd tussen geallieerde en Japanse land- en luchtmacht
om de toegang tot de Bandoengse hoogvlakte
4 – 7 maart 1942

*De beslissende rol van Air Power in de eindstrijd om
Nederlands-Indië*

P.C. Boer

**Research Paper
FMB. 04-68**

**Hogere Defensie Opleidingsinstituten
Faculteit Militaire Wetenschappen
[i.o.]**

KMA / FMB / KOC
Breda, april 2004

Over de auteur

P.C. Boer is als universitair hoofddocent verbonden aan de vakgroep SGW [Sociale en Gedragswetenschappen & Wijsbegeerte] van de Koninklijke Militaire Academie [KMA]. Hij is bedrijfskundig en sociologisch econoom en sinds 1969 werkzaam bij Defensie. In 1973 haalde hij het Groot Militair Vliegbrevet als reserve officier bij de Koninklijke Luchtmacht [KLu]. Afwisselend werkzaam bij de KLu en het Ministerie van Defensie, later als burgerambtenaar, was hij onder meer hoofd van de afdeling Gedragswetenschappen van de Luchtmachtstaf en hoofd van de afdeling Beleidsontwikkeling van het Directoraat-Generaal Personeel van het ministerie, voor hij in 1996 bij de KMA werd aangesteld.

Over de publicatie

Deze publicatie is tot stand gekomen in het kader van het onderzoeksproject *Operationele inzetbaarheid Militaire Luchtvaart KNIL* van de KMA te Breda.

Het betreft een pre-publicatie van een deel van een nog te verschijnen boek, met als voorlopige werktitel *De val van Java in maart 1942, een kwestie van Air Power*.

Een voorafgaand deel verscheen reeds in pre-publicatievorm onder de titel *De slag om Kalidjati vanuit een Joint-optreden perspectief* (Research Paper, FMB 03-66; KMA, Breda, juli 2003).

Het huidige deel omvat tevens een volledig herziene versie van het eerder verschenen Research Paper [RP] *De strijd om Bandoeng, een reconstructie vanuit een militaire luchtvaartoptiek* (RP 00-53, 1^e druk juni 200; 2^e druk december 2001).

Bezitters van laatstgenoemd Research Paper wordt verzocht dat uit hun collectie te verwijderen.

Dr. P.C. Boer

Koninklijke Militaire Academie
Faculteit Militaire Bedrijfskunde
Vakgroep Sociale en Gedragswetenschappen & Wijsbegeerte [SGW]

* MPC 71 C
Postbus 90.002
4800 PA Breda

tel.:	076-527 3256	tel. mdtn:	*06-5297.3256
fax:	076-527.3255	fax.mdtn:	*06-5297.3255
e-mail:	PC.Boer@mindef.nl		

© P.C. Boer

ISBN 90-72391-21-7

Niets in deze uitgave mag worden vermenigvuldigd en/of openbaar gemaakt, door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de copyrighthouder.

Abstract

Over de val van Java in maart 1942 en de snelle ondergang van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) en de geallieerde strijdkrachten op Java in de oorlog tegen Japan, is vrij veel geschreven. Daarbij is echter opvallend weinig, nagenoeg geen, aandacht geschonken aan de samenhang tussen de operaties van land- en luchtmacht en de verschillende effecten van de inzet van *Air power*, waar onder de psychologische gevolgen. Toch blijken bij nadere beschouwing juist deze factoren van cruciaal belang te zijn geweest.

Onderwerp van deze studie vormt het tweede grote treffen tussen geallieerde en Japanse strijdkrachten in de eindstrijd om Java, de zogenaamde *Slag om de Tjiater-pas*. Dit betrof de strijd tussen geallieerde en Japanse land- en luchtmacht om de toegang tot de Bandoengse hoogvlakte, in de periode van 5 tot en met 7 maart 1942. De beschikbaarheid van luchtsteun voor de wederzijdse grondstrijdkrachten speelde in dit treffen een cruciale rol. Met het veroveren van de Tjiater-pas lag voor de Japanners de weg naar Bandoeng open, een stad waar zich niet alleen alle belangrijke geallieerde militaire en civiele hoofdkwartieren bevonden, maar die bovendien uitpilde van de vluchtelingen uit de diverse delen van de Indische archipel, alsmede uit Malakka en Singapore. Op last van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië mocht in en rond Bandoeng dan ook niet worden gevochten. De val van de Tjiater-pas betekende daarmee in feite de val van Java.

[blanco pagina]

Inhoudsopgave

pagina

*	Woord vooraf	1
1.	Inleiding, doel- en vraagstelling	3
2.	De geallieerde organisatie, strategie en middelen	9
3.	De strijd op 4 maart 1942	21
4.	De strijd op 5 maart 1942	41
5.	De strijd op 6 maart 1942	71
6.	De strijd op 7 maart 1942	97
7.	Analyse en Conclusies	111
*	Gebruikte bronnen en literatuur	119
*	Bijlage 1: Gebruikte afkortingen	123
*	Bijlage 2: Gegevens vliegtuigtypes	125

[blanco]

Woord vooraf

In de nacht van 28 februari op 1 maart 1942 en in de vroege ochtend van 1 maart 1942 landden Japanse troepen gelijktijdig op verschillende plaatsen in West-Java en in Oost-Java. De eindstrijd om Java die vervolgens los barstte tussen enerzijds het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) en geallieerde land- en luchtmacht en anderzijds de Japanse tegenstander, speelde zich voornamelijk af in West-Java. Daar waren de na eerdere strijd overgebleven geallieerde luchtmacht en het grootste deel van de geallieerde landstrijdkrachten geconcentreerd. Aan geallieerde kant was de strijd een van de eerste voorbeelden van een *Combined-Joint*-optreden in de militaire geschiedenis.

In West-Java streeden voor wat betreft de landstrijdkrachten, naast het KNIL, eenheden van het Britse, Australische en Amerikaanse leger verenigd in de geallieerde (gemotoriseerde) brigade *Blackforce*. De luchtmacht bestond uit afdelingen van het Wapen der Militaire Luchtvaart (ML) van het KNIL en squadrons van de Royal Air Force (RAF) en Royal Australian Air Force (RAAF). In de stad Bandoeng, gelegen op de goed verdedigbare Preanger of Bandoengse hoogvlakte in het oostelijk deel van West-Java, bevonden zich de drie geallieerde operationele hoofdkwartieren van de land-, zee- respectievelijk luchtmacht.

De geallieerde marine was grotendeels ten onder gegaan in de Slag in de Java Zee op 27 februari 1942 en de overgebleven eenheden weken vervolgens uit naar Ceylon of Australië. Het *Combined*- en *Joint*-optreden in West-Java betrof derhalve de samenwerking van grond- en luchtmacht. De zogenoemde *Air Support*-coördinatie verliep daarbij volgens een door de Britten ontwikkeld systeem, ingevoerd in noord-Afrika in de tweede helft van 1941 en was voor die tijd zeer modern. De organisatie van de strijdkrachten was aan geallieerde kant weliswaar *state of the art*, het aantal beschikbare middelen was zowel voor wat betreft land- als luchtmacht gering.

De strijd eindigde met de capitulatie van het KNIL ingaande 9 maart 1942, drie dagen later gevolgd door de overgave van de geallieerde strijdkrachten. Voor het zover was, werd op enkele plaatsen fel gevochten. Het laatste grote gevecht in de eindstrijd om Java was de twee dagen durende Slag om de Tjiater-pas, gevoerd tussen troepen van het KNIL en een Japanse regimentsgevechtsgroep die zich een weg vocht door de pas naar de Bandoengse hoogvlakte. De Japanse opmars werd overvloedig vanuit de lucht gesteund, waarbij Japanse gevechtsvliegtuigen opereerden vanuit de op 1 maart 1942 veroverde vliegbasis Kalidjati ten noorden van de hoogvlakte. Geallieerde gevechtsvliegtuigen waren nauwelijks meer over.

Er sneuvelden aan de zijde van het KNIL ongeveer 180 man, inbegrepen ongeveer 70 door de Japanners omgebrachte krijgsgevangenen, en er vielen tientallen zwaar gewonden. De Japanse verliezen bedroegen circa 200 doden en gewonden, als gevolg van hardnekkig verzet. Na de val van de Tjiater-pas lag voor de Japanse troepen de weg naar Bandoeng open. Daar waren alle belangrijke geallieerde militaire en civiele hoofdkwartieren gevestigd. Bovendien bevonden zich duizenden vluchtelingen in de stad. De gouverneur-generaal van Nederlands-Indië had daarom als uitdrukkelijke wens te kennen gegeven dat in en rond Bandoeng niet gevochten zou worden. Het verlies van de pas betekende daarmee het verlies van Java.

In deze studie wordt, zoveel als mogelijk vanuit het perspectief van een *Combined*- en *Joint*-optreden, de aanloop tot de slag en het verloop van de slag om de Tjiater-pas zelf beschreven, in de periode van 4 tot en met 7 maart 1942. De studie is beperkt tot de gevechten tussen land- en luchtmacht in het operatiegebied van de zogenaamde Groep Bandoeng van het KNIL, dat wil zeggen de Preanger of Bandoengse hoogvlakte en het belendende gebied.

Graag wil ik langs deze weg allen bedanken die mij hebben geholpen met het samenstellen van deze *case study* en speciaal met het voltooiën van de hierbij benodigde historische reconstructie. In het bijzonder gaat mijn dank uit naar de “proeflezers” luitenant-kolonel b.d. Drs. A. Rosendahl Huber en A.E. van Kempen. Delen van de tekst werden ook gelezen door P. van Meel (overleden 2003) van de Stichting Stabelan.

Hoofdstuk 1. Inleiding, doel- en vraagstelling.

Inleiding

Op 8 december 1941 verklaarde Nederland de oorlog aan Japan. Negen dagen later vloog het Wapen der Militaire Luchtvaart (ML) van het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) zijn eerste oorlogsmissies, de eerste oorlogsoperaties uitgevoerd door het KNIL. Japan had na een aanval op Pearl Harbor en andere Amerikaanse bases op Hawaï, gelijktijdig Malakka en de Filippijnen aangevallen. De Japanse strijdkrachten hadden echter als einddoel Nederlands-Indië. Daar bevonden zich belangrijke oliewingebieden en olieraffinaderijen, en werden rubber en delfstoffen als tin gewonnen. Nadat de Japanse strijdkrachten in Malakka en op de Filippijnen goede vorderingen hadden gemaakt, begonnen zij aan de tweede fase van hun veroveringsoorlog. Op 7 januari 1942 voer de eerste invasievloot uit met een bestemming in Nederlands-Indië.

Drie Japanse strijdmachten rukten op naar Java: via Bangka en Sumatra (de Westelijke strijdmacht), via Tarakan en Oost- en Zuid-Borneo (de Centrale Strijdmacht) en via Celebes, Ambon en Timor (de Oostelijke Strijdmacht). De aanval op Bangka en Palembang in Zuid-Sumatra begon op 14 februari, één dag voor de Britse overgave van Singapore. Op 16 februari viel de belangrijke oliestad Palembang in Zuid-Sumatra, op 19 februari het eiland Bali, pal oost van Java. Timor werd een dag later aangevallen. Ondanks vaak heftige tegenstand door voornamelijk luchtstrijdkrachten van de ML, bijgestaan door de Royal Air Force (RAF), de Royal Australian Air Force (RAAF) en de United States Army Air Force (USAAF), zat Java in de tang en was het vrijwel onmogelijk geworden militaire versterkingen naar het eiland te vervoeren. Op 27 februari 1942 verloren de geallieerde marines in de *Slag in de Java Zee* het grootste deel van hun *Striking Force*.

In de nacht van 28 februari op 1 maart 1942, middenin de “natte” (moesson)tijd, landden Japanse troepen vervolgens op Java en ving de eindstrijd om Nederlands-Indië aan. In West-Java, waar het zwaartepunt van de strijd lag en waar het grootste deel van het KNIL en de geallieerde troepen op Java waren geconcentreerd, vonden landingen plaats bij Merak en in de Baai van Bantam, in het uiterste westen van Java, alsmede bij Eretan Wetan op de noordkust van het westelijk deel van Java. Het Japanse leger landde in West-Java niet met een grote overmacht aan troepen. In totaal landden ongeveer 23.500 man, terwijl de geallieerde landstrijdkrachten in West-Java uit ruim 27.000 man aan gevechtsgereede troepen bestonden. Het waren vooral de luchtstrijdkrachten die zouden bepalen naar welke zijde de weegschaal zou doorslaan voor wat betreft de uitslag van de strijd [1].

De landing bij Eretan Wetan was de gevaarlijkste, omdat die een directe bedreiging vormde voor de verdediging van Bandoeng, waar alle belangrijke militaire en civiele hoofdkwartieren waren geconcentreerd. De stad lag op de Bandoengse of Preanger hoogvlakte, met zijn vele militaire magazijnen en werkplaatsen het logistieke centrum van het KNIL. Er was voor wat betreft de positionering van de troepen geen rekening gehouden met een landing bij Eretan Wetan. Zeker in de natte tijd was het kustgebied bij deze plaats, door onder andere hoge golfslag, minder geschikt voor een landingsoperatie. Omdat de geallieerde landstrijdkrachten kampen met een groot gebrek aan troepen, was bewust een risico genomen.

De dreiging werd echter al op 1 maart accuut, toen de op ongeveer 50 km van de kust gelegen grote vliegbasis Kalidjati in handen viel van het bij Eretan Wetan gelande Japanse detachement (regimentsgevechtsgroep) Shoji, zo genoemd naar de commandant kolonel Toshinari Shoji. De hoofdtaak van Shoji was het afsnijden van de verbinding tussen de geallieerde troepen te Batavia en die te Bandoeng, door het veroveren van Krawang en de nabijgelegen brug over de rivier de Tjitaroem. Ook de Japanners accepteerden bewust een

risico en landden bij Eretan Wetan omdat daar de belangrijke kustweg (deel van de opmarsroute naar Kalidjati) vlak bij het strand kwam. Vanaf 2 maart werden de voor de verdediging van West-Java nog beschikbare luchtstrijdkrachten (die vanaf 28 februari waren ingezet tegen de Japanse invasievloten en landingsoperaties) niet alleen ingezet tegen een Japanse opmars vanuit Eretan Wetan naar het westen, maar ook tegen het veroverde vliegveld Kalidjati. Het KNIL zette op 2 en op 3 maart 1942 alles op alles om te proberen Kalidjati te heroveren.

Al in de late middag van 2 maart plaatste de vanuit Palembang in Zuid-Sumatra opererende 3^e Hiko Dan (luchtbrigade) van de Japanse legerluchtmacht de eerste 27 jagers en aanvalsvliegtuigen over naar Kalidjati. De 3^e Hiko Dan was een *composite force*, die voornamelijk bestond uit Ki-43 jachtvliegtuigen, Ki-48 lichte bommenwerpers, Ki-15 en Ki-46 verkenner en Ki-51 aanvalsvliegtuigen. Op 3 maart was Kalidjati voldoende bevoorraad om er de hoofdmacht van de 3^e Hiko Dan te kunnen stationeren en in de ochtend van die dag kwam opnieuw een aantal Japanse vliegtuigen op de basis aan.

De Japanse luchtstrijdkrachten beschikten in Zuid-Sumatra over een aanzienlijke overmacht aan gevechtsvliegtuigen, waarvan de eenheden van de legerluchtmacht in beginsel konden worden ingezet voor de ondersteuning van de invasietroepen. Het kwetsbare detachement Shoji (maar circa 3.000 man sterk, inclusief de verzorgende delen) opereerde achter de voornaamste geallieerde linies, op grote afstand van de veel verder naar het westen gelande Japanse hoofdmacht, en was daarmee afhankelijk van luchtsteun. Die kon gezien de grote afstand en het overwegend slechte weer niet vanuit Zuid-Sumatra worden verleend. Het bezit van Kalidjati was voor de Japanners dus essentieel.

Vrijwel de gehele maand februari 1942 had de Japanse legerluchtmacht, samen met de marineluchtmacht, op Java vliegvelden aangevallen, om voorafgaand aan de landingen het luchtoverwicht te verkrijgen. Dat was, hoewel men de landingen met enkele dagen had moeten opschuiven, naar men meende uiteindelijk gelukt. Het risico van de plaatsing van de hoofdmacht van de 3^e Hiko Dan op het veroverde vliegveld Kalidjati schatte de Japanse legerluchtmacht daarom in als gering [2]. Luchtoverwicht hadden de Japanners inderdaad gerealiseerd, maar dit was lang niet zo totaal als men dacht en het was bovendien op 1 en op 2 maart 1942 niet te handhaven als gevolg van slecht weer boven Zuid-Sumatra en West-Java en het nog niet gebruiksgereed zijn van de veroverde basis Kalidjati.

De ML en de RAF maakten het de Japanse luchtbrigade te Kalidjati vervolgens op een cruciaal moment (in de avond van 2 maart en op de ochtend van 3 maart) nog erg lastig en in feite bestond er tot 3 maart omstreeks 11.00 uur een geallieerd lokaal luchtoverwicht. Onder andere werden bij een zeer succesvol geallieerd bombardement op Kalidjati, alle op 2 maart door de Japanse legerluchtmacht naar deze basis overgevlogen jachtvliegtuigen kort na hun aankomst uitgeschakeld. Geallieerde jagers en bommenwerpers ondersteunden dan ook aanvankelijk met succes het KNIL. Dat was op 3 maart in opmars naar Kalidjati met een versterkt regiment infanterie, ondersteund door een nevenaantal met een bataljonequivalent op het nabijgelegen Soebang. Het Japanse versterkte bataljon (minus) te Kalidjati en Soebang werd met grote overmacht aangevallen. Op 3 maart 1942, rond 11.00 uur, keerden de kansen van de geallieerden.

In een goed gecoördineerde *Counter-air*-operatie, uitgevoerd door 52 bommenwerpers en 33 jagers van de Japanse leger- en marineluchtmachten, werd op dat moment de geallieerde vliegbasis Andir nabij Bandoeng uitgeschakeld. Een zware slag, want vanaf Andir werden alle ondersteuningsmissies voor de oprukkende KNIL-troepen gevlogen. Het eigen lokale luchtoverwicht was in één klap verdampt. De Japanse legerluchtmacht te Kalidjati voerde vervolgens een groot aantal sorties uit gericht tegen de naderende troepenmacht van het KNIL. Hierbij vielen relatief weinig slachtoffers. Echter, door de psychologische effecten van de Japanse luchtaanvallen werd uiteindelijk, zonder dat daar Japanse grondtroepen aan te pas kwamen,

het moreel van het merendeel van de oprukkende KNIL-troepen gebroken. De terugtocht van het versterkte regiment ontaardde in een chaotische vlucht. Van het bataljonequivalent moest een van de compagnieën een paar dagen later uit de eerste lijn worden gehaald. De slag om het bezit van de vliegbasis Kalidjati was verloren. Voor de verdediging van West-Java was het het begin van het einde [3].

Voor kolonel Shoji was dat op dat moment echter nog lang geen uitgemaakte zaak. Op 4 maart ging opnieuw een deel van zijn luchtsteun te Kalidjati verloren door een succesvolle geallieerde *fighter sweep* uitgevoerd door 242 Squadron RAF. Nog een paar geallieerde lucht-aanvallen en de luchtsteun van de 3^e Hiko Dan zou wel eens weinig meer voor kunnen stellen. Zuid van Soebang bevond zich verder een relatief grote vijandelijke gemotoriseerde eenheid en Shoji liep het gevaar met zijn troepenmacht te worden omsingeld. Het veroveren van de nabij Krawang gelegen grote verkeersbrug over de rivier de Tjitaroem, om de verbinding tussen Batavia en Bandoeng in handen te krijgen, mislukte op 4 maart. De brug werd voor de ogen van de Japanse voorhoede opgeblazen. Vanwege het gevaar van nieuwe aanvallen op Soebang en Kalidjati en de geringe sterkte van zijn detachement, nam Shoji zijn gevechtsgroep te Krawang direct terug. Aanval leek de beste verdediging en kolonel Shoji besloot in nauw overleg met generaal-majoor Endo, commandant 3^e Hiko Dan, de aanval op Bandoeng in te zetten. De route die de minste risico opleverde was die vanuit Lembang via de Tjiaterpas.

Op 5 maart 1942 ging Shoji in de aanval met alle luchtsteun die Endo hem maar kon leveren. De Japanse troepen liepen daarbij een fors risico. Als de vijand tijdig zijn troepen zou weten te consolideren, dan zouden de Japanse troepen vast kunnen lopen in de Tjiaterpas. Bovendien was het maar de vraag of de 3^e Hiko Dan, met op 4 en 5 maart uitgevoerde nieuwe luchtaanvallen op Andir, de laatste geallieerde gevechtsvliegtuigen had weten uit te schakelen. De gok van Endo en Shoji liep voor de Japanners goed af. In de vroege ochtend van 7 maart 1942 was de in deze studie beschreven slag om de Tjiaterpas voorbij en werden de laatste KNIL-troepen teruggetrokken naar de omgeving van Lembang. De capitulatie van de geallieerde strijdkrachten was daarmee onafwendbaar geworden.

Probleemstelling

Hoewel vrij veel is geschreven over de val van Java in maart 1942, kennen de meer recente studies en publicaties een groot manco. Zelf beschreef ik de luchtacties in maart 1942 in enkele hoofdstukken van mijn boek *De luchtstrijd om Indië* (1990) en J.J. Nortier, P. Kuijt en P.M.H. Groen beschreven voor het Instituut (toen sectie) Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht de acties van de landstrijdkrachten in hun gedegen studie *De Japanse aanval op Java* (1993). Het probleem van beide publicaties is echter dat de acties van de land- en de luchtstrijdkrachten onvoldoende in hun onderlinge samenhang worden beschreven, waardoor een vertekend beeld van de strijd wordt geschetst. Hoewel het commando van de geallieerde luchtstrijdkrachten zelfstandig zijn strategie bepaalde binnen algemene richtlijnen van de *Commander-in-Chief* van de geallieerde strijdkrachten, was die strategie vanaf 1 maart 1942 nauw gericht op de ondersteuning van de acties van de landstrijdkrachten. Bovendien vulden de resultaten van verkenningen uitgevoerd door de geallieerde luchtstrijdkrachten, de grote lacunes in de gevechtsinlichtingen van de landstrijdkrachten. Dit had uiteraard grote invloed op de inzet van de landstrijdkrachten.

De strijd om Java speelde zich in feite af in West-Java, waar het merendeel van het KNIL en de geallieerde landstrijdkrachten waren geconcentreerd. Daar legden ook de Japanners het zwaartepunt van de strijd, in het besef dat zich te Bandoeng en omgeving de belangrijkste concentratie van geallieerde hoofdkwartieren en militaire installaties bevond. De strijd om

Bandoeng zou beslissend zijn en de regimentsgevechtsgroep Shoji landde te Eretan Wetan, ver van de Japanse hoofdmacht, om een beslissing te helpen forceren. Shoji diende de verbinding tussen de geallieerde troepen te Bandoeng en die te Batavia af te sluiten en daarna de Japanse hoofdmacht te helpen bij de aanval op Batavia en vervolgens die op Bandoeng. In plaats daarvan viel hij op 5 maart 1942 zelfstandig Bandoeng aan.

Kolonel Shoji was om met zijn relatief kleine detachement te kunnen overleven afhankelijk van *Air power*, in casu de 3^e Hiko Dan van de Japanse legerluchtmacht. Daarom veroverde hij als eerste de vliegbasis Kalidjati. Evenzo waren de KNIL-troepen van de geallieerde landstrijdkrachten, die in tegenstelling tot de bataljons van Shoji (eerder ingezet in zuid-China en bij de verovering van Hongkong) maar voor een klein deel beschikten over gevechtservaring en met een relatief geringe sterkte een groot gebied moesten verdedigen, sterk afhankelijk van de inzet van *Air power*. In casu de jagers, bommenwerpers en verkenner van de ML, de RAF en de RAAF.

In deze strijd, eerst om Kalidjati en vervolgens om de Tjiater-pas, speelde *Air power* dus een belangrijke rol. Toch is naar mijn mening de samenhang tussen de inzet van land- en luchstrijdkrachten in de eindstrijd om West-Java nimmer goed beschreven. Vandaar mijn poging om in deze studie de eindstrijd te beschrijven vanuit een *Combined-Joint*-perspectief. De acties van de geallieerde luchstrijdkrachten, aanvankelijk gericht op het behoud van vliegveld Kalidjati, begonnen op 28 februari 1942. In de periode van 2 tot en met 4 maart 1942 werden onder andere, en met succes, luchtaanvallen uitgevoerd op Japanse troepen te Eretan Wetan, ter ondersteuning van een tegenaanval door het KNIL, en op het inmiddels door Japanse troepen veroverde Kalidjati, om daar zoveel mogelijk Japanse gevechtsvliegtuigen uit te schakelen ter indirecte ondersteuning van het KNIL. Vanaf 5 maart stonden de overgebleven geallieerde luchstrijdkrachten tijdens de daglichturen volledig ter beschikking van de Groep Bandoeng van het KNIL ten behoeve van de verdediging van de Bandoengse hoogvlakte. Deze inzet was veel minder succesvol.

De 3^e Hiko Dan vloog de eerste oorlogsvluchten vanaf het veroverde Kalidjati in de late middag van 2 maart. In de middag van 3 maart 1942 vloog de Japanse luchtbrigade een groot aantal sorties gericht tegen de KNIL-eenheden die in opmars waren naar Kalidjati voor de herovering van de basis. Die konden ongestoord worden uitgevoerd omdat met een zwaar bombardement de vliegbasis Andir tijdelijk werd uitgeschakeld. Op 4 maart trachtte de 3^e Hiko Dan tevergeefs een vijandelijke gemotoriseerde eenheid zuid van Soebang uit te schakelen, waarna in de periode van 5 tot en met 7 maart 1942, en nu wel met veel succes, grote aantallen sorties werden gevlogen voor de ondersteuning van de troepen van kolonel Shoji in de strijd om de Tjiater-pas en vervolgens het plaatsje Lembang.

Doel- en vraagstelling

Doelstelling van deze studie is het bieden van meer inzicht in de rol van *Air power* tijdens de eindstrijd om West-Java in de periode van 4 tot en met 7 maart 1942.

De centrale vraag daarbij is: welke rol speelde *Air power* bij het onvermogen van het KNIL om de bij Eretan Wetan gelande Japanse troepen van kolonel Shoji de toegang tot de hoogvlakte van Bandoeng te ontfangen?

In het navolgende wordt een gedetailleerde reconstructie gepresenteerd van de inzet van de geallieerde land- en luchstrijdkrachten, in hun onderlinge samenhang, tegen de Japanse strijdkrachten tijdens de strijd om de Tjiater-pas. In hoofdstuk 2 komen allereerst de geallieerde organisatie, strategie en beschikbare middelen aan de orde. In de hoofdstukken 3 tot en met 6 wordt vervolgens, van dag tot dag, de inzet van de wederzijdse land- en lucht-

strijdkrachten beschreven, waarna in hoofdstuk 7 een beknopte analyse volgt en enige conclusies worden getrokken ter beantwoording van de centrale vraag.

Betrouwbaarheid en validiteit

Teneinde bij deze *case study* de betrouwbaarheid en validiteit zo goed mogelijk te waarborgen, heb ik een zo compleet mogelijke historische reconstructie samengesteld, die in zijn geheel wordt gepresenteerd. Deze reconstructie is samengesteld aan de hand van vier verschillende soorten bronnen: geschreven bronnen uit 1942 (documenten als *operations summaries*, logboeken, dagboeknotities en dergelijke), na afloop van de Tweede Wereldoorlog door betrokken oud-militairen van het KNIL geschreven verslagen en verklaringen (de meeste opgesteld in 1946 en voor wat betreft nauwkeurigheid van sterk wisselende kwaliteit), door mij met betrokken oud-militairen van voornamelijk de Militaire Luchtvaart van het KNIL in verschillende periodes tussen begin 1975 en eind 2003 gehouden interviews en gevoerde correspondentie, en relevante literatuur (boeken, artikelen, rapporten, papers en dergelijke). Getracht is steeds om zoveel als mogelijk de verschillende typen bronnen in onderlinge combinatie te benutten, met waar mogelijk als *framework* de (schaarse) bronnen uit 1942, aangevuld met kort na de oorlog verschenen en op uitsluitend originele bronnen gebaseerde overzichten en rapportages (zoals *Army Air Force Historical Studies* en *Japanese Monographs*). De validiteit van de studie is verder gebaseerd op *peer debriefings* en *member checks*.

De operaties van de landstrijdkrachten van het KNIL zijn door het nagenoeg ontbreken van bronnen uit maart 1942 in hoofdzaak beschreven op basis van verslagen en verklaringen van betrokkenen uit de periode 1945-1948 en relevante literatuur. Aangezien ook de auteurs van het eerder genoemde boekwerk *De Japanse aanval op Java* (hierna afgekort als *Java*) deze werkwijze hebben gevolgd, is in de noten zoveel mogelijk volstaan met verwijzing naar relevante bladzijden van dit boek. Ik heb verwezen naar de oorspronkelijke verslagen en verklaringen voor zover mijn eigen tekst uitgebreider is, afwijkingen vertoont of wanneer ik tot andere conclusies kom dan de auteurs van *Java*. Om onduidelijkheden en discrepanties in het oorspronkelijke onderzoeksmateriaal te kunnen verhelderen of op te lossen, is een beperkt aantal interviews gehouden met auteurs (oud-militairen van het KNIL) van artikelen in het tijdschrift *Stabelan* (1974-1999). Een deel van deze interviews werd aan de hand van een vragenlijst voor mij afgenomen door een van de redacteurs van dit periodiek van de Stichting Vriendenkring Oud KNIL Militairen (Stichting Stabelan), de heer P. van Meel. Op verzoek van de heer Van Meel is in de noten naar artikelen in *Stabelan* verwezen in “klare taal”, met vermelding van de datum of de maand en het jaar van uitgifte.

Met enkele auteurs van als bron gebruikte boeken is correspondentie gevoerd om vraagpunten op te lossen, na te vragen wat hun oorspronkelijke bronnen zijn geweest et cetera. Van Chr. Shores ontving ik log- en dagboekgegevens en informatie uit correspondentie met oud-militairen van de RAF en de RAAF. Van kolonel b.d. J.J. Nortier ontving ik een aantal opgaven van de personele sterkte van eenheden van het KNIL. Het Military History Office van het Japanse Defence College te Tokio beantwoordde een aantal vragen die ik had over Japanse operaties en zond mij enkele gedeeltes uit oorlogsdagboeken van eenheden en andere aanvullende informatie.

Noten hoofdstuk 1

- [1] Zie bijvoorbeeld Nortier e.a., *Java*, 293, bijlage 1. Voor de wederzijdse sterktes aan luchtstrijdkrachten op 28 februari 1942, zie P.C. Boer, “De Slag om Kalidjati vanuit een *joint*-optreden perspectief”, 16, 26.
- [2] P.C. Boer, “De vergeten Counter-air campagne”, deel 1.
- [3] P.C. Boer, “De Slag om Kalidjati vanuit een *joint*-optreden perspectief”, hoofdstuk 6.

Hoofdstuk 2. De geallieerde organisatie, strategie en middelen.

Inleiding

Medio januari 1942 ontstond op Java een geallieerde commandostructuur voor het zuidwest-Pacific-gebied (inclusief noord-Australië), met een overkoepelend algemeen hoofdkwartier (*ABDA-Command of Unified Command*) te Lembang onder leiding van de Britse generaal Sir Archibald Wavell. Wavell meende op 16 februari 1942, op grond van analyses van de Japanse opmars, dat Java onhoudbaar was en adviseerde om een Australisch legerkorps dat onderweg was naar Java elders in te zetten en Java niet verder te versterken ten koste van de verdediging van Birma en Australië. Verdere militaire tegenslagen sterkten hem in die mening. Wavell adviseerde vervolgens de *Combined Chiefs of Staff* in Washington, zijn formele bazen, om zijn hoofdkwartier op te heffen en werd op 22 februari overgeplaatst naar India. Het hoofdkwartier te Lembang werd op 23 en 24 februari ontruimd en op 25 februari '42 administratief opgeheven. Alleen enkele specifieke afdelingen, zoals het *Combined Operations and Intelligence Center* (COIC), het geallieerde gevechtsinlichtingencentrum, bleven in afgeslankte vorm bestaan [1].

De geallieerde commandostructuur bleef na het vertrek van Wavell bestaan, maar werd afgeslankt en kreeg Nederlanders op alle topfuncties. Het Algemeen Hoofdkwartier (AHK) te Bandoeng van de commandant KNIL, luitenant-generaal H. ter Poorten, kreeg op 22 februari 1942 de taken van het gedeactiveerde hoofdkwartier van Wavell er bij. Ter Poorten was al commandant van de geallieerde landstrijdkrachten en werd nu tevens *Commander-in-Chief ABDA Area*. In het moderne spraakgebruik de *Joint Forces Commander of Theatre Commander*.

Het geallieerde luchtmachthoofdkwartier ABDAIR te Bandoeng werd omgevormd tot het aanzienlijk kleinere Java Air Command (JAC), met generaal-majoor L.H. van Oyen als *air-officer commanding*, de tegenwoordige *joint forces air component commander*. Van Oyen was tot dan commandant van de ML en nam in de avond van 22 februari zijn nieuwe functie op zich. Kolonel vlieger E.T. Kengen, de commandant van het eveneens te Bandoeng gevestigde Commando ML (de staf die het gehele operationele gedeelte van de ML aanstuurde), werd toen tevens waarnemend commandant ML. Onder JAC vielen drie ondergeschikte staven, BRITAIR (het logistiek en operationeel hoofdkwartier van alle RAF- en RAAF-onderdelen) en het Commando ML in West-Java, en East Group (het logistiek en operationeel hoofdkwartier van de USAAF-onderdelen) in Oost-Java. Rechtstreeks onder JAC viel verder de Reconnaissance Group (RecGroup), een klein stafje dat de vliegboten van de Marineluchtvaartdienst (MLD), de RAF en de United States Navy aanstuurde (begin maart 1942 ontbonden in verband met de evacuatie van de resterende vliegboten), de Commando's Luchtverdediging van Batavia, Bandoeng en Soerabaja, en alle luchtdoelartillerie-eenheden op Java.

JAC, BRITAIR, RecGroup en het COIC waren te Bandoeng gevestigd in één gebouw, het ontruimde gebouw van de KMA aan de Houtman straat aan de oostrand van de stad. Dit lag enkele kilometers van het ontruimde complex van de Technische Hoogeschool Bandoeng in het noorden van de stad, waar het Algemeen Hoofdkwartier en het hoofdkwartier van de Commandant Zeemacht in Nederlands-Indië waren gevestigd. De zogenoemde *Air Support-coördinatie* ten behoeve van de grondstrijdkrachten (procedures en regels voor het aanvragen en toekennen van luchtsteun) was ontleend aan een opzet die medio 1941 door de RAF in noord-Afrika was geïntroduceerd. In het kader van deze coördinatie werd zowel bij het AHK, als bij de Groep Bandoeng en Westgroep (zie hierna) een verbindingsofficier van de ML ingedeeld. De organisatie was voor die tijd zeer modern. De ter beschikking staande middelen waren echter gering [2].

Het algemene verdedigingsplan

Bij het vertrek van Wavell boog de Generale Staf van het KNIL zich in opdracht van Ter Poorten over de verdedigingsplannen voor het de facto door de geallieerden opgegeven Java. Op verdere geallieerde versterkingen, behalve wat al onderweg was, behoefde men niet meer te rekenen. Het toegezegde Australische legerkorps kreeg, behalve de eenheden die al op Java waren aangekomen, een andere bestemming. Twee locaties kwamen in het bijzonder in aanmerking voor verdediging tegen de te verwachten Japanse overmacht. Dit waren de vlootbasis Soerabaja en de “legerbasis Bandoeng”, dat wil zeggen de Bandoengse of Preanger hoogvlakte met een grote concentratie militaire installaties. Naast kazernes, magazijnen en werkplaatsen van het KNIL, bevond zich op de hoogvlakte de grote vliegbasis Andir van de ML, met de daar ondergebrachte magazijnen van de Magazijnsdienst en werkplaatsen van de Technische Dienst (TD) van de ML. De TD op Andir vormde in feite een grote fabriek voor tweede en derde echelons onderhoudswerk en reparatiewerk aan militaire vliegtuigen en was de grootste in zijn soort in heel zuidoost-Azië [3].

Zowel om militaire redenen (verdediging van de vlootbasis) als om politieke redenen (ondersteuning voor de handhaving van het Nederlandse gezag in Oost-Java) werd gekozen voor een gedeeltelijke (maar wel relatief zware) concentratie van militaire middelen in West-Java. Het 6^e Regiment Infanterie (6-R.I.) zou in Oost-Java achterblijven voor de verdediging van de vlootbasis. Midden-Java zou echter zoveel mogelijk van troepen worden ontbloot ten behoeve van de versterking van West-Java. Daar werd het zwaartepunt van de strijd verwacht, mede omdat te Bandoeng alle belangrijke militaire en civiele hoofdkwartieren waren geconcentreerd. De verdediging zou niet worden beperkt tot de goed verdedigbare Bandoengse hoogvlakte, maar diende geheel West-Java te omvatten en ook de havenplaats Tjilatjap aan de zuidkust. Het uitgangspunt van de verdediging was een zoveel als mogelijk offensieve inzet van de KNIL- en geallieerde landstrijdkrachten tegen Japanse landingsoperaties [4].

Westgroep en de Groep Bandoeng

Het bevelsgebied West-Java werd in tweeën gedeeld. In het westelijk deel van West-Java (met als oostgrens een lijn ongeveer 75 km ten oosten van Batavia en Buitenzorg) werd op 22 februari 1942 een *Westgroep* onder leiding van generaal-majoor W. Schilling gevormd. Schilling commandeerde naast het 1^e Regiment Infanterie (1-R.I.) en enkele artillerie- en cavalerie-eenheden van het KNIL (administratief ingedeeld bij de Ie Divisie) ook de zogenaamde *Blackforce*. Dit was een gemotoriseerde brigade die bestond uit twee Australische bataljons infanterie, een Australisch bataljon infanterie (minus), een Engels eskadron lichte tanks, een Engelse *signals unit*, twee Amerikaanse batterijen veldartillerie en een Australische bevoorradingsseenheid.

Met de vorming van de brigade *Blackforce* was pas 24 februari begonnen, maar op 1 maart was ze operationeel. De bewapening was voor een deel geleverd door het KNIL, evenals een deel van de motorvoertuigen en het verbindingsmaterieel (telefoonmaterieel). Op het laatste moment was nog een detachement van circa 450 man van de RAF bewapend als infanterie toegevoegd. Dit was gezien de gebrekkige training alleen voor bewaking en beveiligingstaken bruikbaar. De Australische bataljons beschikten echter over recente oorlogservaring. In het bevelsgebied van Westgroep werd op 25 en 26 februari ook de strategische reserve van de geallieerde landstrijdkrachten gelegerd, bestaande uit het 2^e Regiment Infanterie (2-R.I.) en de Ie Afdeling Bergartillerie (A. I Bg.) van het KNIL. Inclusief laatstbedoelde reserve telde Westgroep ten tijde van de Japanse landingen ongeveer 21.200 man aan gevechtsgereede mobiele troepen [5].

In het oostelijk deel van West-Java werd de *Groep Bandoeng* ingesteld, voor de verdediging van de Bandoengse hoogvlakte en het belendende gebied. Generaal-majoor J.J. Pesman trad op 26 februari 1942 aan als commandant. Hij kreeg naast enkele al op de Bandoengse hoogvlakte, te Cheribon en te Kadipaten gelegerde eenheden, het 4^e Regiment Infanterie (4-R.I.) en de IIe Afdeling Bergartillerie (A. II Bg.) uit Midden-Java onder zijn bevel. Die eenheden kwamen echter pas op 25 en 26 februari te Bandoeng en omgeving aan. De Groep Bandoeng bestond op 28 februari 1942 uit in totaal ongeveer 5.900 man aan gevechtsgereede mobiele troepen. Pesman had geen geallieerde eenheden onder zijn bevel. In het bevelsgebied van Pesman was ook de zogenaamde Mobiele Eenheid (ME) gelegerd, de algemene legerreserve, bestaande uit onder andere 24 lichte (met mitrailleurs bewapende) tanks en een compagnie infanterie in lichte pantserauto's [6]. De richtlijnen voor de verdediging van West-Java werden in de nacht van 28 februari op 1 maart door het AHK officieel uitgegeven. De verplaatsingen van onderdelen in verband met de vorming van de twee groepen en de verlegging van het zwaartepunt van de verdediging van Java naar West-Java, waren toen net afgerond [7].

In de nacht van 28 februari op 1 maart en in de vroege ochtend van 1 maart 1942 landden ook de Japanners. Een geallieerde *Counter-air*-campagne met jagers en bommenwerpers in de periode van 19 februari tot en met 28 februari leverde Java slechts een paar dagen tijdswinst op. De actie van de *Combined Striking Force* van de geallieerde marines (de Slag in de Java Zee) een dag. Nu zouden de geallieerde grondstrijdkrachten zich moeten bewijzen, met steun van de overgebleven luchtstrijdkrachten. De sterkte aan jagers en bommenwerpers was echter aanzienlijk teruggelopen door verliezen bij aanvallen op onder andere doelen in het door de Japanners veroverde Zuid-Sumatra en verliezen geleden op vliegvelden op Java en bij luchtgevechten boven Java. Het laatste als gevolg van een gelijktijdige Japanse *Counter-air*-operatie, gericht op de verkrijging van het luchtoverwicht voorafgaand aan de landingen [8].

'Grond-Lucht' samenwerking bij het KNIL

De ML nam medio 1941 speciaal voor de samenwerking met de grondstrijdkrachten van het KNIL de Curtiss-Wright CW-22 *Falcon*-tactische verkenners op in de sterkte. De 1^e Verkenningsofdeling (Vk.A.1) en de 2^e Verkenningsofdeling (Vk.A.2) ressorteerden voor wat betreft de operationele aansturing vanaf de zeer vroege morgen van 1 maart 1942 onder de troepencommandanten op divisieniveau. Vk.A.2 ondersteunde de troepen in Oost-Java en Vk.A.1 die in West-Java. Van dit laatste onderdeel kwamen twee patrouilles (=secties) met acht CW-22's ter beschikking van de commandant Westgroep en één patrouille, vier CW-22's, ter beschikking van de commandant Groep Bandoeng. Alle jagers en bommenwerpers bleven ressorteren onder JAC.

De beide verkenningsofdelingen oefenden in de tweede helft van 1941 en ook nog de eerste weken na het uitbreken van de oorlog, veel in samenwerking met de grondstrijdkrachten. De CW-22's vervingen in de tactische ondersteuningsrol Koolhoven FK-51 tweedekkers, in oorlogstijd te mobiliseren lesvliegtuigen van de Vliegschool. De *Falcons* waren echter ook niet meer dan licht bewapende *advanced trainers*, die met hun relatief lage snelheid kwetsbaar waren voor vijandelijke jagers. Met een wat verminderde benzinevoorraad konden de toestellen worden bewapend met twee 50 kg-mijnbommen of -scherfbommen. De organieke bewapening bestond verder uit een vaste 7,7 mm mitrailleur in de neus en een beweegbare 7,7 mm mitrailleur in de achtercockpit voor zelfbescherming.

De bij de afdelingen ingedeelde officieren-waarnemers hadden allen een oefenprogramma met de artillerie achter de rug en waren daardoor geoefend in het per radio onderhouden van verbindingen (in morse) met telegrafisten in radiowagens op de grond. Dit was echter geoefend vanuit (door Vk.A.1 en 2 als doelsleper gebruikte) Fokker C-X lesvliegtuigen, omdat de

radio in de CW-22 niet geschikt was voor het onderhouden van dit soort verbindingen. Het was daardoor in de oorlogsdagen niet mogelijk om vanuit de verkenners artillerievuur te leiden.

De opleiding van de waarnemers omvatte verder onder andere het uitvoeren van tactische verkenningen (zoals wegverkenningen) en tactische foto-opdrachten (zoals het fotograferen van vijandelijke stellingen), het in samenwerking met de vlieger afwerpen van 50 kg-bommen en het vanuit de achtercockpit optreden als mitrailleursschutter. Door de CW-22 bemanningen werd ook geoefend in communiceren via op de grond uitgelegde seinlappen en door de vliegtuigbemanning in reactie af te werpen berichtenkokers. In de eerste weken na 8 december 1941 werden coördinatieoefeningen met de infanterie gevlogen die speciaal dit soort opdrachten en communicatieoefeningen betroffen [8].

Grondsteun aan de troepen te velde zou behalve door verkenners, worden verleend met jachtvliegtuigen. De ML beschouwde bommenwerpers als een strategisch middel, dat slechts bij uitzondering en onder strikte voorwaarden tactisch mocht worden ingezet. Het met bommenwerpers uitvoeren van scheervluchtaanvallen voor oefendoeleinden was al voor de oorlog verboden. De visie van JAC op de inzet van bommenwerpers was overigens niet anders. Oefeningen in samenwerking tussen de infanterie en jachtvliegtuigen waren in de tweede helft van 1941 enkele malen gehouden in het kader van bataljonsoefeningen van het KNIL.

Beide vliegtuiggroepen van de ML uitgerust met jagers, de IVe Vliegtuiggroep (VI.G.IV) te Madioen en de Ve Vliegtuiggroep (VI.G.V) te Semplak, kregen de beschikking over een radiowagen met aangepaste apparatuur geschikt voor zowel telegrafie als telefonie met jachtvliegers in de lucht. Een officier-vlieger bediende de apparatuur en trad op als een soort *forward air controller*. De vliegtuigradio in de jagers van de ML was (net als die in de CW-22's) een gewone commerciële radiozender, die niet geschikt was voor het verzenden en ontvangen van berichten in morse en die niet kon zenden en ontvangen op de frequenties gebruikt door de grondtroepen van het KNIL. De radiowagens van de bataljons infanterie waren daardoor niet te gebruiken.

Bij beide vliegtuiggroepen verliep de training bedroevend slecht, door een vrijwel totaal gebrek aan medewerking (belangstelling) van de leiding van de betreffende bataljons. Er konden door het uitbreken van de oorlog bovendien maar enkele oefeningen worden gehouden. De ervaring van de grondstrijdkrachten van het KNIL met het aanvragen en krijgen van *air support* was kortom vrijwel nihil, een gemis dat in de oorlogsdagen niet meer kon worden gecorrigeerd [9].

Verbindingen

Elk bataljon infanterie beschikte over een verbindingsbrigade (=groep) in de staf, bestaande uit lijnploegen voor het aanleggen van telefoonverbindingen, enkele optische seinploegen voor het uitwisselen van lichtseinen met andere ploegen op de grond, ordonnansen en een zogenaamde U-lap-ploeg, voor het communiceren met vliegtuigbemanningen door middel van het uitleggen van seinlappen op de grond en af te werpen berichtenkokers. In de loop van 1941 en voor een deel gedurende de eerste weken na het uitbreken van de oorlog, werd bij veel bataljons inplaats van een U-lap-ploeg, een radiogroep ingedeeld. Die bestond uit enkele telegrafisten voorzien van een radiowagen met een zogenaamde LARA, een lange afstandsradio, en enkele KARA's, korte afstand radio's. Als een radiogroep was ingedeeld, dan trad deze tevens op als U-lap-ploeg.

Vanuit de radiogroep werden naar behoefte bij de ondergeschikte compagnieën radioploegen (meestal een telegrafist met een soldaat-ordonnans als helper) gedetacheerd met een KARA. Dit betrof een tactische radio geschikt voor zowel telegrafie als telefonie, die per jeep,

draagpaard of desnoods als manlast kon worden vervoerd en die in beginsel diende voor verbinding met de verbindingsbrigade van het bataljon.

In januari en februari 1942 werd een aantal onderdelen alsnog voorzien van een LARA en van KARA's. Zo kreeg het in februari 1942 uit Midden-Java naar Bandoeng overgeplaatste Ve Bataljon Infanterie (Inf. V) kort na aankomst de beschikking over een radiowagen met LARA en enkele telegrafisten afkomstig van de inmiddels gestaakte opleiding tot luchtvaart-radiotelegrafist van de ML. Het eveneens uit Midden-Java overgeplaatste Inf. I beschikte al wel over een LARA en over KARA's ten behoeve van de infanteriecompagnieën. De ME kreeg in februari 1942 eveneens een LARA en enkele telegrafisten uit de gestaakte ML-opleiding, met één KARA ten behoeve van de infanteriecompagnie. De lichte tanks van deze eenheid kregen een Amerikaanse commerciële radiozender ingebouwd.

Bij de artillerie beschikten alle afdelingen over een radiowagen met een LARA, ingedeeld bij de radiogroep van de verbindingsafdeling. Het personeel van de radiogroep trad ook hier tevens op als U-lap-ploeg. De ondergeschikte batterijen beschikten niet over een LARA. Tot de afdelingsstaf behoorden echter zogenaamde artillerie-verkenningsspatrouilles (voor doelopsparing), onder leiding van een artilleriewaarnemer, die naar behoefte bij de batterijen werden ingedeeld en naar behoefte een KARA meekregen van de verbindingsafdeling. De KARA kon door de officier-waarnemer worden gebruikt voor de verbinding met de batterij door tussenkomst van de verbindingsafdeling.

Met een LARA kon verbinding worden onderhouden (in morse) met hogere commandanten en kon door de infanterie vuursteun van de artillerie of (via de staf op divisieniveau) luchtsteun worden aangevraagd. Vanwege de vaak slechte tot zeer slechte radioverbindingen in de natte (moesson)tijd, speciaal de periode november tot en met april, werd echter zowel bij de infanterie als bij de artillerie in hoge mate vertrouwd op telefoonverbindingen en ordonnansen. Telefoonlijnen konden snel worden gelegd vanuit speciaal aangepaste auto's of motoren met zijspan [10].

Modernisering van de “Grond-Lucht” samenwerking, *Air support*-coördinatie

Ondanks alle goede bedoelingen en plannen stond *joint*-optreden van land- en luchtmachtkrachten bij het KNIL nog in de kinderschoenen. Dit kwam mede omdat pas in de loop van 1941 de afdelingen tactische verkenner en het merendeel van de afdelingen jachtvliegtuigen in de vredesorganisatie van de ML waren opgenomen. Bij het KNIL bestond op het niveau compagniecommandant en hoger, behalve voor wat betreft de inzet van verkenner, dan ook nauwelijks kennis van de mogelijkheden en onmogelijkheden van het luchtwapen.

De wijze waarop luchtmachtkrachten, met name jagers en bommenwerpers, in het kader van de ondersteuning van het leger op Java dienden te worden ingezet, had in december 1941 ook bij de ML nog nauwelijks aandacht gekregen. Een uitgewerkte doctrine voor wat betreft de inzet van jagers bestond bijvoorbeeld nog niet en is er tijdens de oorlogsdagen niet meer gekomen. De leiding van de ML zag jagers nog vooral als middel om de vliegbases te beschermen, van waaruit bommenwerpers hun acties tegen vijandelijke vlootverbanden dienden uit te voeren [11].

Pas bij de vorming van Java Air Command, met zijn Nederlands-Britse *Operations Staff*, werd de inzet van jagers en bommenwerpers modern. Bij de RAF waren bijvoorbeeld de diverse taken waarbij jagers efficiënt waren in te zetten wel grondig uitgewerkt. Zo was naar aanleiding van de ervaringen van *Fighter Command* van de RAF bij operaties in Frankrijk in mei en juni 1940, vastgelegd op welke wijze *road reconnaissances* (gewapende wegverkenningen) dienden te worden uitgevoerd. Het bij JAC gebruikte systeem van *Air Support*-coör-

dinatie, procedures en regels voor het aanvragen en toewijzen van luchtsteun, was ontleend aan dat ingevoerd door de RAF in noord-Afrika in de tweede helft van 1941.

Een van de vaste regels was dat commandanten van grondtroepen niet permanent de beschikking kregen over luchtstrijdkrachten. De laatste waren daarvoor te schaars en de flexibiliteit voor wat betreft de inzet zou bij een permanent toewijzen verloren gaan. Commandanten dienden bij hun aanvragen voor luchtsteun aan te geven waar (locatie), wanneer (tijdstip) en waarvoor (doelomschrijving en gegevens van de eigen manoeuvre) de luchtsteun nodig was. Aanvragen gingen standaard in de avond naar de staf van de Groep Bandoeng of Westgroep, vandaar rond 22.00 uur naar het AHK voor goedkeuring in het kader van het algemene plan voor de komende dag en vervolgens naar JAC. Voor 24.00 uur had de staf van de groep dan bericht terug over de toegewezen luchtsteun. Zonodig geschiedde een en ander tijdens gevechten of bij een vijandelijke opmars tussentijds. JAC verwerkte de luchtsteunverlening in de missieplanning voor de volgende dag en wees, waar nodig in overleg met de verbindings-officier bij het AHK, middelen toe. Het Commando ML en BRITAIR vertaalden een en ander vervolgens in operatieorders voor de afdelingen en squadrons gevechtsvliegtuigen en coördineerden zo nodig de uitvoering via de verbindingsofficieren bij de staf van de Groep Bandoeng en Westgroep [12].

De RAF kende ook procedures voor de uitvoering van *close air support*, dat wil zeggen het doen van aanvallen op vijandelijke troepen waarmee de eigen troepen in gevecht zijn, dus dichtbij de voorste lijn eigen troepen. De meeste jachtvliegers en bemanningen van de RAF en RAAF in West-Java waren daar echter niet daadwerkelijk in geoefend. De communicatie met eenheden op de grond verliep ook voor de geallieerde jachtvliegers in beginsel met behulp van seinlappen uitgelegd door een U-lap-ploeg en in reactie af te werpen berichtenkokers. Zowel vanuit de *Hurricanes* van de RAF als de Brewster B 339-jagers van de ML kon de vlieger een berichtenkoker afwerpen. De jachtvliegers hadden echter geen ervaring met het U-lap-systeem. Radiowagens met aangepaste apparatuur voor telefonie waren in maart 1942 niet meer beschikbaar.

De vliegers van de *Hurricanes* van de RAF op Java konden hun vliegtuigradio alleen voor onderlinge communicatie gebruiken. Er waren geen kristallen beschikbaar om de radio's in de Britse jagers af te kunnen stellen op de door het KNIL en de ML gebruikte frequenties. Ook communicatie met grondtroepen door tussenkomst van bijvoorbeeld een verkeerstoren en het radiostation van de betreffende vliegbasis was daardoor niet mogelijk. Deze mogelijkheid werd overigens in de praktijk ook niet benut door de jachtvliegers van de ML. De radioverbindingen waren in de (natte) moessontijd zo slecht dat er niet op kon worden vertrouwd. Als een aanvalstijdstip nauw moest worden gecoördineerd met de manoeuvre van de grondstrijdkrachten, dan ging de berichtgeving als volgt: bericht van de betreffende commandant (bijvoorbeeld een bataljonscommandant) per LARA of ordonnans naar de staf Groep Bandoeng of Westgroep, opdracht met aanvalstijdstip per militaire telefoonlijn via de centrale van Andir of Tjililitan naar de operationele commandant van de ML of de RAF. Aanvals- of verkenningsresultaten werden na de landing direct telefonisch (en achteraf schriftelijk door middel van een beknopt operatieverslag dat tegelijkertijd naar het AHK, JAC en het COIC ging) gemeld aan de staf Groep Bandoeng of Westgroep [13].

De grondtroepen van het KNIL waren, zoals gezegd, niet of nauwelijks geoefend in het aanvragen en ontvangen van *close air support*. Bij het JAC zag men dan ook niets in de inzet van jagers voor dit type directe steunverlening aan de grondstrijdkrachten, tenzij sprake was van een voorste lijn eigen troepen waarvan de positie volledig bekend was. Op 2 maart 1942 begon de uitvoering van ondersteuningsmissies ten behoeve van de geallieerde grondstrijdkrachten. Een van de eerste missies in het gebied van de Groep Bandoeng betrof een aanval door Brewster-jagers van de ML ter ondersteuning van een aanval door het I Ve Bataljon In-

fanterie (Inf. IV) van het KNIL op Eretan Wetan, de Japanse landingslocatie op de noordkust. De aanval werd uitgevoerd vlak voor Inf. IV de opmars inzette [14].

De Japanse 'Grond-Lucht' samenwerking

De Japanse luchtoperatie voor de ondersteuning van de te Eretan Wetan gelande grondtroepen van kolonel Shoji werd in zijn geheel uitgevoerd vanaf het op 1 maart 1942 veroverde vliegveld Kalidjati en begon op 3 maart 1942. De steun aan de eigen troepen bestond uit *offensive air support* en *tactical air reconnaissance*. In het kader van het eerste type missie werden zowel Mitsubishi Ki-48 lichte bommenwerpers als Mitsubishi Ki-51 aanvalsvliegtuigen (tactische ondersteuningsvliegtuigen) ingezet en vloog de Japanse legerluchtmacht zowel *close air support*-sorties, gericht op het helpen bewerkstelligen van een doorbraak van de eigen troepen, als *battlefield air-interdiction*-sorties, gericht op het zoveel als mogelijk uitschakelen van indirect bij de strijd betrokken vijandelijke eenheden achter de frontlijn (onder andere tactische reserves). De tactische verkenningssorties, gevlogen door aanvalsvliegtuigen, dienden voor doelopsporing, terreinverkenning en surveillance. De voor aanvallen door vijandelijke jagers kwetsbare bommenwerpers, werden bij alle missies zoveel als mogelijk beschermd door eigen jachtvliegtuigen. Die dienden (op zijn minst) voor een eigen lokaal lucht-overzicht te zorgen. Dit lukte tijdens de strijd door een door geallieerde luchtaanvallen ontstaan tekort aan jachtvliegtuigen echter niet [15].

Het geheel was gebaseerd op een goed uitgewerkte doctrine, ontleend aan onder andere studies van de inzet van de Duitse *Luftwaffe* tijdens de *Blitzkrieg* in 1940 en de eigen recente gevechtservaring opgedaan in de oorlog in China. De Japanners werkten in West-Java met een "voorste lijn eigen troepen" systeem. Dagelijks werd, voor de operaties aanvingen, op de kaart van het operatiegebied aangegeven tot welke lijn de eigen troepen konden oprukken zonder in conflict te komen met geplande luchtoperaties. Een verbindingsofficier van de legerluchtmacht (een kapitein of majoor afkomstig van een van de vliegtuiggroepen uitgerust met bommenwerpers) vormde met enig verbindingspersoneel en een radio een kleine voorwaartse commandopost, die meetrok met de commandopost van een bataljonscommandant. Voornaamste taak van de verbindingsofficier was het voortdurend volgen van de manoeuvre van het bataljon en het regelmatig aan de luchtbrigade te Kalidjati doorgeven wat, gegeven de ontwikkelingen aan het grondfront, de nieuwe positie van de voorste lijn eigen troepen diende te zijn.

Hoewel de inzet van de Japanse luchtstrijdkrachten voor ondersteuning van de eigen grondtroepen op zich niet moderner was dan aan geallieerde zijde, waren de in West-Java ingezette Japanse infanterie-eenheden zonder uitzondering geoefend in de samenwerking met de luchtstrijdkrachten. Bij het KNIL was zulks, zoals al vermeld, maar in beperkte mate het geval. Ook de Japanners hadden echter verbindingsproblemen en zaten goeddeels met dezelfde verbindingsproblematiek als het KNIL. In de volgende hoofdstukken zal een en ander nog nader aan de orde komen [16].

Reorganisatie van de geallieerde luchtstrijdkrachten op 1 en 2 maart 1942

In de periode tot 1 maart 1942 werd het Japanse offensief, behalve door verdediging van de eigen vliegbases op Java met jachtvliegtuigen, door de geallieerden beantwoord met luchtaanvallen op de voornaamste vliegvelden van waaruit de Japanse luchtstrijdkrachten (ter voorbereiding van de invasie) Java aanvielen. Vliegveld Palembang in Zuid-Sumatra was in de tweede helft van februari 1942 een van de belangrijkste geallieerde doelen. In februari 1942 waren door Japanse aanvallen op vliegvelden op Java en bij geallieerde aanvallen op doelen in

het door de Japanners veroverde Zuid-Sumatra, door de ML, de RAF en de RAAF flinke verliezen geleden [17].

Daar kwam bij dat de geallieerde bommenwerpervloot sterk in omvang slonk door de overerving van Kalidjati. Hierbij vielen op 1 maart 23 *Blenheim*- en drie *Hudson*-lichte bommenwerpers in Japanse handen. Vier *Hudsons* van 1 Squadron RAAF ontsnapten op het nippertje naar Andir. Twee *Blenheim*-squadrons van de RAF waren volledig uitgeschakeld. De eerste dagen van maart 1942 werd echter alles op alles gezet om de resterende geallieerde luchtmachtkrachten te reorganiseren en te consolideren op nog veilige vliegbases [18].

Alle vliegtuigen van de ML en de RAF die na de Japanse landingen nog in Oost-Java resteerden, werden op 1 maart teruggetrokken naar West-Java. In Oost-Java waren tot begin maart diverse squadrons van de United States Army Air Force (USAAF) actief, maar deze werden op 1 en op 2 maart naar Australië geëvacueerd. De overgebleven bommenwerpers van de USAAF vlogen op genoemde dagen naar Broome, de overgebleven jagers van de USAAF gingen (met een aantal jagers van de ML) op 1 maart alle verloren bij een Japanse luchtaanval op het vliegveld Ngoro en de resterende zes operationeel ingedeelde duikbommenwerpers werden zonder meer achtergelaten en wat later door het KNIL vernield [19].

De afdeling 2-Vl.G.IV van de ML (*Hurricane*-jachtvliegtuigen) was eind februari 1942 naar Oost-Java overgeplaatst, evenals een detachement van de afdelingen 1- en 2-Vl.G.V van de ML (Brewster B 339-jagers). Deze verplaatsingen dienden speciaal om te kunnen voorzien in een adequate luchtdkking voor de *Combined Striking Force* van de geallieerde marines, omdat de sterkte aan Amerikaanse jagers in Oost-Java nogal was teruggelopen. Op 27 februari 1942 verzorgden jachtvliegers van Vl.G.V tezamen met Amerikaanse jachtvliegers, met succes een luchtdkking boven de geallieerde vloot tijdens het zogenaamde daggevecht van de Slag in de Java Zee. Van de veertien naar Oost-Java overgeplaatste ML-jagers keerde op 1 maart slechts één *Hurricane* terug op Andir. De volgende dag arriveerde daar, na een dag rijden, het merendeel van het personeel van 2-Vl.G.IV en Vl.G.V. Het detachement van Vl.G.V werd opgenomen in afdeling 1-Vl.G.V te Andir.

De afdeling 2-Vl.G.IV ging op 3 maart “*non-ops*” in verband met een geplande heruitrusting met nieuwe Curtiss P-40E jachtvliegtuigen. De assemblage van vijftien van deze in kratten verpakte toestellen onder leiding van de Technische Dienst (TD) van de ML te Andir (op locaties aan de rand van Bandoeng) begon op 2 maart. Bij de opbouw van deze jagers werd personeel van diverse vliegtuigafdelingen van de ML, alsmede personeel van de Marineluchtvaartdienst (MLD) en de Koninklijke Nederlands-Indische Luchtvaartmaatschappij (KNILM) ingeschakeld. Twaalf andere P-40's werden opgebouwd door de TD te Tasikmalaja, een nieuw vliegveld ten zuidoosten van Andir, ten behoeve van de RAF. Deze toestellen werden enkele dagen later bestemd voor het op 4 maart van Tjililitan (het militaire vliegveld van Batavia) naar Andir overgeplaatste 242 Squadron van de RAF [20].

Hoewel de afdelingen bommenwerpers van de ML nog maar weinig toestellen over hadden, werden de afdelingsorganisaties toch intact gelaten. Dit hield verband met de geplande heruitrusting met nieuwe North American B-25C *Mitchell*-bommenwerpers. Begin maart kwamen de eerste van in totaal 60 voor de ML bestemde toestellen aan te Archerfield in Australië. Amerikaanse *ferry crews* vlogen de toestellen de *Pacific* over. Andere B-25's zouden naar Bangalore in Brits-Indië worden gevlogen. In beide plaatsen bevonden zich detachementen van de ML, respectievelijk van Vl.G.III en Vl.G.I, om de bommenwerpers over te nemen en na een korte transitietraining naar Java door te vliegen [21].

Als het KNIL het tegen de Japanse invasietroepen een tijdje vol zou weten te houden, dan was er een kans dat in ieder geval de nieuwe P-40's nog bij de strijd zouden kunnen worden ingezet, zo meende men bij Java Air Command.

De mislukte herovering van Kalidjati [22]

Op 2 en op 3 maart 1942 deed het KNIL pogingen om Kalidjati te heroveren. Op eerstgenoemde dag met de zogenaamde Mobiele Eenheid (ME), een eenheid bestaande uit 24 lichte tanks en een compagnie infanterie van circa 150 man in pantserauto's. De aanval van de ME op het nabij Kalidjati gelegen plaatsje Soebang kon door de Japanners naar eigen zeggen maar met moeite worden afgeslagen. Op 3 maart volgden aanvallen vanuit het zuiden door de zogenoemde Groep Teerink in de richting Soebang en vanuit het westen, via de weg van Poerwakarta naar Kalidjati, door het versterkte 2^e Regiment Infanterie (2-R.I.). Het geallieerde opperbevel wilde eerst de Japanse troepen uitschakelen die te Eretan Wetan waren geland en vervolgens Kalidjati hadden veroverd en daarna met alle beschikbare krachten de verder naar het westen gelande en veel grotere Japanse hoofdmacht aangrijpen. In de tussentijd zou Westgroep gefaseerd terugvallen op een goed verdedigbare lijn, met diverse voorbereide stellingen, west van Batavia en Buitenzorg.

De Groep Teerink (de reserve van de Groep Bandoeng) bestond uit een samenraapsel van eenheden van tezamen ongeveer bataljonsgrootte. De kern bestond uit de staf en twee compagnieën van het Ve Bataljon Infanterie (Inf. V), waarvan de 4^e Compagnie (mitrailleurs en mortieren) echter incompleet was. Hieraan waren onder andere twee compagnieën infanterie en een batterij bergartillerie toegevoegd. In totaal een kleine 1.000 man gecommandeerd door majoor C.G.J. Teerink. Het 2^e Regiment Infanterie onder commando van kolonel C.G. Toorop, waaraan zoveel mogelijk artillerie en enige pantser- en luchtafweer was toegevoegd, bestond met de versterkingen inbegrepen uit ongeveer 3.500 man. Het regiment was voor de aanval weggehaald uit de omgeving Buitenzorg en had daardoor al een vermoeiende verplaatsing achter de rug.

De grote aanval op Kalidjati door Toorop, vanuit het zuiden gesteund door Teerink, liep in de middag van 3 maart volkomen vast door voortdurende Japanse luchtaanvallen en het volledig ontbreken van eigen luchtsteun door een bombardement op Andir. Aan het eind van de middag ontaardde de terugtocht van de infanteriebataljons van 2-R.I. in een chaotische vlucht. Zo'n vijf uur lang vielen tweemotorige Mitsubishi Ki-48 lichte bommenwerpers en eenmotorige Mitsubishi Ki-51 aanvalsvliegtuigen van de 3^e Hiko Dan, vanuit het veroverde Kalidjati, de voertuigen, artilleriestukken en de oprukkende bataljons infanterie aan. Toen was het grootste deel van de voertuigen en zware wapens verloren gegaan, waren tientallen doden en gewonden gevallen en was het moreel van de infanteristen totaal gebroken. De 3^e Hiko Dan had daarna de handen vrij voor de aanval op de Groep Teerink. Daar werd de opmars van afgestopt. De Groep Teerink werd echter niet uitgeschakeld en kon op 4 maart met minimale verliezen worden teruggenomen op Lembang. De groep werd vervolgens ingezet voor de versterking van de troepen in de Tjiater-pas.

De geallieerde luchtstrijdkrachten hadden Toorop niet kunnen steunen, omdat zijn aanval rond 10.00 uur laat op gang kwam, en de Japanners aan het eind van de ochtend (het tijdstip was toeval, de aanval was al eerder gepland) een zwaar bombardement uitvoerden op Andir met ruim 50 bommenwerpers, geëscorteerd door jagers. Andir moest daardoor worden gesloten. De basis was bezaaid met bomkraters en voortdurende nieuwe luchtalarmen zorgden ervoor dat het opruimen van blindgangers en wrakstukken traag verliep. Diverse vliegtuigen gingen verloren of liepen schade op. Van de operationele bommenwerper-vloot van de ML, de RAF en de RAAF gingen twee toestellen geheel verloren en liepen elf Glenn Martins en Hudsons in uiteenlopende mate schade op. Vier uit Oost-Java geëvacueerde CW-22 verkenners van de 2^e Verkenningsofdeling van de ML waren total loss. De ML verloor ook twee jachtvliegtuigen, waarvan een op het gelijktijdig met Andir aangevallen vliegveld Pameungpeuk aan de zuidkust van Java. Daar liep tevens een jager schade op.

De krachtsverhouding op 4 maart 1942

Het organiseren van een nieuwe grote aanval op Kalidjati werd door het Algemeen Hoofdkwartier (AHK) wel overwogen, maar bleek niet haalbaar. Het tekort aan troepen was na het verloren gaan van 2-R.I. bij de aanval op Kalidjati zo groot, dat maar één oplossing restte. Een concentratie van alle beschikbare en nog veilig verplaatsbare troepen op de Bandoengse hoogvlakte. Aldaar zou uit Westgroep en de Groep Bandoeng één strijdmacht worden geformeerd, die sterk genoeg werd geacht voor verdediging van de hoogvlakte en voor het doen van uitvallen ter uitschakeling van Japanse eenheden. De terugtocht van Westgroep betrof echter een logistiek ingewikkelde operatie, die een aantal dagen zou vergen. In de tussentijd diende de Groep Bandoeng de Japanners de toegang tot de hoogvlakte te ontfangen. In alle voor gemotoriseerd verkeer bruikbare passen waren door het KNIL stellingen aangelegd, waaronder de Tjiater-stelling in de gelijknamige pas ten noorden van Lembang en de Tjisomang-stelling ten zuiden van Poerwakarta [23].

Belast met de verdediging van de hoogvlakte en het belendende gebied was generaal-majoor J.J. Pesman, commandant van **de Groep Bandoeng van het KNIL**. Deze staf commandeerde, zoals al vermeld, op 1 maart **ongeveer 5.900 man** aan gevechtsgereede troepen. Dit aantal steeg door de overplaatsing van 2-R.I. en een bataljon infanterie uit Midden-Java tot circa 9.000 man. Hiervan had echter een flink deel, 2-R.I. met daar aan toegevoegde artillerie en pantser- en luchtafweer en een der compagnieën infanterie van de Groep Teerink, op 4 maart weinig gevechtswaarde meer. Pesman beschikte desalniettemin over een overmacht aan troepen. Omdat hij diverse passen moest verdedigen, kon hij zijn eenheden (in tegenstelling tot kolonel Shoji) echter niet geconcentreerd inzetten. Bovendien waren al zijn compagnieën met enige gevechtservaring (opgedaan bij de strijd om Palembang in Zuid-Sumatra) met 2-R.I. uitgeschakeld [24].

De **Regimentsgevechtsgroep Shoji** bestond uit maar **circa 3.000 man**, inclusief de verzorgende delen, welke sterkte bij de geallieerden overigens vrij precies bekend was. Hiervan werden de versterkte bataljons infanterie (minus) van majoor Wakamatsu (Groep Wakamatsu) en majoor Egashira (Groep Egashira), ieder 1.000 tot 1.200 man sterk, bij de strijd om Bandoeng ingezet. De militairen van Shoji waren echter beter geoefend dan de militairen van de nog inzetbare KNIL-eenheden en hadden voor een deel enige oorlogservaring. Ze waren ook geoefend in optreden van verbonden wapens, inbegrepen samenwerking met de eigen luchtsrijdkrachten. Bij het KNIL was het laatste, zoals beschreven, nauwelijks het geval, al was de *Air Support*-coördinatie goed en modern geregeld [25].

De **geallieerde luchtsrijdkrachten** beschikten in de **ochtend van 4 maart** (zie hoofdstuk 3 voor de *order of battle*) voor de verdediging van de Bandoengse hoogvlakte over de volgende aantallen inzetbare gevechtsvliegtuigen: **12 bommenwerpers, 11 jachtvliegtuigen en 4 verkenners**. In de periode van 2 tot en met 4 maart plaatsten de Japanners de hoofdmacht van de **3^e Hiko Dan** (luchtbrigade) van de legerluchtmacht over naar Kalidjati, met 24 jachtvliegtuigen, 30 lichte bommenwerpers, 16 aanvalsvliegtuigen en vier verkenners, voor de ondersteuning van Shoji. Na een laatste geallieerde *fighter sweep* naar Kalidjati in de ochtend van 4 maart, waren de aantallen inzetbare Japanse gevechtsvliegtuigen op deze basis echter teruggelopen tot **circa 10 jachtvliegtuigen, circa 14 bommenwerpers, circa 14 aanvalsvliegtuigen en één verkenners**. Met de 3e Hiko Dan als *force multiplier* en gegeven de inschatting van de gevechtsskracht van het KNIL, de Japanners schatten die laag in, moest Shoji zich op zijn minst kunnen handhaven tot aansluiting kon worden verkregen met de vanuit het westen naar de Bandoengse hoogvlakte oprukkende Japanse hoofdmacht, zo meenden zijn superieuren [26].

Noten hoofdstuk 2

- [1] P.C. Boer, “De vergeten Counter-air campagne”, deel 1, 3-5.
- [2] Ibidem. Zie P.C. Boer, “De Slag om Kalidjati vanuit een joint-optreden perspectief”, hoofdstuk 6, noot [42], voor een beknopte beschrijving van het systeem van *Air Support*-coördinatie.
- [3] Nortier e.a., *Java*, 57-58; F.W. Coster, verslag krijgsv verrichtingen N.I., E, 1. Opgemerkt zij dat de TD van de ML ook beschikte over een tweetal kleinere werkplaatsen te Madioen en Djocjakarta en twee zogenaamde hulpwerkplaatsen te Kalidjati en Malang. In februari 1942 werd nog een hulpwerkplaats gevestigd op het nieuwe vliegveld Tasikmalaja.
- [4] Ibidem.
- [5] Ibidem; zie voor de samenstelling van de Westgroep Nortier e.a., *Java*, 306-307, bijlage 4; Maltby, *Report*, 1395.
- [6] Zie voor de samenstelling van de Groep Bandoeng Nortier e.a., *Java*, 308-309, bijlage 5. Er zou oorspronkelijk ook een Oostgroep worden gevormd. De Groep Bandoeng omvatte tot het einde van de strijd echter ook het aan Oostgroep toegedachte operatiegebied. Volgens H.F. Zeylemaker, beschrijving oorlogsoperaties (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou), trad Pesman 26 februari 1942 aan als commandant.
- [7] F.W. Coster, verslag krijgsv verrichtingen N.I., E, 2.
- [8] Naar beschrijvingen door A. van Aarem en J. Mossou; beschrijving van de opleiding tot tactisch tevens artilleristisch waarnemer door A. van Aarem.
- [9] Boer, *Borneo*, 46; nadere informatie verstrekt door B. Wink (destijds een van de *forward air controllers* avant la lettre bij VI.G.V). Het onderhouden van radioverbindingen met bommenwerpers van de ML was op bataljonsniveau wel mogelijk, maar dit werd in de oorlogsdagen niet in praktijk gebracht en er bestonden geen procedures voor.
- [10] Zie bijvoorbeeld Nortier e.a., *Java*, 50, 303; beschrijving door F.L. Kroesen; interview met A.H. Holslag. Nortier geeft in *Java*, 50, een wat verouderd beeld en schetst in feite de situatie van voor medio 1940. Daarna en speciaal in 1941, werden bij de genie te Tjimahi grote aantallen radiotelegrafisten opgeleid, waaronder speciale klassen ten behoeve van de ML. Ook stroomde in de loop van 1941 veel verbindingsmaterieel in, waaronder tientallen korte golf radio's en tientallen tactische radio's voor gebruik bij onder andere de bataljons infanterie. De radio's werden deels bij de genie zelf gebouwd met behulp van geïmporteerde onderdelen.
- [11] Boer, *Borneo*, 46.
- [12] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interview met mr. H. Creutzberg.
- [13] Interviews met P.A.C. Benjamins, P.A. Hoijer, J.B.H. Bruinier en B. Wink.
- [14] Interview met mr. H. Creutzberg.
- [15] Military History Office, Series of Military History of World War II, deel 34, *Army air drive to the Southern Pacific area* (hierna Deel 34), diverse vermeldingen; informatie over de inzet van de Mitsubishi Ki-51's ontvangen van het Military History Office, Tokio
- [16] Ibidem.
- [17] Zie P.C. Boer, “De vergeten Couter-air campagne”, deel 1.
- [18] P.C. Boer, “De Slag om Kalidjati vanuit een joint-optreden perspectief”, hoofdstuk 4.
- [19] Ibidem, 20.
- [20] P.C. Boer, “Het vliegtuigmaterieel en de materieelverliezen van de ML/KNIL mei 1940-mei 1942” (ongepubliceerd manuscript); Boer, *Indië*, 223-225. De afdelingen van de

ML behoorden administratief tot een Vliegtuiggroep, een administratief korps gelegd op een bepaalde vliegbasis. De Ie Vliegtuiggroep, Vl.G.I, was oorspronkelijk gelegd te Andir, de IIe, Vl.G.II, te Malang, de IIIe Vliegtuiggroep, Vl.G.III, te Tjililitan etc. Elke Vliegtuiggroep had twee of drie (Vliegtuig)afdelingen. Vl.G.III bestond bijvoorbeeld uit oorspronkelijk drie afdelingen, 1-Vl.G.III (de 1^e Vliegtuigafdeling van de IIIe Vliegtuiggroep), 2-Vl.G.III en 3-Vl.G.III. Alleen de verkenningsafdelingen waren doorlopend genummerd.

- [21] Boer, *Indië*, 261-263, 264-266.
- [22] Conform [18], hoofdstukken 5 en 6.
- [23] Zie hoofdstuk 3.
- [24] Nortier e.a., *Java*, 100-102, 133 en bijlage 5.
- [25] Ibidem, 298-299.
- [26] Conform [18], 26-27, 136-137.

Hoofdstuk 3. De strijd op 4 maart 1942.

Inleiding

Het op 3 maart 1942 mislukken van de “grote aanval” op Kalidjati door het versterkte 2^e Regiment Infanterie (2-R.I.) en de Groep Teerink, had grote consequenties en dwong het Algemeen Hoofdkwartier (AHK) tot het treffen van verregaande maatregelen. De strategische reserve van de geallieerde landstrijdkrachten was goeddeels verloren gegaan, terwijl het strategisch zo belangrijke Bandoeng en omgeving nog steeds werd bedreigd door de te Eretan Wetan gelande Japanse gevechtsgroepen van het detachement Shoji. Het AHK wilde een nieuw offensief tegen de eenheden van kolonel Shoji, maar de Groep Bandoeng kampte nu met een groot gebrek aan troepen en zou substantieel versterkt moeten worden. Behoudens het 6^e Regiment Infanterie (6-R.I.) te Soerabaja, kwamen alleen eenheden van Westgroep (1-R.I. en de brigade *Blackforce*) in aanmerking.

Van het aantrekken van 6-R.I. zag het AHK af, omdat de bataljons van dit onderdeel waarschijnlijk niet meer veilig van Oost- naar West-Java waren te verplaatsen door de snelle Japanse opmars in het oosten en het Japanse luchtoverwicht. Bovendien zou na een vertrek van 6-R.I. in Oost-Java nauwelijks nog iets aan troepen over zijn om Japanse troepen te binden. Restte de troepen van generaal-majoor W. Schilling, de commandant Westgroep te Batavia [1].

Schilling ontving op 3 maart om ongeveer 18.00 uur de eerste berichten over de mislukte aanval door 2-R.I. en kreeg in de late avond in verband met dit mislukken majoor Jhr. J.M.R. Sandberg van het AHK op bezoek. Schilling maakte met Sandberg de balans op van de gevechten tot dan toe en deelde desgevraagd zijn inzichten mee met betrekking tot de ontruiming van Batavia en Buitenzorg en het terugvallen op de Preanger (Bandoengse) hoogvlakte. De commandant Westgroep diende met het laatste ernstig rekening te houden. Schilling zag drie mogelijkheden: verdediging van alleen de steden Batavia en Buitenzorg vanuit de stellingen west van deze plaatsen (met een waarschijnlijk verlies van de betrokken troepen), vertragend terugvallen met de gehele Westgroep op de hoogvlakte, of ineens met het geheel terug naar de Preanger hoogvlakte. Hij kreeg de volgende dag (4 maart) om 11.30 uur prompt opdracht al zijn troepen zo spoedig mogelijk (dus ineens) op de hoogvlakte te laten terugvallen [2].

De terugtocht vereiste uitgebreide vooral logistieke maatregelen en was niet een twee drie georganiseerd. In de avond van 4 maart kwam majoor Jhr. Sandberg terug om Schilling met de planning terzijde te staan. Door het mislukken van de aanval op Kalidjati was verder de route over Tjikampek en Poerwakarta niet meer bruikbaar, waardoor nog maar één terugtochtweg, via Buitenzorg en Tjiandjoer beschikbaar was. Bovendien moesten allerlei vernielingen worden uitgevoerd bij het verlaten van Batavia en Buitenzorg, die veel tijd kostten. In de middag van 4 maart begon het terugtrekken per trein en over de weg van de eenheden uit Batavia. Op 6 maart waren de eerste eenheden van Westgroep in de omgeving van Bandoeng te verwachten, waarbij ook de hoofdmacht van *Blackforce*, maar deze troepen zouden minstens vier dagen niet inzetbaar zijn [3].

Generaal-majoor J.J. Pesman, de commandant Groep Bandoeng, deed intussen wat hij kon om de stellingen te versterken die de toegangen tot de Bandoengse hoogvlakte beschermden. De bezetting van de Tjisomang-stelling ten zuiden van Poerwakarta, werd in de nacht van 3 op 4 maart en in de ochtend daarop versterkt. In deze stelling bevond zich sedert eind februari 1942 de 2^e Compagnie van het Ve Bataljon Infanterie (2-Inf. V), een batterij van de 1^e Afdeling Bergartillerie (A. I Bg.) en een sectie pantserafweergeschut. De versterkingen bestonden uit een tweede batterij van A. I Bg., het complete IXe Bataljon Infanterie (Inf. IX) en een

peloton onder commando van eerste luitenant C.A. Heshusius met drie Marmon Herrington (zogenaamde Zuidafrikaanse) pantserwagens. Dit peloton behoorde tot de afdeling Van Dongen (genoemd naar de commandant van dit verkenningsskadron minus, de kapitein E. van Dongen) [4].

De bezetting van de Tjisomang-stelling werd met voorrang versterkt op basis van gegevens over eerdere Japanse verplaatsingen vanuit Eretan Wetan naar het westen en de resultaten van de verkenningen door de luchtmacht. Door het AHK werd op basis hiervan in de ochtend van 4 maart nog aangenomen dat met een Japanse aanval op Bandoeng via Poerwakarta en de Tjisomang-stelling ernstig rekening gehouden moest worden. Japanse luchtverkenningen in het gebied en een licht bombardement in de ochtend van 4 maart sterkte het AHK nog in diens aanvankelijk overtuiging [5].

De Japanners bezetten rond zonsopkomst van 4 maart inderdaad Poerwakarta, een deel van de troepenverplaatsingen richting deze plaats werd door de bemanning van een *Falcon* van de ML verkend, maar het ontsnapte aanvankelijk volledig aan de aandacht dat de hiervoor verantwoordelijke Japanse gevechtsgroep een aantal uren later grotendeels werd teruggetrokken naar Kalidjati. In de eerste helft van de middag bevestigde een verkenning van de zuidrand van Poerwakarta door het peloton Heshusius, dat zich daar inderdaad Japanse troepen bevonden [6].

Kolonel Shoji besloot al op 3 maart zo snel mogelijk Poerwakarta en Tjikampek te veroveren en op 4 maart meldde om ongeveer 04.00 uur een telefoniste van het telefoonkantoor van de PTT de eerste militairen van de voorhoede van de Groep Wakamatsu (een versterkt bataljon infanterie minus) in Poerwakarta. De bezetting van deze plaats diende voor de beveiliging van de opmars van de uit Pamanoekan teruggehaalde Groep Egashira (eveneens een versterkt bataljon infanterie minus), via Soebang en Sadang naar Tjikampek. Majoor Egashira had als einddoel Krawang en diende met zijn gevechtsgroep de verbinding Batavia-Bandoeng af te snijden. Dat was de primaire opdracht van kolonel Shoji. Toen Wakamatsu bericht ontving van de succesvolle bezetting van het overigens verlaten Tjikampek, trok hij omstreeks 12.30 uur terug naar Kalidjati. Zuid van Soebang bevond zich een vijandelijke gemotoriseerde eenheid (De Groep Teerink en de Mobiele Eenheid van het KNIL) en de gevechtsgroep kon in het gebied Kalidjati-Soebang niet worden gemist [7].

Voor de eventuele versterking van de Tjiater-stelling ten zuiden van Soebang beschikte Pesman over het op 3 maart en (grotendeels) op 4 maart uit Midden-Java in de omgeving van Bandoeng aangekomen bataljon Inf. L.H. XXI en de resterende zeven Zuidafrikaanse pantserwagens van de te Lembang gelegeerde afdeling van kapitein Van Dongen. Drie pantserwagens van deze afdeling sloten in de ochtend van 4 maart de weg tussen Tjimahi en Bandoeng af, om te voorkomen dat gedemoraliseerde troepen van het verslagen 2-R.I. zouden doorlopen naar Bandoeng. Dit al genoemde peloton onder commando van eerste luitenant Heshusius kwam vervolgens rond 13.00 uur daadwerkelijk ter beschikking van de commandant van de troepen in en nabij de Tjisomang-stelling (majoor J.W.G.A. Hoedt, de commandant van Inf. IX) voor het uitvoeren van verkenningen. De resterende pantserwagen werd bij een stellingbezetting elders op de hoogvlakte ingedeeld. Pesman verplaatste op 4 maart in overleg met het AHK verder het bataljon Inf. IV van de stelling te Tomo naar Soemedang, voor de versterking van de troepen in de nabijgelegen stelling te Tjadas Pangeran. Deze laatste stelling beveiligde de oostelijke toegang tot de hoogvlakte [8].

Eventuele luchtsteun voor de troepen van Pesman was nog maar in geringe mate beschikbaar. JAC beschikte aan het begin van de dag op 4 maart 1942 over de navolgende aantallen ingedeelde en inzetbare vliegtuigen [9].

Onderdeel	Ingedeeld	Inzetbaar	Opmerkingen
1-VI.G.I	1	0	
1-VI.G.II	3	3	
2-VI.G.III	2 (3)	2 (3)	Eén toestel ingedeeld ex TD
3-VI.G.III	3	0	Alle drie toestellen bij de TD
36 Squadron	5	4	
1 Squadron	7	3	Incl. drie toestellen bij TD
			Eén toestel in reparatie te Semplak
1-VI.G.V	5 (6)	3 (4)	Eén toestel ingedeeld ex TD
			Eén toestel in reparatie te Pameungpeuk
242 Squadron	10	8	
1-VI.G.IV	2	0	Beide toestellen bij de TD
<i>totaal</i>	38 (40)	23 (25)	

De (zeer) vroege ochtend-missies van JAC (4 maart)

JAC hield voorshands vast aan het op 2 maart ingezette beleid, waarbij tussen zonsondergang en zonsopgang bombardementen op vliegveld Kalidjati werden uitgevoerd en overdag de nadruk lag op ondersteuning van de grondstrijdkrachten, terwijl tevens *fighter sweeps* naar Kalidjati werden gevlogen (zie het vorige deel: De slag om Kalidjati). In de nacht van 3 op 4 maart zou allereerst 36 Squadron RAF te Tjikembar met vier Vickers *Vildebeest*-torpedobommenwerpers vanaf Andir een nachtaanval uitvoeren op Kalidjati.

Te Tjikembar kon wel in het donker worden gestart, maar niet veilig worden geland. De nachtvliegverlichting betond uit niet meer dan enkele olielampen die de route naar het begin van de startbaan markeerden en een lamp op een paal aan het einde van de baan. Bovendien was de bommenvoorraad er maar beperkt. De *Vildebeestes*, langzame tweedekkers en ook toen al vliegend antiek, konden ook worden ingezet als lichte bommenwerper, met een maximale bommenlast van 450 kg. De toestellen zouden te Andir worden “opgebomd” met 50 kg-scherfbommen uit de ML-voorraad.

Herstelploegen werkten vanaf zonsondergang op 3 maart aan het herstel van de schade veroorzaakt door de bombardementen op Andir in de ochtend van die dag. Met het vullen van enkele honderden bomkraters op het vliegterrein was al in de middag van 3 maart gestart. Voornamelijk vrouwelijke chauffeurs, vrijwilligers van het zogenaamde Vrouwen Auto-Corps (VAC), voerden met vrachtauto's ook de hele avond en nacht zand en grint aan. Ploegen militairen van de ML en de RAF en RAAF vulden hiermee de vele tientallen bomkraters die voor de uitvoering van vliegoperaties het meest in de weg zaten.

In de late avond van 3 maart om ongeveer 23.15 uur kwamen de vier *Vildebeestes* aan, waarbij de bemanning van Sgt Appleby in het donker een markering miste en in een van de nog niet gevulde bomkraters taxiëde. Hun toestel was total loss. De drie overgebleven *Vildebeestes* startten vanaf ongeveer middernacht van 3 op 4 maart met 10 minuten interval. Slecht zicht en regen maakten het de bemanningen echter niet gemakkelijk en het kostte uren rondcirkelen om Kalidjati te vinden. De bemanning van Plt Off T.R. Lamb lukte dat zelfs helemaal niet. Flg Off B.B. Callick en zijn bemanningsleden zochten zo'n drie en een half uur, voor ze een aanval konden doen. Die veroorzaakte geen zichtbare schade.

Flt Lt I.W. Hutcheson viel na bijna twee uur zoeken als eerste aan en wierp zijn bommen af boven enkele vage schaduwen, mogelijk geparkeerde vliegtuigen, en op een luchtdoelmitrailleur. De laatste stopte met vuren en werd mogelijk vernietigd. Hutcheson vloog als enige nog een tweede sortie naar Kalidjati. Tussen 04.00 uur en 05.00 uur viel hij voor de tweede keer aan, zonder zichtbaar resultaat. Het zicht was inmiddels erg slecht geworden. Hutcheson,

waarnemend commandant van 36 Squadron, landde vervolgens kort na zonsopgang op Tasikmalaja, een nieuw groot vliegveld ten zuidoosten van Andir, waarheen zijn squadron de vorige dag was overgeplaatst [10].

Callick en Lamb vlogen conform een opdracht van het AHK aan JAC, tezamen nog een verkenning langs een deel van de zuidwestkust van West-Java. Gestart werd omstreeks 05.00 uur en de toestellen landden na een vergeefse speurtocht naar mogelijke nieuwe Japanse landingen, om ongeveer 06.30 uur op Tasikmalaja. Daar arriveerde vanuit Tjikembar nog een vierde *Vildebeest*. Het grondechelon van 36 Squadron vertrok in konvooi om 08.00 uur van Tjikembar naar de nieuwe basis [11].

De ML beschikte over vijf inzetbare Glenn Martins, waarvan er drie van de afdeling 1-Vl.G.II waren. Een van deze drie was op 3 maart door een bemanning onder leiding van sergeant vlieger W.J. Hofmeyster van Andir overgevlogen naar Tasikmalaja. Dit toestel had echter geen bomrichtkijker en ook geen bommenrichter in de bemanning en kon daardoor aanvankelijk niet worden ingezet.

Twee in de nacht van 3 op 4 maart te Andir gereed gemaakte toestellen van 1-Vl.G.II, gevlogen door de bemanningen van tweede luitenant vlieger-waarnemer C.J.H. Samson en tweede luitenant vlieger-waarnemer P.E. Straatman en beide voorzien van een bomrichtkijker, vielen individueel tussen 03.00 uur en 04.00 uur met negen 50 kg-scherfbommen per toestel Kalidjati aan. De bemanning-Samson vertrok als eerste, uitgezwaaid door kapitein waarnemer J.D. de Riemer, het hoofd kantoor operaties van het Commando ML. De Glenn Martins landden vervolgens op Tasikmalaja. Het zicht was nog steeds slecht en er volgden geen ontploffingen of branden, zodat waarschijnlijk door de ML geen resultaten werden geboekt [12].

Het vliegveld Tasikmalaja, de nieuwe operatiebasis van 36 Squadron en 1-Vl.G.II, had veel dekkingsmogelijkheden voor geparkeerde vliegtuigen en werd niet bedreigd door een vijandelijke opmars over land. Alle resterende bommenwerpers van de RAF en de RAAF plus een deel van die van de ML zouden daarom naar Tasikmalaja worden overgeplaatst. Nadeel van de gedeeltelijk nog in aanbouw zijnde basis was dat deze lag in een gebied waar in de regentijd erg veel neerslag valt. Door een onvoldoende natuurlijke drainage betekende dit een zacht terreinoppervlak, zodat geparkeerde en taxiënde zwaar beladen vliegtuigen gemakkelijk weg konden zakken in de modder. De genie werkte met man en macht aan de afbouw van de basis en zowel de ML als de RAF brachten de voorraden munitie en bommen op peil. De basis had al een grote voorraad vliegtuigbrandstof (merendeels 80 octaan voor de bommenwerpers en 91 octaan voor de jagers van de ML) en alleen 100 octaan-benzine voor de jagers van de RAF en moderne Amerikaanse bommenwerpers als de Boeing B-17 *Flying Fortress* en de Consolidated B-24 *Liberator* moest nog worden opgevoerd.

Onderdeel van de afbouw van de basis vormde de verlenging van de hoofdbaan, om deze geschikt te maken voor operaties van Amerikaanse B-17's en B-24's. Die waren de eerste dagen van maart uit Oost-Java naar Australië geëvacueerd en pas op 6 maart ontving de Radio-dienst van de ML een telegram van een Amerikaanse commandant, met het verzoek te willen berichten op welk tijdstip en op welk vliegveld de B-17's konden bijtanken voor het uitvoeren van door JAC aan te geven missies. Van dit aanbod werd geen gebruik meer gemaakt en B-17's of B-24's zijn er dan ook niet meer op Tasikmalaja geweest [13].

De twee andere inzetbare Glenn Martins waren van 2-Vl.G.III. Deze toestellen liepen lichte schade op tijdens de Japanse luchtaanval op Andir op 3 maart en werden in de avond van die dag gerepareerd. De bemanningen van eerste luitenant vlieger-waarnemer L. Gosma en sergeant vlieger J. Bos zouden om 05.00 uur starten, om tegen zonsopgang in deze toestellen in patrouilleverband een hoogtebombardement op Kalidjati uit te voeren. Het toestel van de bemanning-Bos kreeg bij het proefdraaien voor de start echter motorstoring en bleef aan de grond. Gosma startte alleen en zette in het halfdonker koers naar Kalidjati. In de buurt van het

vliegveld zag de bemanning Japanse jagers rondcirkelen. Gosma nam het risico niet en draaide om. De bemanning had alle geluk van de wereld en miste net zes Ki-43 jagers van de 3^e Hiko Dan die Andir aanvielen (zie hierna). In de ochtend van 4 maart ontving 2-Vl.G.III een door de TD gerepareerd toestel, waardoor de sterkte op drie Glenn Martins kwam [14].

De Lockheed *Hudson*-lichte bommenwerpers van 1 Squadron RAAF werden deze nacht niet ingezet. Na het bombardement op Andir van 3 maart beschikte 1 Squadron op deze basis over nog zes toestellen, waarvan er op 4 maart om 05.00 uur weer drie *serviceable* waren. Enkele *Hudsons* bevonden zich voor grote reparatie bij de TD van de ML. De operationele waarde van de toestellen die bij het squadron vliegklaar gemaakt werden, was gezien de technische staat enigszins twijfelachtig. Alle waren al geruime tijd aan hun uren voor groot onderhoud. De inzetbare toestellen werden niet meer tegen Kalidjati ingezet, mogelijk vanwege het slechte weer en de vertragingen die daardoor bij het uitzenden van missies waren opgelopen. Mogelijk ook werden ze stand-by gehouden voor het geval de twee *Vildebeestes* toch een nieuwe Japanse landingsoperatie zouden ontdekken [15].

De geplande overplaatsing van de eenheid naar Tasikmalaja ging niet door. In plaats daarvan gaf de commandant JAC, generaal-majoor L.H. van Oyen, in de avond van 4 maart het squadron toestemming de vliegklaar te maken toestellen voor groot onderhoud naar Australië over te vliegen en het overcompleet aan personeel te evacueren. Het overvliegen geschiedde in de nachten van 4 op 5, 5 op 6 en 6 op 7 maart. De drie toestellen bereikten alle behouden de noordkust van Australië, waar ze op vlakke stukken terrein en in een geval in een zoutpan, geslaagde landingen wisten te maken. Te Andir bleven vijf bemanningen en een deel van de grondploeg van het squadron achter, in afwachting van het herstel van de overgebleven *Hudsons*. De evacuatie van de rest van de grondploeg en 54 man vliegend personeel via Tjilatjap mislukte echter, omdat de haven inmiddels was gesloten. Een te Semplak achtergebleven zwaar beschadigde *Hudson* moest op 4 maart worden vernield. Vliegveld Semplak werd geëvacueerd en vervolgens opgeblazen. Het was niet gelukt het toestel tijdig vliegklaar te krijgen [16].

Geallieerde verkenningen en een Japanse luchtaanval tijdens de vroege ochtend (4 maart)

De staf van de Groep Bandoeng had in de avond van 3 maart een tweetal gewapende (vlieg)verkenningen aangevraagd. Afdeling 1-Vl.G.V kreeg vervolgens opdracht voor een verkenning van de mogelijke Japanse opmarsroute van Eretan Wetan naar de stelling te Tomo en 242 Squadron voor een verkenning van een gedeelte van de weg Soebang-Bandoeng ten zuiden van Soebang, de weg Soebang-Kalidjati en vliegveld Kalidjati. De eerste verkenning die deze dag werd gevlogen, betrof echter een sortie door een CW-22 van Vk.A.1 in opdracht van de Groep Bandoeng zelf. De (onbekende) bemanning startte rond 05.00 uur in het donker van Andir en verkende in de schemering rond zonsopkomst de wegen van de Preanger hoogvlakte naar Poerwakarta en van Poerwakarta richting Kalidjati, tot een aantal kilometers ten oosten van Sadang. Nabij Sadang werd een colonne Japanse infanteristen op de fiets waargenomen [17].

Intussen voerden omstreeks 05.15 uur, nog in het halfdonker, zes Ki-43 jachtvliegtuigen een aanval uit op vliegveld Andir. De Japanse vliegers vielen plotseling van lage hoogte aan en voerden vervolgens een klein half uur aanvallen in scheervlucht uit. Doel vormden onder andere de *Hudsons* van 1 Squadron en de Glenn Martins van 2-Vl.G.III, die nabij het gebouwen- en hangar-complex in het zuidwestelijk deel van het vliegveld in scherfweren stonden, jagers die bij de Noordhangaar stonden geparkeerd en de luchtdoelopstellingen langs de noordoost-rand van het vliegterrein [18].

De drie *Hudsons* en twee Glenn Martins liepen alle schade op. Beide Brewsters van 1-Vl.G.V (de B-3130 en de B-3101), die nabij het begin van de korte (noord-zuid) baan startklaar stonden opgesteld, werden getroffen, evenals de meeste van de jagers die niet daadwerkelijk in gebruik waren en geparkeerd stonden bij de Noordhangaar. Dit betrof vier aan de ML overgedragen Brewster *Buffalo's* van de RAF en een Curtiss H-75A *Hawk* van 1-Vl.G.V. De schade varieerde van een enkel kogelgat tot matige schade. De Ki-43's beschoten ook de toestellen die in het zuidwesten bij de TD op de platforms stonden, waarbij een Amerikaanse B-17 die (door ML-personeel) net gereed werd gemaakt voor een ontsnappingspoging naar Australië. De B-17 en enkele andere toestellen bij de TD liepen lichte tot matige schade op. Het na de *strafing* verwachte Japanse bombardement bleef echter uit, mogelijk als gevolg van een aanval door drie *Hurricanes* van 242 Squadron op Kalidjati (zie hierna) [19].

De 3^e Hiko Dan te Kalidjati nam geen risico. Een op 3 maart door JAC uitgevoerde *fighter sweep* had veel schade aan vliegtuigen veroorzaakt (zie het vorige deel: De slag om Kalidjati). Met naar alle waarschijnlijkheid alle nog operationele jachtvliegtuigen van de 59^e Sentai was in het donker gestart, om de geallieerde luchtmacht ditmaal voor te zijn. De aanval diende vooral ter beveiliging van de verwachte aankomst op Kalidjati van de 64^e en 90^e Sentai's. JAC had echter in de vroege ochtend van 4 maart de jagers van 242 Squadron van Andir naar Tjililitan teruggezonden en de geallieerde *fighter sweep* kwam toch. De gevolgen waren ernstig en veroorzaakten bij de 3^e Hiko Dan, ondanks de komst van de 64^e Sentai (Ki-43 jagers) naar Kalidjati, een ernstig tekort aan jachtvliegtuigen.

Eerste luitenant vlieger H.H.J. Simons van 1-Vl.G.V, keerde kort na afloop van het luchtalarm met twee Brewsters terug uit Pameungpeuk. Een derde jager bleef met motorpech achter en zou pas in de ochtend van 6 maart volgen. Simons was op 3 maart met zijn patrouille van vier jagers naar Pameungpeuk uitgeweken tijdens de Japanse luchtaanval op Andir. Negen Ki-43's die bommenwerpers hadden geëscorteerd naar Andir, vlogen echter door naar Pameungpeuk en schoten daar een van de Brewsters en een Britse *Blenheim* (de laatste die na de verovering van Kalidjati nog over was) in brand [20].

De Brewster B-3116 gevlogen door sergeant vlieger P. Compaan, op 3 maart te Pameungpeuk beschadigd en vervolgens provisorisch gerepareerd, ging direct naar de TD. Simons (in de B-3150) vloog ten behoeve van de Groep Bandoeng eerst nog een wegverkenning noordwest van Tomo. Hij landde vervolgens als tweede op Andir. Van een vijandelijke opmars vanuit de richting Eretan Wetan was geen sprake en de weg naar Tomo was volkomen leeg [21].

Eerste luitenant vlieger G.J. de Haas (in de door Simons teruggevlogen B-3150) en sergeant vlieger H. Huys (in de zojuist bij de TD opgehaalde, net gerepareerde B-3110) startten tussen 07.00 uur en 08.00 uur alsnog voor het uitvoeren van een nieuwe luchtsteunaanvraag van de Groep Bandoeng. In de enige twee operationele jagers die 1-Vl.G.V nog over had, zou een aanval worden gedaan op de door de bemanning van de CW-22 nabij Sadang ontdekte Japanse eenheid. Die werd echter niet gevonden. Wel een Japanse vrachtauto bij Tampoemas, die in brand werd geschoten [22].

Drie *Hurricanes* van 242 Squadron, gevlogen door Flt Lt I. Julian, Sgt G. Hardie en Sgt J.P. Fleming, waren al eerder (om ongeveer 05.45) gestart van Tjililitan en verkenden de wegen zuid van Soebang en van Soebang naar Kalidjati in het kader van de ondersteuning van de Groep Teerink van het KNIL (zie hierna). Vijandelijke activiteit werd niet waargenomen. Aansluitend verkenden de jachtvliegers omstreeks 06.50 uur Kalidjati. Dit vliegveld stond vol Japanse vliegtuigen en Japanse jagers waren in de lucht ter bescherming.

De *Hurricane*-vliegers doken uit de zon naar beneden voor een snelle *hit and run*-aanval. Julian vloog daarbij dwars over het vliegveld. Sgt Hardie langs de ene rand van het veld en Sgt Fleming op hoge snelheid langs de andere rand. Fleming zag ineens drie tweemotorige

vliegtuigen met draaiende motoren, die hij alle drie wist te treffen en in brand schoot. Drie Ki-43 jagers zaten echter achter hem, toen hij na zijn aanval wilde wegdraaien.

Fleming probeerde naar het westen te ontsnappen, maar moest van zijn parachute gebruik maken toen de motor van zijn *Hurricane* er na de nodige treffers mee ophield. Hij kwam neer in een sawa en raakte gewond doordat de vlieger van een achtervolgende Ki-43 hem ook op de grond beschoot. Per ambulance kwam hij in de vroege avond in Batavia aan, waar hij de volgende dag in krijgsgevangenschap raakte [23].

Een nieuwe fighter sweep naar Kalidjati

Flt Lt Julian en Sgt Hardie keerden zonder problemen terug op Tjililitan, na een luchtgevecht met enkele andere Ki-43's. Julian meende een "Navy O" (=Mitsubishi A6M Navy O, de standaard jager van de Japanse marineluchtmacht) te hebben neergeschoten en meldde Fleming vermist. Op basis van de rapportage van Julian werd 242 Squadron direct in gereedheid gebracht voor een *strafing*-aanval met alle inzetbare *Hurricanes*. Het onderdeel was zojuist overgeplaatst naar Andir en de twee wel vlieg- maar niet gevechtssklare jagers vertrokken rechtstreeks naar dit laatste vliegveld. Zeven jagers, gevlogen door de squadroncommandant Sqn Ldr R.E.P. Brooker, Plt Off W.M. Lockwood, Plt Off M.C. Fitzherbert, 2 Lt N. Anderson, Sgt G.J. King, Sgt J.A. Sandeman Allen en Sgt I.D. Newlands, vielen omstreeks 09.00 uur eerst Kalidjati aan. Dat vliegveld stond inderdaad vol Japanse toestellen [24].

Behoudens de al op 2 en 3 maart gearriveerde 27^e, 59^e en 75^e Sentai's (zie het vorige deel: De slag om Kalidjati), kwamen op 4 maart uit Palembang te Kalidjati aan: acht Ki-43 jagers van de 64^e Sentai, circa twaalf Ki-48 lichte bommenwerpers van de 90^e Sentai en drie A5M Navy 96-jagers van de Japanse marineluchtmacht voor de bescherming van de ankerplaats te Eretan Wetan. De laatste arriveerden pas na de aanval van 242 Squadron [25].

De jagers van de 64^e Sentai stonden net aan de grond en een transportvliegtuig kwam landen, toen 242 Squadron boven het vliegveld verscheen. Drie van de Britse jagers vlogen *topcover*, terwijl Brooker de rest van het squadron een eindje van het vliegveld naar beneden leidde voor de eerste *strafing run* op circa tien meter hoogte over het veld.

Omdat geen vijandelijke vliegtuigen te zien waren, doken ook Lockwood, Anderson en Sandeman Allen die het *topcover* vormden, na enige tijd naar beneden. Op zo'n 2000 meter hoogte kwamen ze echter twee uitklimmende jagers (naar de vliegers meenden Navy O's) tegen. Een aantal Ki-43's startte toen de vier *Hurricanes* onder leiding van Brooker aanvielen en er kon daardoor door de Britten maar één *run* over het vliegveld worden gemaakt [26].

Er ontspon zich een luchtgevecht dat in het voordeel van de Britten uitpakte. KNIL-militairen die vanuit hun positie in de hoger gelegen Tjiater-stelling neerkeken op Kalidjati, zagen dat kort na de start van het luchtgevecht nog zes andere jagers opdoken. Uiteindelijk waren zeventien jagers in gevecht. De Britse jachtvliegers hadden de Japanners volkomen verrast en waren door de zes Ki-43's van de 59^e Sentai die voor de bescherming van Kalidjati in de lucht waren, niet opgemerkt. Zij meenden maar liefst zes "Navy O's" te hebben neergeschoten. Daar stond wel tegenover dat 2 Lt Anderson vermist raakte en Sgt Sandeman Allen licht gewond was geraakt in benen en hoofd en op Andir landde in een *Hurricane* met vele tientallen kogel- en scherfgaten [27].

De Britten waren opgetogen over hun successen. In totaal zeven "Navy O's" neergeschoten en diverse vijandelijke toestellen op de grond beschadigd. De resultaten van Fleming waren niet bekend. Een van de drie door hem aangevallen Ki-48's brandde echter volledig uit en de twee andere liepen zware (brand) schade op. Volgens Japanse bron gingen bij de twee *strafing*-aanvallen in de ochtend van 4 maart een Ki-48 bommenwerper en een Ki-15 of Ki-46 verkenners geheel verloren. Twee Ki-48's liepen ernstige schade op en een Ki-43 jager, een Ki-

15 of Ki-46 verkenner en een Ki-48 bommenwerper liepen aanzienlijke schade op. Verder zullen zeker enkele Ki-48's lichtere schade hebben opgelopen [28].

In het luchtgevecht gingen in werkelijkheid twee Ki-43's verloren. Een Ki-43 landde vrij snel weer op Kalidjati, mogelijk door gevechtsschade. De Japanse jachtvliegers meenden in de twee luchtgevechten vijf *Hurricanes* te hebben neergeschoten, bij een feitelijk verlies van twee *Hurricanes*. Een derde Britse jager landde echter op Andir met zware schade en enkele andere *Hurricanes* liepen lichtere schade op [29].

De geallieerde jachtvliegtuigen stand-by

De *Hurricanes* landden na hun aanval te Andir, waar de toestellen aan de zuidrand van het vliegveld verspreid werden opgesteld. Samen met de twee nog operationele Brewsters van 1-Vl.G.V, stonden de drie onbeschadigd gebleven jagers van 242 Squadron vervolgens stand-by. Dit voor het eventueel uitvoeren van opdrachten voor de ondersteuning van de grondstrijdkrachten [30]. De *Hurricanes* waren echter vanaf de grond niet van opdrachten te voorzien. Er waren geen kristallen om de radio's van deze jagers in te kunnen stellen op de door KNIL en ML gebruikte frequenties. Het verlenen van grondsteun aan troepen in een bewegende frontlijn was hierdoor problematisch.

Het was al een keer voorgekomen dat *Hurricanes* bij vergissing een KNIL-eenheid beschoten (bataljon Inf. IV, zie het vorige deel: De slag om Kalidjati). Het JAC wilde mede daarom, zoveel als mogelijk feitelijke grondsteun laten verlenen door de Brewsters van 1-Vl.G.V en de *Hurricanes* voor de bescherming van de ML-jagers en eventueel als escorte voor bommenwerpers inzetten. De Brewsters werden iets meer geschikt geacht voor het aanvallen van gronddoelen, omdat ze met twee 50 kg-bommen per toestel konden worden bewapend en, in tegenstelling tot de *Hurricanes* met een vloeistofgekoelde motor, een voor grondvuur minder kwetsbare luchtgekoelde motor hadden. Een dergelijk beleid was met de sterk geslonken aantallen jagers echter niet vol te houden [31].

De weinige overgebleven luchtstrijdkrachten zouden oorspronkelijk stand-by staan om de Groep Teerink (een versterkt bataljonequivalent van een kleine 1.000 man, gecommandeerd door majoor C.G.J. Teerink) te kunnen ondersteunen bij diens opmars van posities circa vijf kilometer ten zuiden van Soebang, naar Soebang (zie hierna). De al beschreven eerste missie van 242 Squadron, was de eerste in het kader van de ondersteuning van Teerink. Die zou om 07.00 uur de opmars aanvangen. Verdere opdrachten voor grondsteun kwamen echter in de ochtend bij het Commando ML en BRITAIR niet binnen. Dit bleek achteraf te komen door het niet doorgaan van de opmars [32].

De afdeling Operaties van de staf van de Groep Bandoeng vroeg in het begin van de middag eerst om een gewapende verkenning van de wegen zuid van Poerwakarta, via Poerwakarta en Sadang tot Tjikampek. De twee aangewezen vliegers van 1-Vl.G.V konden echter door slecht weer met zware regenval niet starten. De missie werd daarop gecancelld. Een verkenning naar Poerwakarta werd vervolgens door pantserwagens uitgevoerd vanuit de Tjisomang-stelling. Het peloton van eerste luitenant Heshusius, voor de gelegenheid versterkt met een groep infanterie met een stuk pantserafweergeschut op een lichte vrachtwagen, reed daarbij rond in een soort niemandsland. Af en toe vlogen enkele Ki-51's over en moest de patrouille dekking zoeken. Er was geen sprake van een Japanse opmars, wel zag men vanuit posities iets ten zuiden van de stad groepjes Japanse militairen [33].

Later volgde een verzoek voor een gewapende verkenning van de weg van Soebang richting Tjiater, rekening houdend met eigen troepen bij Tjileuleuj en verder zuidelijk. De twee vliegers van 242 Squadron konden evenmin starten, ditmaal door een Japanse luchtaanval op Andir (zie hierna).

Het aantal inzetbare jagers was intussen zo gering geworden, dat generaal-majoor Van Oyen in de loop van de middag bij het AHK voorstelde om te stoppen met het volgens het bestaande systeem van *Air support*-coördinatie op aanvraag ondersteunen van de grondstrijdkrachten tijdens de daglichturen. JAC wilde de weinige nog beschikbare toestellen geconcentreerd inzetten voor aanvallen op de Japanse vliegtuigen te Kalidjati. Dat was in de ogen van JAC het meest efficiënt en de beste manier waarop de grondstrijdkrachten, zij het dan indirect, konden worden gesteund. Zodra de Japanse troepen in het gebied van de Groep Bandoeng dan de opmars zouden inzetten of voorafgaand aan een opmars zouden worden geconcentreerd, dan zou JAC de inspanningen verleggen naar de Japanse grondstrijdkrachten. Aanvallen op Kalidjati konden daartoe worden gecombineerd met (weg)verkenningen, om de verkenningen door de CW-22's aan te vullen. Van Oyen vond bij het AHK begrip, maar generaal-majoor Pesman van de Groep Bandoeng reageerde furieus en beklagde zich vervolgens bij de legercommandant [34].

De terugtocht van de Mobiele Eenheid (ME) en de Groep Teerink (4 maart)

In de ochtend van 4 maart, om ongeveer 07.00 uur, begon inplaats van de aanvankelijk geplande opmars, de gefaseerde terugtocht van de Groep Teerink van posities op ongeveer vijf kilometer ten zuiden van Soebang, naar de vlak bij elkaar gelegen dorpjes Djalantjagak en Segalaherang. Teerink had in de zeer vroege ochtend, in overleg met eerste luitenant T.H. Bakker van de staf van de Groep Bandoeng, zeer tegen zijn zin besloten naar de omgeving van deze twee plaatsen terug te trekken en van een (tweede) aanvalspoging voorlopig af te zien. Er waren volgens Bakker nog maar erg weinig eigen vliegtuigen over voor het eventueel verlenen van luchtsteun. Teerink's bataljonsarts raadde een opmars door de vermoeide troepen verder af en achtte een rustperiode van een paar dagen noodzakelijk.

De staf van de Groep Bandoeng had Teerink opdracht gegeven zich in ieder geval te handhaven zuid van Soebang en de omgeving van Djalantjagak en Segalaherang bood hiertoe goede mogelijkheden. Bij Djalantjagak bevond zich ook de na de op 2 maart mislukte aanval op Soebang teruggetrokken Mobiele Eenheid (zie het vorige deel: De slag om Kalidjati). Deze eenheid bestond uit onder andere een compagnie infanterie en nog elf overgebleven lichte tanks [35].

De voorhoede vertrok per vrachtauto, maar een groot deel van de troepen moest zich door een gebrek aan vrachtauto's noodgedwongen te voet verplaatsen. Met flinke tussenruimtes vertrokken de compagnieën. De gevechtstaf van majoor Teerink verplaatste zich sprongsgewijs per auto en volgde zo de beweging van de infanterie naar in eerste instantie de kampong Tjileuleuj [36]. De beveiliging van de terugtocht was in handen van de "Ambonese" compagnie 10-4 R.I. met een scherm van posten in het terrein, en van een sectie mitrailleurs van 4-Inf. V (twee mitrailleurs), versterkt met twee tankbuksen (anti-tank geweren kaliber 2 cm) en een stuk pantserafweergeschut (pag), naast en op de weg.

Om ongeveer 09.00 uur trok 10-4 R.I. zich terug en marcheerde vervolgens ook af richting Tjileuleuj. Omstreeks 12.00 uur volgde als achterhoede de versterkte sectie mitrailleurs onder commando van sergeant-majoor J.B. Heffelaar. Die beschikte over een vrachtauto voor het vervoer van het stuk pag en enkele draagpaarden voor het vervoer van de mitrailleurs. Tussen ongeveer 14.00 uur en 15.00 uur kwam de achterhoede aan bij de kampong Tjileuleuj enkele kilometers verderop. Trucks vervoerden de militairen vandaar naar de theeonderneming Tam-bakan, een paar kilometer noord van de driesprong te Djalantjagak, waar inmiddels 10-4 R.I. de beveiliging verzorgde. Enkele Japanse Ki-48 bommenwerpers hadden in de ochtend de theefabriek gebombardeerd en een vrij groot aantal van de daar verspreid opgestelde voertuigen van de Groep Teerink beschadigd of vernield [37].

De beveiliging van de theefabriek liep niet helemaal zoals het hoorde. Om ongeveer 14.30 brak bij een deel van de Ambonese compagnie paniek uit. Ten gevolge van een luchtaanval op Andir begon de zware luchtdoelartillerie noord van de vliegbasis te vuren. Een aantal van de zeer nerveuze soldaten zag de zwarte springwolken aan voor parachutisten en sloeg op de vlucht [38]. De bij Djalantjagak aanwezige bezetting van de ME wist de paniek te bedwingen en stuurde de militairen weer terug [39]. Die waren echter vast besloten zo kort mogelijk te Tambakan te blijven. In de middag vertrok een groot deel van 10-4 R.I. voortijdig met vrachtwagens richting driesprong. Wat ten noorden daarvan werd de compagnie echter door kapitein J.H.J. Brendgen, commandant van de infanteriecompagnie van de ME, teruggestuurd naar Tambakan. De militairen van de achterhoede van 10-4 R.I. troffen bij de aankomst van sergeant-majoor Heffelaar voorbereidingen om terug te trekken, met achterlating van zo veel mogelijk van hun uitrusting. Om dit te voorkomen sloot de sectie van sergeant-majoor Heffelaar echter de weg af [40].

De compagnieën 2-Inf. II en 1-Inf. V (versterkt met secties mitrailleurs en mortieren van respectievelijk 4-Inf. II en 4-Inf. V) waren al omstreeks 13.00 uur verzameld te Tambakan. Na een korte rust vertrok eerst 2-Inf. II en na de aankomst van 10-4 R.I. vervolgens ook 1-Inf. V. Deze eenheden waren onderweg naar Tambakan enkele malen aangevallen door koppels Ki-51 aanvalsvliegtuigen, die mitraillementen uitvoerden. Dat was iedereen nu wel gewend en slachtoffers vielen hier niet bij [41]. De onder operationeel bevel van Teerink staande 1^e Batterij van A. II Bg. (1-A. II Bg.) te Tambakan, werd in de ochtend teruggenomen naar een positie achter de Tjiater-stelling.

Noord van Djalantjagak waren in het terrein geen mogelijke stellingen voor de batterij te vinden en ten zuiden van Djalantjagak en Segalahering bestond het terrein uit relatief open gebied met theestruiken. Bij het innemen van een stelling aldaar zouden de Japanse luchtmachtstrijdkrachten vrij spel hebben, zo was de mening van Teerink, die geen behoefte meer had aan artilleriesteun [42].

De batterij kreeg de opdracht om terug te trekken naar Lembang, net voor de 3^e Hiko Dan een bombardement uitvoerde op de twee driesprongen bij Djalantjagak die moesten worden gepasseerd (zie hierna). Toen de batterij was opgeladen, waren de bombardementen echter voorbij. De voertuigen reden gezien het gevaar van luchtaanvallen met grote tussenruimtes en niet in colonne, maar werden niet aangevallen. In het begin van de middag kwam de batterij aan in de omgeving van Lembang. De batterij kwam aldaar weer onder bevel van kapitein P.E. Hendriksz, de commandant A. II Bg. [43].

Japanse luchtaanvallen op de ME en 2-A. II Bg.

Vanaf omstreeks 07.45 uur deed de 3^e Hiko Dan een poging om de zich kennelijk hergroeperende vijandelijke gemotoriseerde eenheid (Groep Teerink en Mobiele Eenheid) alsnog uit te schakelen en een nieuwe aanval op Soebang te voorkomen. Een vlucht van twee Ki-48's bombardeerde als eerste de verspreid opgestelde voertuigen van de Groep Teerink bij de theefabriek Tambakan. Diverse voertuigen brandden na treffers uit en vele liepen schade op en werden onbruikbaar. Al vroeg in de ochtend voerden Ki-51's verkenningen uit van de weg van Lembang via de Tjiater-stelling naar Soebang. Hierbij werd enkele malen verkeer op de weg beschoten. Een van de slachtoffers was de bus met de medische groep van A. II Bg., die net zuid van de westelijke driesprong bij Djalantjagak werd gemitrailleerd, maar tijdig kon worden verlaten. De Ki-51's ontdekten echter ook de posities van de Mobiele Eenheid [44].

De infanterie van de ME beveiligde de twee tactisch belangrijke driesprongen bij Djalantjagak en had in de nabijheid stellingen ingericht en pantserafweergeschut opgesteld. De commandopost van kapitein G.J. Wulffhorst (commandant ME) bevond zich een kilometer zuid

van de westelijke driesprong in een theeloods. Langs de wegen bij Djalantjagak en ten zuiden van dit dorpje stonden de verspreid opgestelde en zo goed mogelijk gecamoufleerde voertuigen van de gevechtstrein en lichte tanks, pantserwagens en andere voertuigen van de Mobiele Eenheid [45].

Twee vluchten van elk twee Ki-48 lichte bommenwerpers bombardeerden om ongeveer 08.00 uur de stellingen bij de twee driesprongen. De ME had aldaar ook vijf bij de gevechten op 2 maart beschadigde en uit Soebang weggesleepte “vechtwagens” met bemande mitrailleur naast de weg gezet, bij wijze van kazemat. Twee van deze lichte tanks werden doorzeefd. Van de operationele tanks gingen er echter ook drie verloren, samen met een paar vrachtauto's. Er vielen geen slachtoffers [46].

Een tot twee kilometer ten zuiden van de ME bevond zich de 2^e Batterij van A. II Bg. Deze bergbatterij was onder operationeel bevel van de commandant ME gesteld en bevond zich sedert de ochtend van 4 maart ten noorden van het dorpje Tjiater. De batterij was ondergebracht in een huis en enkele loodsen van de theeonderneming Tjiater, met de vier kanonnen in een goed gedekte opstelling in het terrein. Ondanks de goede camouflage werd de batterij ontdekt door een koppel Ki-51's en vervolgens in de theetuinen gemitrailleerd. Het personeel van de batterij kon eerst in de ochtend zien hoe de ME werd gebombardeerd, maar was rond 09.00 uur zelf aan de beurt. Tot tweemaal toe bombardeerde een vlucht van twee Ki-48 lichte bommenwerpers. Ki-51 aanvalsvliegtuigen voerden tussen deze aanvallen door en na afloop mitraillementen uit. De schade aan materieel was echter gering en er vielen geen slachtoffers. De camouflage hielp kennelijk toch enigszins, want de twee Ki-48's scoorden alleen *near misses* [47].

In het begin van de middag kwam de 2^e Batterij weer onder bevel van de commandant A. II Bg. Ook de commandant ME had geen emplooi meer voor de artillerie en kapitein Hendriksz gaf na overleg met de artilleriecommandant van de Groep Bandoeng opdracht te verplaatsen richting Lembang. Dat bericht bereikte batterijcommandant kapitein F.W.H. Twiss echter pas na 14.00 uur. In de loop van de tweede helft van de middag verplaatste de batterij naar een stukje bos tegenover het hotel Tankoeban Prahoe, waar de laatste voertuigen om ongeveer 18.00 uur aankwamen. Twiss vond de verplaatsing overdag een beetje een risico, want de weg naar de Tjiater-stelling was inmiddels vol voertuigen, terwijl Japanse verkenners regelmatig overkwamen. De met een minuut tussenruimte vertrokken voertuigen werden echter niet aangevallen en kwamen alle behouden aan [48].

De 3^e Hiko Dan had inmiddels de handen vol aan de uitvoering van andere opdrachten. De Groep Egashira moest, met verkenningen en zo nodig bombardementen, worden ondersteund bij diens verdere opmars vanuit het rond het middaguur bezette Tjikampek naar Krawang. Bovendien wilde generaal-majoor Endo, de commandant 3^e Hiko Dan, zo spoedig mogelijk een nieuw bombardement op Andir uitvoeren om de resterende geallieerde luchtmacht uit te schakelen. Toen Egashira geen tegenstand van betekenis ondervond en het weer boven de Bandoengse hoogvlakte wat was verbeterd, voerden Ki-48's en Ki-43 jagers tussen ongeveer 14.30 uur en 15.30 uur aanvallen uit op de vliegbasis Andir (zie hierna). Pas na terugkeer van de toestellen op Kalidjati was er weer capaciteit beschikbaar voor nieuwe aanvallen op de vijandelijke gemotoriseerde eenheid zuid van Soebang. Majoor Egashira kon het nog altijd alleen af.

De terugtocht van het KNIL in de middag en avond van 4 maart

Generaal-majoor Pesman beschouwde de posities van de ME en de Groep Teerink aanvankelijk als een voorwaartse verdedigingslinie van de Tjiater-stelling, vanwaar te zijner tijd een nieuwe aanval op Soebang kon worden uitgevoerd. Tijdens overleg op het AHK kreeg Pes-

man echter opdracht zich, tijdens de terugtocht van Westgroep, op de verdediging van de Bandoengse hoogvlakte te concentreren. Mettertijd zou dan worden gezien of een uitval vanuit de Tjisomang-stelling door het versterkte Inf. IX tot de mogelijkheden behoorde.

In de loop van de middag nam Pesman vervolgens het besluit de ME en de Groep Teerink terug te nemen achter de Tjiater-stelling, om zijn reserves daar weer wat op krachten te laten komen. De Groep Teerink kreeg opdracht te legeren in Lembang; de ME werd naar Tjikidang gedirigeerd. De overgebleven acht lichte tanks waren inmiddels al naar de Militaire Motor-dienst te Bandoeng gezonden voor een dringend noodzakelijke onderhoudsbeurt. Omdat er bij de Groep Bandoeng geen diepladers beschikbaar waren om de “vechtwagens” richting front te vervoeren, hadden de lichte tanks op hun rupsbanden zoveel kilometers gemaakt, dat ze nu om technische redenen niet meer inzetbaar waren [49]. Om ongeveer 16.00 uur ontvingen kapitein Wulffhorst en majoor Teerink de orders voor de terugtocht. De Groep Teerink was op dat moment nog druk doende met de gefaseerde verplaatsing naar Segalaherang en Djalant-jagak. In de late middag kwam aldaar als eerste 2-Inf. II aan [50].

In de tweede helft van de middag voerde de 3^e Hiko Dan opnieuw bombardementen uit en wel op de colonnes van de infanterie. Omstreeks 17.00 uur vielen twee Ki-48's bij Djalant-jagak de verspreid langs de weg opgestelde voertuigen van de compagnie 1-Inf. V aan. Een aantal van de vrachtwagens werd hierbij vernield. De infanterie in de theetuinen bij de oostelijke driesprong betreurde één dode [51].

Kort daarna vielen twee Ki-48's nabij het plaatsje Tjiater de colonne aan van de compagnie 2-Inf. II, die inmiddels als eerste opdracht had gekregen zich van zijn stellinggebied nabij Segalaherang naar Lembang terug te trekken. Er vielen enkele slachtoffers en de colonne verloor een aantal van de voertuigen [52].

Tussen omstreeks 18.00 uur en 19.00 uur kwam majoor Teerink te Djalantjagak aan en gaf hij ook aan 10-4 R.I., 1-Inf. V en de versterkte sectie Heffelaar de opdrachten door voor de terugtocht. Te Djalantjagak voegde kapitein G.G. Kerkkamp zich weer bij zijn compagnie (10-4 R.I.). Kerkkamp was na de eerste aanval op Soebang, in de avond van 3 maart, met een deel van zijn commandogroep teruggetrokken met een brigade (=groep van circa 15 man) van 1-Inf. V. De groep was echter in het donker en de regen gedesoriënteerd en ver van de weg geraakt. Met de nodige moeite wist de uiteindelijk circa 20 man sterke groep *stragglers* op 4 maart de grote weg terug te vinden, waar men enkele militairen met het stuk pag van de achterhoede tegenkwam. Door het terrein trok de groep vervolgens naar de westelijke driesprong bij Djalantjagak, waar gewacht werd op de compagnieën die vanuit Tambakan daar naar toe zouden rijden. Bij Djalantjagak was eerder kapitein W.M. Wensel weer opgedoken, de commandant 2-Inf. II. Ook die was de hele nacht zoek geweest. Kort na 19.00 uur begonnen de hiervoor genoemde compagnieën aan hun terugtocht. Onderweg kwam men langs de kant van de weg de uitgebrande voertuigen van 2-Inf. II tegen [53].

In de loop van de avond passeerden de compagnieën de Tjiater-stelling, de laatste achterhoedes van de Groep Teerink en de ME volgden kort na middernacht. Genie-personeel had inmiddels in opdracht van de Groep Bandoeng een brug nabij Segalaherang opgeblazen. Zo werd voor de Japanners de rechtstreekse route via een ondernemingsweg van Kalidjati naar Segalaherang onbruikbaar gemaakt [54]. De Groep Teerink was met succes en nagenoeg zonder verliezen teruggenomen. De terugtocht was zeer professioneel uitgevoerd. Alleen de compagnie 10-4 R.I. was er slecht aan toe door een volkomen ingezakt moreel. Deze compagnie was al in de nacht van 3 op 4 maart nagenoeg “*out of control*” en in de middag had, zoals beschreven, de paniek opnieuw toegeslagen.

Ondersteuningsmissies van de 3^e Hiko Dan (4 maart)

Vanaf zonsopgang voerden Ki-51 aanvalsvliegtuigen van de 27^e Sentai een aantal verkenningen uit ter ondersteuning van de opmars van de Groep Wakamatsu naar Poerwakarta. Een patrouille van twee Ki-48 lichte bommenwerpers bombardeerde omstreeks 07.45 uur in de ochtend de voorste lijn van de Tjisomang-stelling. De opmars van Wakamatsu en de bezetting van Poerwakarta verliepen zonder tegenstand. De Japanse troepen achtervolgden in feite 2-R.I., dat de vorige dag bij zijn aanval op Kalidjati met behulp van uitgebreide luchtaanvallen op de vlucht was gejaagd. De Groep Wakamatsu (afkomstig uit Kalidjati) was echter te laat om de troepen van kolonel C.G. Toorop definitief te kunnen uitschakelen. De laatste KNIL-troepen waren al lang en breed achter de Tjisomang-stelling teruggetrokken toen de eerste Japanse militairen om ongeveer 04.00 uur Poerwakarta binnentrokken [55].

In de vroege ochtend begon de 27^e Sentai tevens met het vliegen van missies om de vijandelijke gemotoriseerde eenheid zuid van Soebang weer op te sporen. Die was de vorige dag wel met succes aangevallen, maar niet definitief uitgeschakeld en werd door kolonel Shoji als een grote bedreiging gezien van zijn posities te Kalidjati en Soebang. Er was steeds maar één vlucht van twee Ki-51's in de lucht, maar de vluchten wisselden elkaar boven het gevechtsterrein af. Ontdekte doelen werden tevens gemitrailleerd. In de ochtend concentreerden de aanvallen zich op infanterie te voet of in voertuigen nabij Tjileuleuj en Tambakan en op de ME en de 2e Batterij van A. II Bg. bij Djalantjak en Tjiater. In de middag vloog de 27^e Sentai vooral verkenningen ten behoeve van de Groep Egashira. Hierbij werd ook regelmatig gekeken of er geen vijandelijke activiteiten vanuit de Tjisomang-stelling werden ontplooid, in de rug van Egashira [56].

Het veiligstellen van Poerwakarta diende, zoals gezegd, om de gevechtsgroep Egashira (vanuit Pamanoe kan) via Soebang en Sadang veilig naar Tjikampek te kunnen laten oprukken. Na het bezetten van het verlaten Tjikampek (rond het middaguur), diende deze gevechtsgroep Krawang te bezetten en de brug over de rivier de Tjitaroem bij Gedoenggedeh veilig te stellen. De brug werd door de voorhoede om ongeveer 18.00 uur bereikt, maar werd bij de nadering opgeblazen. De gevechtsgroep had bij zijn opmars nauwelijks tegenstand ontmoet. Alleen te Krawang werd om ongeveer 16.00 uur een vijandelijke compagnie infanterie door de voorhoede verrast. Dit was de (niet gemotoriseerde) 1^e Compagnie van Inf. X onder commando van kapitein H.C.J.G. Schmidt, die op weg naar Gedoenggedeh tijdens een rust te Krawang werd overvallen [57].

Het ontbreken van tegenstand tijdens de opmars van Egashira gaf de commandant van de 3^e Hiko Dan, generaal-majoor Endo, de mogelijkheid een nieuwe aanval op vliegveld Andir uit te voeren (zie hierna). De resterende geallieerde gevechtsvliegtuigen vormden nog altijd een grote bedreiging voor zijn vliegtuigen op Kalidjati en daarmee voor de verdere ondersteuning van de troepen van kolonel Shoji.

De Ki-51's voerden een groot aantal succesvolle verkenningen uit, maar waren bij het uitvoeren van aanvallen minder succesvol. Er werden enkele voertuigen van het KNIL door middel van *strafing* uitgeschakeld op de wegen tussen Lembang en Tambakan, maar de terugtocht van de Groep Teerink verliep met minimale verliezen. De militairen waren inmiddels aan de Japanse eenmotorige vliegtuigen gewend en wisten dat er pas gevaar ontstond als de toestellen een duikvlucht inzetten en alleen als hun eenheid zich in het verlengde van de duiklijn bevond. Alleen bij 10-4 R.I. was sprake van een toenemende chaos, maar dat had slechts zeer indirect te maken met de inzet van de 3^e Hiko Dan.

Meer schade veroorzaakten de Ki-48 lichte bommenwerpers van de 75^e Sentai, die in zes missies in totaal twaalf sorties uitvoerden gericht tegen voertuigen bij de theefabriek Tambakan, de ME, 2-A. II Bg. en (in de late middag) de compagnieën 2-Inf. II en 1-Inf. V. De eerste

missie startte om ongeveer 07.30 uur, laat ten gevolge van een luchtaanval op Kalidjati door drie *Hurricanes*. De 75^e Sentai had maar weinig inzetbare vliegtuigen over en vloog de missies zeer waarschijnlijk met maar zes Ki-48's [58]. Het is niet bekend of voor de bescherming van de bommenwerpers ook Ki-43 jachtvliegtuigen werden ingezet. De Japanse jagers beschermden tijdens de aanvallen van de 75^e Sentai echter waarschijnlijk de vliegbasis Kalidjati door middel van het vliegen van *combat air patrols* [59].

Ook het succes van de bombardementen was echter beperkt. Bij de Groep Teerink werden enkele tientallen vrachtwagens en andere voertuigen vernield, vooral bij Tambakan. Afgezien van een klein aantal gewonden, vielen echter maar enkele dodelijke slachtoffers. Bij de ME vielen geen slachtoffers, maar was de materiële schade eveneens relatief groot. Naast twee als kazemat gebruikte al eerder op 2 maart zwaar beschadigde lichte tanks, gingen drie van de elf nog operationele "vechtwagens" verloren. Ook waren enkele vrachtwagens total loss.

Een nieuw Japans bombardement op Andir (4 maart)

In de middag was het te Andir en een groot deel van de Bandoengse hoogvlakte aanvankelijk slecht weer, bewolkt met regenbuien. Toen het weer iets verbeterde, vielen direct en volkomen onverwacht, omstreeks 14.30 uur, veertien Ki-48 lichte bommenwerpers van de 75^e en 90^e Sentai's, geëscorteerd door zes Ki-43 jagers, vliegveld Andir aan. De veertien bommenwerpers waren zeer waarschijnlijk alle Ki-48's die na de *strafings* door 242 Squadron nog operationeel inzetbaar waren [60].

De 3^e Hiko Dan was in de ochtend, na een *raid* door drie *Hurricanes*, om ongeveer 09.00 uur voor de tweede maal verrast door een *fighter sweep* van 242 Squadron, zoals beschreven uitgevoerd met ditmaal zeven *Hurricanes*. De resterende geallieerde luchtcapaciteit moest zo snel mogelijk worden uitgeschakeld, wilde de Hiko Dan van Kalidjati kunnen blijven opereren. Die vliegbasis was met de nog beschikbare jagers niet te verdedigen. Het Detachement Shoji was nog altijd erg kwetsbaar en sterk afhankelijk van de luchtsteun van de 3^e Hiko Dan. Per 4 maart zou de ondersteuning van Shoji juist worden opgevoerd en generaal-majoor Endo zat dan ook met de situatie in zijn maag [61].

Na een eerste *strafing* door een deel van de Ki-43's, voerden de bommenwerpers in circa 30 minuten twee aanvallen uit, waarbij zowel het zuidelijke deel als het noordelijke deel van Andir werd gebombardeerd met lichte scherfbommen en brandbommen. De jagers voerden vervolgens opnieuw *strafings* uit. De Japanse jachtvliegers beschoten onder andere de lucht-doelopstellingen rond de vliegbasis en opnieuw bij de Noordhangaar geparkeerde jachtvliegtuigen [62].

De luchtaanval was redelijk succesvol. De Japanse vliegers rapporteerden dat vijf vijandelijke vliegtuigen in brand waren gevlogen. Van de bij de Noordhangaar geparkeerde jagers konden twee van de vier (niet in gebruik zijnde) Brewster *Buffalo*-jagers en de laatste (eveneens niet in gebruik zijnde) Curtiss H-75A *Hawk* van 1-Vl.G.V worden afgeschreven. Nabij de Noordhangaar werd verder een *Hurricane* van de ML getroffen, de enige jager van dit type die de ML nog over had. Het van 2-Vl.G.IV afkomstige toestel was in de nacht van 2 op 3 maart gerepareerd omdat de propeller slingerde, op 3 maart beschadigd bij de Japanse luchtaanvallen en in de nacht van 3 op 4 maart en de ochtend daarna weer hersteld. Het stond nu eindelijk startklaar te wachten op inzet. Inplaats daarvan brandde het uit. In het zuidelijke deel van Andir liepen bij de TD enkele Glenn Martins en *Hudsons* kogel- en scherfschade op. Een nabij het complex van de Koninklijke Nederlands-Indische Luchtvaartmaatschappij (KNILM) in het zuidoosten van de basis geparkeerd Fokker transportvliegtuig verbrandde. De Brewsters van 1-Vl.G.V en de *Hurricanes* van 242 Squadron in het noordelijke, respectievelijk zuido-

lijke deel van Andir liepen echter geen of maar lichte schade op, al ging door een niet opgemerkte lichte schade ook een *Hurricane* van 242 Squadron verloren (zie hierna) [63].

In de avond haalde de TD de beschadigde jagers op bij de Noordhangaar. De *Hawk*, de *Hurricane* van de ML en twee van de *Buffalo*'s verdwenen naar de schroothoop, maar de twee andere *Buffalo*'s gingen gedeeltelijk uit elkaar en werden vervolgens zoveel als mogelijk naar de standaard van de ML-Brewsters gemodificeerd. Het werk zou voor de capitulatie echter niet meer worden voltooid [64].

Geallieerde middag- en avondmissies (4 maart)

Toen de Japanners Andir aanvielen, stonden net twee *Hurricanes* van 242 Squadron klaar voor het uitvoeren van een gewapende verkenning voor de Groep Bandoeng. De vliegers doken een loopgraaf in en wachtten noodgedwongen het einde van de luchtaanval af. Toen het luchtalarm voorbij was startten Flt Lt Parker en PO Fitzherbert omstreeks 15.45 uur alsnog. Fitzherbert zag echter na de start koelvloeistof uit de motor van de voor hem uitklimmende *Hurricane* stromen en gebaarde Parker dat hij terug moest keren. Diens cockpit kwam vrijwel direct vol damp te staan, maar het lukte Parker nog een buiklanding op Andir te maken. Zijn *Hurricane* miste op een haar na een Glenn Martin van 2-Vl.G.III die, net uit reparatie, van bommen werd voorzien. De jager kon worden afgeschreven. De gehele onderzijde van het vliegtuig was vernield. Een bomschervje had een koelvloeistofleiding van de motor van de *Hurricane* beschadigd. Er werd afgezien van een nieuwe poging de verkenning uit te voeren [65].

Een CW-22 verkenner van Vk.A.1, bemand door sergeant-majoor vlieger R.E. Nobbe en eerste luitenant waarnemer H.P.C. Kiliaan, zou in de tweede helft van de middag een verkenning uitvoeren en stond op het punt te vertrekken. In de omgeving van Poerwakarta en Sadang was geen enkele vijandelijke activiteit waarneembaar. Op de weg vanuit het noorden (de richting Soebang) naar de Tjiater-stelling zag men de KNIL-troepen van de Groep Teerink. Van een Japanse opmars richting Tjiater was ook nog geen sprake [66].

In de late middag was te Andir één bommenwerper operationeel, een Glenn Martin van 2-Vl.G.III. De twee andere toestellen van deze afdeling hadden schade opgelopen bij de laatste Japanse aanval en zouden de komende avond worden gerepareerd [67]. Te Tasikmalaja waren drie Glenn Martins van 1-Vl.G.II inzetbaar en drie *Vildebeestes* van 36 Squadron RAF. JAC had alle beschikbare bommenwerpers opnieuw ingepland voor missies naar Kalidjati. Door hevige regenbuien en slecht zicht moesten de rond zonsondergang geplande bombardementen door de Glenn Martins echter worden afgelast [68].

De vliegtuigen van 36 Squadron RAF startten na 22.00 uur met een tussenruimte van circa tien minuten. Het zicht boven Kalidjati was echter nog erg slecht en de bemanningen wisten geen resultaten te boeken. De missie werd geleid door Flt Lt R.J. Allanson (andere vliegers onbekend). In de vroege ochtend van 5 maart zou een tweede missie worden gevlogen, tegen zonsopgang van 5 maart te volgen door een missie uit te voeren door de inzetbare Glenn Martins [69].

Wederzijdse resultaten en de toestand in de avond van 4 maart

4 maart was een soort overgangsdag, waarop zowel het Algemeen Hoofdkwartier als kolonel Shoji hun strategie wijzigden. Shoji moest zijn primaire opdracht, het afsnijden van de verbinding Batavia-Bandoeng, opgeven door een tijdig door het KNIL vernielde brug bij Gedoenggede. Hij bevond zich met zijn regimentsgevechtsgroep, net als de 3^e Hiko Dan te Kalidjati, in een netelige positie en besloot de aanval op Bandoeng in te zetten. De Groep

Bandoeng van het KNIL beschikte door het mislukken van de herovering van Kalidjati door het versterkte 2-R.I., over te weinig troepen om met succes de Bandoengse hoogvlakte te kunnen verdedigen. De legercommandant nam daarom de beslissing om Westgroep in zijn geheel en ineens terug te nemen op de hoogvlakte. Logistiek een ingewikkelde operatie, die enkele dagen zou vergen. In de middag van 4 maart begon de terugtocht en men verwachtte dat 10 maart de eerste eenheden van Westgroep weer volledig inzetbaar zouden zijn. De Groep Bandoeng zag af van een (tweede) aanval op Soebang en nam zijn mobiele reserves, de ME en de Groep Teerink zuid van Soebang, op 4 maart terug op de hoogvlakte.

Het opgeven van het westelijk deel van West-Java betekende dat uitgebreide vernielingsplannen ten uitvoer moesten worden gebracht. Zo moest het havencomplex van Tandjoeng Priok, de haven van Batavia, worden vernield, evenals de vliegvelden bij Batavia (Tjililitan en Kemajoran) en Buitenzorg (Semplak). De vernieling van de militaire vliegvelden Tjililitan en Semplak was in de middag van 4 maart voltooid. Enkele beschadigde vliegtuigen die niet tijdig vliegklaar konden worden gemaakt, werden eveneens vernield [70].

De resterende geallieerde gevechtsvliegtuigen werden op 4 maart geconcentreerd op Andir (alle jagers en een deel van de bommenwerpers) en op het nieuwe, gedeeltelijk nog in aanbouw zijnde Tasikmalaja (het grootste deel van de bommenwerpers). De 3^e Hiko Dan schakelde tijdens luchtaanvallen op Andir vijf bommenwerpers tijdelijk uit, terwijl een *Hurricane* van de ML en enkele jagers die niet daadwerkelijk in gebruik waren, werden vernield. Door een niet opgemerkte lichte schade ging verder een *Hurricane* van de RAF verloren. Het 242 Squadron RAF voerde een gewapende verkenning en vervolgens een zeer succesvolle *fighter sweep* uit naar het bezette Kalidjati. Zeven jagers, bommenwerpers en verkenners van de 3^e Hiko Dan gingen verloren of liepen ernstige of aanzienlijke schade op. Verder gingen, bij een verlies van twee *Hurricanes* aan geallieerde kant, twee Ki-43 jagers in het luchtgevecht verloren.

Door attritie slonken de mogelijkheden voor het verlenen van luchtsteun zowel bij de geallieerde luchtsrijdkrachten als bij de 3^e Hiko Dan aanzienlijk. Bij Java Air Command was het aantal inzetbare jagers en bommenwerpers in de ochtend van 5 maart teruggelopen tot vijftien. De eerste versterkingen, 27 in opbouw zijnde P-40 jachtvliegtuigen, zouden naar verwachting echter pas vanaf omstreeks 10 maart geleidelijk operationeel in gebruik kunnen worden genomen. De 3^e Hiko Dan had al op 2 en op 3 maart de nodige verliezen geleden op Kalidjati en om die reden de 64^e en 90^e Sentai's op 4 maart alsnog van Palembang naar Kalidjati overgeplaatst. Ondanks de verliezen van 4 maart beschikte de luchtbrigade daardoor in de ochtend van 5 maart over circa 26 inzetbare jagers en bommenwerpers.

Noten hoofdstuk 3

- [1] Nortier e.a., *Java*, 88-89; verslag W. Schilling (dossier NIcJ 12/1, IMG); F.W. Coster, verslag krijgsverrichtingen N.I., E, 6; verslag R. Bakkers (NIcJ 17/6, IMG).
- [2] Ibidem.
- [3] Zie bijvoorbeeld Nortier e.a., *Java*, 88-92.
- [4] Ibidem, 132; interview met C.A. Heshusius.
- [5] Van den Hoogenband en Schotborgh [bewerkers], *Nederlands-Indië contra Japan* (hierna NIcJ), VII, 73; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [6] Nortier e.a., *Java*, 131-132; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).

- [7] NicJ, VII, 42; Japanese Monograph 66; Military History Office, Series of Military History of World War II, deel 34, *Army air drive to the Southern Pacific area* (hierna Deel 34), 557.
- [8] Nortier e.a., *Java*, 172; interview met C.A. Heshusius; F.W. Coster, verslag krijgsvierichtingen N.I., E, 6.
- [9] Bewaard gebleven deel JAC Operations Summary, met daarop aantekeningen van een onbekende over aantallen ingedeelde vliegtuigen (via A.B. Wolff). De sterkte was een momentopname en gaf de toestand van 05.00 uur weer. Om circa 06.00 uur was de sterkte iets opgelopen (aantallen tussen haakjes). De opmerkingen betreffen de aantallen in de kolom Ingedeeld. Zie v.w.b. de sterktes van de RAF en RAAF de gelijkkluidende opgave in Maltby, *Report*, 1399.
- [10] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 325 (dateert de missie abusievelijk in de nacht van 4 op 5 maart); JAC Operations Summary, zie [9]; gegevens uit verslag I.W. Hutcheson (via Chr. Shores).
- [11] JAC Operations Summary, zie [9]; Maltby, *Report*, 1399; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 325; interview met mr. H. Creutzberg; correspondentie auteur met H.F. de Koning (maakte te Tasikmalaja de aankomst van de *Vildebeestes* mee). In Boer, *Indië*, 239, staat abusievelijk dat de verkenning vanuit Tasikmalaja werd gevlogen en wordt ten onrechte vermeld dat een *Vildebeest* bij het verlaten van Tjikembar werd vernield. Dat gebeurde eerder bij het verlaten van Tjikampek op 1 maart.
- [12] JAC Operations Summary, zie [9]; Boer, *Indië*, 235, 238; nadere informatie ontvangen van C.J.H. Samson, M.E. Wernicke en H.F. de Koning.
- [13] Boer, *Indië*, 238, 246; De Jong, deel 11a, tweede helft, 978; Rapport Kengen, 36.
- [14] Boer, *Indië*, 238.
- [15] Conform [9]; interview met mr. H. Creutzberg. In Boer, *Indië*, 238 staat ten onrechte dat de *Hudsons* niet konden worden ingezet omdat geen Britse bommen op Andir beschikbaar waren en wordt een foutief aantal ingedeelde toestellen genoemd.
- [16] Maltby, *Report*, 1399; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 310.
- [17] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interview met H.H.J. Simons, zie ook diens verslag uit 1946 (dossier Simons, collectie Ward, SLH). Personeel van 2-Vl.G.III zag de CW-22 starten, het is echter niet gelukt de bemanning te achterhalen.
- [18] Dagboeknotities J.C. Taffijn (destijds 1-Vl.G.V) en interview met J.C. Taffijn; dagboeknotities O.A.O. Kreefft (destijds A. III Ld. Andir Noord) en e-mail van O.A.O. Kreefft met toelichting; correspondentie auteur met F.R. Lettinga (destijds cdt. 2-Vl.G.III).
- [19] Interviews met P.A.C. Benjamins, R.A. Sleeuw, T. van der Muur en D.T. de Bont; correspondentie auteur met F.R. Lettinga. Zie bijvoorbeeld Boer, *Indië*, 241-242, voor de ontsnapping van de B-17 naar Australië. Boer, *Indië*, 239, geeft ten dele onjuiste informatie over de bij de Noordhangaar gearppeerde jagers.
- [20] Boer, *Indië*, 239; P.C. Boer, “De Slag om Kalidjati vanuit een joint-optreden perspectief”, 120-121 .
- [21] Ibidem; nadere informatie versterkt door H.H.J. Simons; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [22] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); verslag G.J. de Haas, 1946 (dossier De Haas, collectie Ward, SLH); nadere informatie verstrekt door H.H.J. Simons; interview met H. Huys.

- [23] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); JAC Operations Summary, zie [9]; Boer, *Indië*, 239; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 308 (missie daar verkeerd gedateerd op 2 maart).
- [24] JAC Operations Summary, zie [9]; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 319-320 (noemt echter foutief aantal *Hurricanes*); Boer, *Indië*, 239; Deel 34, 557. De geallieerde jachtvliegers zagen de Ki-43's immer aan voor A6M Navy O-jagers.
- [25] Military History Office, Series of Military History of World War II, deel 26, *Naval drive to Dutch East Indies and Bay of Bengal* (hierna Deel 26), 711; Deel 34, 557; zie verder P.C. Boer, "De Slag om Kalidjati vanuit een joint-optreden perspectief", hoofdstuk 6, noot [79]. De gegevens in Shores, *Bloody Shambles*, 2, 310, 318, zijn ten dele onjuist.
- [26] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 320.
- [27] Verslag O.H. Wöhe (destijds dpl wmr bergartillerie, haalt een onbekende officier waarnemer van de bergartillerie aan die ooggetuige was van het luchtgevecht, deze ooggetuige meldde onder andere dat een van de Japanse jagers weer vrij snel, mogelijk met gevechtsschade, op Kalidjati landde en het in glijvlucht overkomen van een aangeschoten *Hurricane*); JAC Operations Summary, zie [9]; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 320-321.
- [28] Ibidem. Een rapportage van de 59^e en 64^e Sentai's is voor deze dag niet bewaard gebleven en Deel 34 van de Japanse stafwerk serie vermeldt om deze reden het luchtgevecht niet. De verliezen geleden op de grond, alsmede de claims van de Japanse jachtvliegers, staan in een document van een vliegvelddetachement te Kalidjati en worden wel vermeld in Deel 34 (557).
- [29] JAC Operations Summary, zie [9]; Deel 34, 557. Bij vergelijking van de totale sterkte per ultimo februari 1942, bekende gedateerde verliezen en de totale verliezen over de periode 1-10 maart 1942, blijkt dat in de nacht van 2 op 3 maart, 3 maart en 4 maart in totaal vier Ki-43's volledig verloren zijn gegaan (Deel 34, 626, tabel 30 en 628, tabel 31; gegevens verstrekt door het Military History Office, Tokio). Aan de hand van Nederlandse gegevens is geconcludeerd dat van de vier Ki-43's er twee verloren gingen op 4 maart 1942.
- [30] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [31] Interview met mr. H. Creutzberg.
- [32] Conform [30].
- [33] Ibidem; interview met P.A.C. Benjamins; e-mail ontvangen van O.A.O. Kreefft m.b.t. onder andere de weersomstandigheden op 4 maart 1942; interview met C.A. Heshusius.
- [34] Conform [30] en [31].
- [35] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); verslag D.H. Stephan (NlcJ 13/73, IMG); verslag F.H. Wolthuis (NlcJ 14/7, IMG).
- [36] Verslag D.H. Stephan (NlcJ 13/73, IMG); interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [37] J.B. Heffelaar, "De strijd te Soebang en Tjiater v/m 1 maart 1942 t/m 7 maart 1942", *Stabelan*, 15^e jaargang nr. 3, 1 maart 1989 en interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel). Het tijdstip van aankomst te Tjileuleuj staat volgens Heffelaar onjuist in zijn verslag uit 1946 dat de basis voor vorengenoemd artikel vormde.
- [38] Bijkerk, 154; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [39] Interview met G.H.O. de Wit, zie ook diens artikel "De Mobiele Eenheid van het Java-leger (dec. '41-mrt '42)", deel 1, *Stabelan*, 6e jaargang nr. 4, 14 februari 1980, 9.

- [40] Conform [37]; J.H.J. Brendgen, *Belevenissen van een KNIL-officier*, 18, dateert de gebeurtenissen echter onjuist.
- [41] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); verslag D.H. Stephan (NlcJ 13/73, IMG).
- [42] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 6-7; gegevens verzameld door F.L. Kroesen m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. (via P. van Meel).
- [43] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 8.
- [44] Deel 34, 557; F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 7-8.
- [45] Interview met G.H.O. de Wit; F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 7.
- [46] Conform [39], zie ook F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 7.
- [47] Verslag F.W.H. Twiss (NlcJ 13/70, IMG); gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [48] Ibidem.
- [49] Conform [39].
- [50] Interview met G.H.O. de Wit; verslag D.H. Stephan (NlcJ 13/73, IMG).
- [51] Conform [37].
- [52] Ibidem.
- [53] Ibidem; P.J.J. Jonker, “Ooggetuigeverslag Massa-fusilering Tjiater”, *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, maart 1997.
- [54] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977 en 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978; gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel); verslag H.J. Heijligers (NlcJ 13/63, IMG).
- [55] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); Deel 34, 557; Japanese Monograph 69; gegevens m.b.t. de inzet van de 3^e Hiko Dan ontvangen van het Military History Office, Tokio.
- [56] Verslag D.H. Stephan (NlcJ 13/73, IMG); P.J.J. Jonker, “Ooggetuige verslag Massa-fusilering Tjiater”, *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, maart 1997; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977; verslag F.W.H. Twiss (NlcJ 13/70, IMG).
- [57] Zie voor een beschrijving van de gebeurtenissen Nortier e.a., *Java*, 88-89.
- [58] Conform [55].
- [59] Uit beschrijvingen van de toestellen die de mitraillementen uitvoerden blijkt dat deze een vast landingsgestel hadden. Het betrof derhalve geen Ki-43 jagers, maar Ki-51 aanvalsvliegtuigen.
- [60] Deel 34, 557; dagboeknotities O.A.O. Kreefft en e-mail met toelichting van O.A.O. Kreefft.
- [61] Deel 34, 557.
- [62] Dagboeknotities O.A.O. Kreefft en e-mail met toelichting van O.A.O. Kreefft; interviews met P.A.C. Benjamins en T. van der Muur.
- [63] Deel 34, 557; interviews met P.A.C. Benjamins en T. van der Muur (bevestigt dat in de ochtend van 4 maart alle vier de *Buffalo*'s en de H-75A nog bij de Noordhangaar stonden geparkeerd); correspondentie auteur met F.R. Lettinga; gegevens uit correspondentie met RAF-veteranen ontvangen van Chr. Shores; e-mail J. Hagens 4 april 2004.

- [64] P.C. Boer, “Het vliegtuigmaterieel en de materieelverliezen van de ML/KNIL in de periode mei 1940- mei 1942” (on gepubliceerd manuscript).
- [65] Shores, 2, 321; interviews met F.R. Lettinga en J.W. Giezen.
- [66] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); gegevens uit correspondentie van ir. S.H.A. Begemann (via W. Bosman); voordracht Oorlogsherinneringskruis (OHK) R.E. Nobbe (dossier Nobbe, collectie Ward, SLH).
- [67] Correspondentie auteur met F.R. Lettinga; interview met A.B. Wolff (bevestigde dat de drie toestellen van zijn afdeling zich nog bij de TD bevonden).
- [68] Correspondentie auteur met H.F. de Koning; interviews met C.J.H. Samson, M.E. Wernicke en W.J. Hofmyster; JAC Operations Summary, zie [9].
- [69] JAC Operations Summary, zie [9]; Maltby, *Report*, 1399; interviews met C.J.H. Samson, M.E. Wernicke en W.J. Hofmyster.
- [70] Gegevens ontvangen van luchtmaarschalk b.d. (Indonesische luchtmacht) Raden S. Suryadarma; interview met B. Wink.

Hoofdstuk 4. De strijd op 5 maart 1942.

Inleiding

Generaal-majoor J.J. Pesman, de commandant Groep Bandoeng, kreeg op 4 maart van de legercommandant te horen dat Westgroep in zijn geheel en binnen enkele dagen naar zijn bevelsgebied zou worden overgeplaatst. Na consolidatie en reorganisatie zou dan één troepenmacht ontstaan, waarmee de Bandoengse hoogvlakte kon worden verdedigd en die bovendien sterk genoeg was om daarnaast offensieve uitvallen te doen naar de Japanners. Bij dit laatste diende eerst de bij Eretan Wetan gelande vijand te worden aangepakt. In de vroege morgen van 5 maart werd beslist dat generaal-majoor W. Schilling van Westgroep met het commando van de strijdmacht zou worden belast, waarop Pesman zijn ontslag aanbood. Hij bleef voorlopig echter in functie.

Aangezien Schillings hoofdmacht pas op 6 en 7 maart zou aankomen en de eerste vier dagen daarna niet inzetbaar zou zijn, moest de Groep Bandoeng nog een aantal dagen alleen “de gaten dicht houden”. De Tjisomang-stelling en de Tjiater-stelling dienden zodanig te worden versterkt dat een Japanse doorbraak naar de Bandoengse hoogvlakte voor de korte termijn kon worden voorkomen. Dat er een Japanse aanval op Bandoeng via een van de passen zou komen, daar was men bij zowel het Algemeen Hoofdkwartier (AHK), als bij de staf van de Groep Bandoeng van overtuigd [1].

Kolonel Shoji had zich na het afslaan van de geallieerde aanval op Kalidjati (op 3 maart, zie het vorige deel: De slag om Kalidjati) geconcentreerd op het afsnijden van de verbinding Batavia-Bandoeng, maar moest die poging op 4 maart opgeven. De gevechtsgroep Egashira strandde voor een vernielde brug over de Tjitaroem en moest door Shoji worden teruggenomen. Shoji achtte de kans groot dat de geallieerden hun troepen op de Bandoengse hoogvlakte zouden hergroeperen onder dekking van een noord van Bandoeng (de stellingen in de passen) ingenomen front. Dat was inderdaad precies waar het AHK druk mee doende was. Shoji wilde deze voor zijn detachement gevaarlijke concentratie verstoren door met steun van de 3^e Hiko Dan zo snel mogelijk de aanval op Bandoeng in te zetten via de Tjiater-pas [2].

Shoji had haast, want zijn detachement verkeerde nog altijd in een enigszins hachelijke positie. De geallieerde grondstrijdkrachten die op 3 maart de aanval hadden ingezet, waren maar voor een deel uitgeschakeld. De geallieerde luchtstrijdkrachten wisten op 3 en 4 maart een deel van de gevechtsvliegtuigen van de 3^e Hiko Dan op Kalidjati uit te schakelen. Nog een paar succesvolle *fighter sweeps* en bombardementen en de luchtsteun van Shoji zou weinig meer voorstellen. Kolonel Shoji achtte aanval in dit geval de beste verdediging.

De radioverbinding tussen kolonel Shoji en de staf van het Japanse 16^e Leger te Serang in het westen van Java, werd in de ochtend van 5 maart eindelijk operationeel. Pas toen bleek dat Shoji had besloten de aanval in te zetten. In het westen waren in de avond van 4 maart vijandelijke troepenverplaatsingen richting Bandoeng geconstateerd. De staf van het Japanse 16^e Leger nam aan dat de KNIL-troepen rond Bandoeng werden versterkt en was bang dat de vijand de opmars van Shoji in de Tjiater-pas zou kunnen laten vastlopen om vervolgens een tegenoffensief in te zetten. Toch werd de beslissing van Shoji achteraf gesanctioneerd [3].

De bezetting van de Tjisomang-stelling werd door Pesman al op 4 maart versterkt (zie het vorige hoofdstuk) en de benodigde versterkingen voor de Tjiater-stelling kwamen op 4 maart aan in de omgeving van Bandoeng. Dit betrof het door het AHK uit Midden-Java overgeplaatste bataljon Inf. L.H. XXI. Pesman nam op 4 maart zijn eerder tegen Eretan Wetan ingezette bataljon Inf. IV, van Tomo terug op Soemedang. Zo was ook dit bataljon wat meer bij de hand en kon de bezetting worden versterkt van de stelling bij Tjiadas-Pangeran, die de ooste-

lijke toegang tot de hoogvlakte beheerste. Een detachement van Inf. IV bleef overigens achter in de stelling te Tomo voor de beveiliging van de route naar Tasikmalaja en Tjilatjap [4].

Pesman zou alle hulp nodig hebben die maar voorhanden was, maar er was na de overplaatsing van Inf. L.H. XXI niet veel meer wat het AHK voor hem kon doen. Vanaf de ochtend van 5 maart stonden echter tijdens de daglichturen alle resterende luchtstrijdkrachten “volledig ter beschikking” van de Groep Bandoeng. Het Java Air Command (JAC) vertaalde deze opdracht van het AHK voorshands naar alle jachtvliegtuigen. De bommenwerpers hadden geen overlevingskansen bij operaties in de rond Bandoeng gewoonlijk goeddeels wolkenloze ochtend en eerste deel van de middag. De bommenwerpers opereerden conform eerdere vaste orders van JAC alleen ‘s avonds en ‘s nachts, tegen zonsopgang en in de tweede helft van de middag (als er voldoende wolkendeckking was), tenzij in een escorte van jagers kon worden voorzien [5].

Tot zonsopgang en na zonsondergang zouden de bombardementen op Kalidjati gewoon doorgaan, maar de ingreep van het AHK betekende dat overdag geen aanvallen zoals *fighter sweeps* meer naar Kalidjati konden worden uitgevoerd. Om die reden protesteerde generaal-majoor L.H. van Oyen, de commandant JAC, krachtig. Juist de uitvoering van *fighter sweeps* naar Kalidjati was naar de mening van JAC het meest zinvolle dat voor de troepen kon worden gedaan. Verder konden geen jagers meer voor luchtverdediging worden ingezet. Dat was echter geen ramp, want deze taak was toch niet meer uit te voeren door het niet langer beschikbaar zijn van de meeste luchtwachtposten en de ontmanteling van de Britse radarstations bij Batavia. Tijdige waarschuwing van de jagers was daardoor onmogelijk geworden [6].

JAC had niet veel meer over aan gevechtsvliegtuigen, maar plande in overleg met de Groep Bandoeng enkele missies waarvan tijd en plaats van uitvoering achteraf door de afdeling Operaties van de staf van de groep zouden worden bepaald. Om een en ander soepel te kunnen laten verlopen, kreeg de verbindingsofficier eerste luitenant vlieger-waarnemer H.F. Zeylemaker versterking van een jachtvlieger van de RAF. Dit was *flight lieutenant* V.B. de la Perelle van BRITAIR, die eerder *Hurricanes* had gevlogen bij 258 Squadron. De twee officieren zouden rechtstreeks de voor uitvoering benodigde gegevens doorbellen naar het Commando ML respectievelijk BRITAIR [7].

De geallieerde luchtstrijdkrachten stonden er niet goed voor. Zo bestond er inmiddels een groot tekort aan onderdelen voor Brewster-jachtvliegtuigen en waren er voor deze toestellen geen reserve motoren meer. Zuurstof voor gebruik in jachtvliegtuigen was op Java niet meer beschikbaar. De *Vildebeest*-lichte bommenwerpers van de RAF waren “*just serviceable*”. Het aantal beschikbare gevechtsvliegtuigen was bovendien de afgelopen dagen sterk geslonken. JAC beschikte op 5 maart 1942 aan het begin van de dag nog over de navolgende aantallen vliegtuigen [8].

Onderdeel	Ingedeeld	Inzetbaar	Opmerkingen
242 Squadron	7	4	Eén toestel in grote reparatie
1-VI.G.V	6	3	Twee in grote reparatie bij TD Eén in reparatie te Pameungpeuk
1-VI.G.I	1	0	
1-VI.G.II	3	3	Te Tasikmalaja
2-VI.G.III	3	2	
3-VI.G.III	3	0	Alle toestellen bij de TD
36 Squadron	4	3	Te Tasikmalaja
<i>totaal</i>	27	15	

Geallieerde bombardementsmissies in de (zeer) vroege ochtend

In de zeer vroege ochtend, tussen 03.00 uur en 05.00 uur voerden de drie inzetbare *Vildebeestes* van 36 Squadron RAF te Tasikmalaja (voor de tweede maal die nacht) individuele aanvallen met 50 kg-scherfbommen uit op vliegveld Kalidjati. De missie werd geleid door Flt Lt R.J. Allanson (andere vliegers onbekend). De vliegers rapporteerden na terugkeer enkele branden te hebben veroorzaakt [9]. Volgens Japanse bron liep een stafverkenner (= Ki-15 of Ki-46) van de 50^e Chutai schade op [10].

Tegen zonsopkomst zou 1-Vl.G.II de fakkel overnemen, met twee toestellen vanuit Tasikmalaja vliegveld Kalidjati aanvallen en met het resterende toestel eventuele doelen op de weg van Soebang naar de Tjiater-stelling. Deze laatste missie was door JAC gepland in de late avond van 4 maart, conform een aanvraag voor luchtsteun van de Groep Bandoeng. De staf van de groep had om een gewapende verkenning van de weg gevraagd in verband met een mogelijke Japanse opmars. Eén Glenn Martin was echter in zijn scherfweer in de modder weggezakt en er was geen tractor om het toestel er uit te trekken. De tweede luitenant vlieger-waarnemer P.E. Straatman en C.J.H. Samson besloten daarop met de resterende twee Glenn Martins Kalidjati aan te vallen, omdat dit kennelijk het belangrijkste doel was. Tijdens het taxiën naar het begin van de startbaan raakte het toestel met de bemanning van sergeant vlieger W.J. Hofmeyster vast in de modder. Uiteindelijk startte luitenant Straatman alleen [11].

In het eerste licht naderde zijn toestel Kalidjati. Daar werd de bommenwerper ondanks het vroege uur opgevangen door patrouillerende Ki-43 jagers en na een korte achtervolging in brand geschoten. Straatman en zijn bodemschutter sergeant monteur Enoungloulou sneuvelen, de bommenrichter en de ernstig verbrande mitrailleursschutter landden per parachute in gebied dat nog in handen van het KNIL was [12].

Geallieerde ochtendverkenningen (5 maart)

Behalve de Glenn Martin van de bemanning Straatman, was een CW-22 verkenner van Vk.A.1 in de lucht. De (onbekende) bemanning van het toestel, dat via Poerwakarta en Sadang richting Kalidjati vloog, brak de verkenning af toen in het eerste licht Japanse jachtvliegtuigen (mogelijk echter Ki-51 aanvalsvliegtuigen) werden waargenomen. Zo vroeg hadden de Japanse luchtmachtcrachten niet eerder geopereerd en dat er iets stond te gebeuren was duidelijk [13].

Generaal-majoor Pesman dirigeerde, mede op basis van het verkenningsrapport van Vk.A.1 en een bericht over het verloren gaan van de Glenn Martin van de bemanning Straatman, om ongeveer 07.00 uur zijn enige direct beschikbare infanteriereserve, bataljon Inf. L.H. XXI, van Bandoeng naar het hotel Tankoeban Prahoe. Dit hotel lag op circa vijf kilometer van de Tjiater-stelling. Deze stelling was mager bezet met een versterkte compagnie infanterie. Dit was de 2^e Compagnie van het Ie Bataljon (2-Inf. I) onder commando van kapitein M. Kooistra. Een batterij bergartillerie was verder enkele kilometers achter de stelling opgesteld. Pesman wilde infanterieversterkingen direct bij de hand hebben [14].

De eerste dagoperatie van JAC vanuit Andir betrof een verkenning in opdracht van het AHK door twee Glenn Martin bommenwerpers van 2-Vl.G.III, geëscorteerd door twee *Hurricanes* van 242 Squadron. Bij het AHK bestond de vrees voor nieuwe Japanse landingen op de noordkust, voor de versterking van de eerder te Eretan Wetan gelande Japanse troepen. Kort voor 05.00 uur startten de twee jagers (vliegers onbekend) van Andir. De Glenn Martins van 2-Vl.G.III (met bemanningen onder leiding van eerste luitenant vlieger-waarnemer L.Gosma en sergeant vlieger J. Bos) hadden echter te kampen met technische problemen en startten uit-

eindelijk pas tegen 05.30 uur, toen het licht werd. De twee *Hurricanes* konden in de tussentijd niet worden teruggeroepen, omdat geen radioverbinding mogelijk was. De Glenn Martin patrouille moest daardoor de geplande verkenning van een kuststrook van circa 50 km lengte ter weerszijden van Kaap Pamanoean (gelegen ruim 40 km ten westen van Eretan Wetan), en een parallel lopende kustweg, ten dele ongeëscorteerd uitvoeren. Om ongeveer 06.15 uur moesten de Britse jachtvliegers door benzinegebrek terugkeren. Andir werd intussen gebombardeerd (zie hierna).

De verkenning liep goed af en de Glenn Martins landden om rond 08.00 uur behouden op Andir. Japanse activiteiten waren niet ontdekt. Op de terugvlucht had de patrouille vliegveld Kalidjati zullen bombarderen met negen 50 kg-scherfbommen per toestel. Dat was echter onuitvoerbaar, want Kalidjati lag verscholen onder een gesloten wolkendek. Het zou de laatste operatie zijn, uitgevoerd door ML-bommenwerpers [15].

Omdat de aangevraagde “vliegverkenning” (door een Glenn Martin van Tasikmalaja) niet kon doorgaan, vertrok om ongeveer 05.00 uur een patrouille uit de Tjiater-stelling voor een verkenning richting Soebang over de weg. Deze bestond uit een brigade van ongeveer 15 man op een vrachtauto, begeleid door een pantserwagen van de Mobiele Eenheid voor vuursteun. Enkele motorordonnansen gingen mee om de verkenningsresultaten te kunnen terugrapporteren. Commandant van het geheel was cadet-vaandrig H. de Vries. De mogelijke Japanse opmars was er, maar de patrouille kreeg niet de kans die te rapporteren.

Tegen 08.00 uur raakte de vrachtauto als gevolg van een snelle scheervluchtaanval door drie Ki-43 jagers vast in een greppel nabij de theefabriek Tambakan, net noord van Segalaherang. De uitgestegen brigade voerde een verkenning uit naar de fabriek, terwijl de vrachtauto weer rijklaar werd gemaakt. De pantserwagen stond in de buurt in dekking, met de mitrailleur gericht op de weg. Vervolgens kreeg de verkenningspatrouille een aanval door twee Ki-51's te verduren. Die bleken voor een Japanse voorhoede uit te vliegen. De brigade stuitte op circa acht kilometer zuid van Soebang op de vijand. De pantserwagen werd door een Japanse lichte tank beschoten en buiten gevecht gesteld, maar de bemanning kon zich in het terrein redden. De Vries en enkele van zijn ondergeschikten sneuvelden in het treffen. Slechts een paar militairen wisten in de avond, met een grote omweg langs de inmiddels door de Japanners bezette eerste lijn van de stelling, het achtergebied van de Tjiater-stelling te bereiken [16].

Wederzijdse voorbereidingen (5 maart)

Rond zonsopgang begon de Japanse legerluchtmacht met de operatie ter ondersteuning van de aanval op de Tjiater-stelling. Die zou worden uitgevoerd vanuit Soebang door de gevechtsgroep Wakamatsu, versterkt met een afdeling bergartillerie [17]. De 27^e Sentai voerde enkele verkenningen uit. Ki-43 jagers beschermden vliegveld Kalidjati en het verzamelgebied van Wakamatsu bij Soebang en schoten daarbij de Glenn Martin van de bemanning Straatman neer. Enkele Ki-48's stonden klaar om zo nodig tegenacties van het KNIL tijdig te kunnen aanvallen. Er was echter geen spoor van enige vijandelijke activiteit op de grond, waarop met in totaal zes vliegtuigen een luchtaanval op vliegveld Andir werd uitgevoerd [18].

Tussen ongeveer 06.00 uur en 06.30 uur vielen achtereenvolgens Japanse jagers en bommenwerpers Andir aan. Eerst drie Ki-43 jagers van de 59^e Sentai, die het vliegveld en luchtdoelopstellingen mitrailleurden, en vervolgens drie Ki-48 bommenwerpers van de 75^e Sentai. Die bombardeerden eerst van grote hoogte en kwamen vervolgens nog een keer terug voor een laagbombardeement. De meeste bommen vielen in het zuidwestelijk deel van het vliegveld, maar ook het complex van de Koninklijke Nederlands-Indische Luchtvaartmaatschappij (KNILM) in het zuidoosten kreeg enkele bommen te verwerken. De Japanners gebruikten lichte scherfbommen, die dwars door de daken van hangaars sloegen en de daarin geparkeerde

vliegtuigen soms grote schade bezorgden. Bij de KNILM was een in reparatie staande Douglas DC-5 het slachtoffer. Het eerder op 3 maart beschadigde toestel liep zware schade op van bomscherven en splinters van het hangaardak. De schade aan de vliegtuigen van de RAF en ML viel ditmaal nog mee. De bommenwerpers van 1-Vl.G.I en 2-Vl.G.III liepen alle enige scherfschade op, maar er ging maar één vliegtuig verloren, een toestel van 2-Vl.G.III, dat in brand vloog [19].

De militairen van de RAF, de ML en de luchtdoelartilleristen van het KNIL en het Britse leger kregen geen enkele waarschuwingstijd. De luchtwachtkringen waren uiteengevallen en het Commando Luchtverdediging Bandoeng beschikte over nog maar een paar waarschuwingsposten. Bij het binnenkomen van *air raid*-meldingen kon men op Andir de vijandelijke toestellen meestal al zien aankomen. Ook nu kwamen de Japanners geheel onverwacht. De luchtdoelartillerie kon wel vuur uitbrengen, maar wist geen resultaten te boeken. De geallieerde jagers startten na afloop van het luchtalarm niet, omdat ze inmiddels aan de luchtverdediging waren onttrokken [20]. Alleen een *Hurricane* startte na de eerste aanval van de Ki-48's.

Twee jagers van 242 Squadron stonden toen de Japanse aanval begon stand-by voor het uitvoeren van eventuele opdrachten. Na de eerste *bombrun* van de Ki-48's startte Sgt I.D. Newlands in een van deze toestellen. Hij stond binnen vijf minuten weer aan de grond door glycol-dampen (koelvloeistofdampen) in de cockpit. Naar achteraf bleek, zat de vuldop van het koelvloeistofsysteem van de motor niet goed vast. Newlands kon net op tijd in een loopgraaf wegduiken, toen de Ki-48's tijdens een tweede aanval van lage hoogte opnieuw bommen afwierpen. Ditmaal was het raak. De meeste bommen vielen op en rond het complex gebouwen en hangaars in het zuidwestelijk deel van Andir waar onder andere de Glenn Martin afdelingen 1-Vl.G.I en 2-Vl.G.III en Vk.A.1 waren ondergebracht. De al genoemde Glenn Martin van 2-Vl.G.III vatte vlam, waarbij door de warmteontwikkeling de neusmitrailleur spontaan begon te vuren, precies over de loopgraaf waarin Newlands was weggedoken. Flt Lt I. Julian was achteraf "*not amused*". Als Newlands wel in de lucht had weten te komen, dan was hij vrijwel zeker neergeschoten [21].

Om 07.30 uur meldde kolonel Shoji aan generaal-majoor Endo van de 3^e Hiko Dan dat hij op het punt stond de opmars aan te vangen. Twee Ki-51 aanvalsvliegtuigen verkenden vervolgens de opmarsroute, de weg van Soebang naar het dorp Tjiater. Hierbij ontdekten en beschoten de bemanningen de voertuigen en militairen van de vanuit de Tjiater-stelling uitgezonden patrouille. De voorhoede van de gevechtsgroep vertrok om ongeveer 08.00 uur uit Soebang. Een uur later begon de eerste luchtaanval op de Tjiater-stelling, ter voorbereiding van de Japanse grondaanval [22].

Kapitein Kooistra belde kort na 09.00 uur met de staf van de Groep Bandoeng en berichtte dat van de door hem uitgezonden verkenningspatrouille niets meer was vernomen en dat een luchtaanval op zijn stelling werd uitgevoerd. Generaal-majoor Pesman en zijn staf concludeerden dat de Japanse grondaanval op de Tjiater-stelling op het punt stond te beginnen. De luchtsrijdkrachten kregen echter geen opdrachten van de Groep Bandoeng [23].

Te Andir werden de drie beschikbare Brewsters en vier nog inzetbare *Hurricanes* intussen stand-by gehouden. Opdrachten voor steunverlening aan de grondstrijdkrachten kwamen echter niet binnen. Toen dit in de ochtend begon te bevreemden, werd door kapitein vliegerwaarnemer J.H. van Helsdingen, commandant 1-Vl.G.V, bij het Commando ML geïnformeerd of er echt geen opdrachten waren. Dat was inderdaad het geval. Van Helsdingen deed toen om ongeveer 09.00 uur de suggestie in ieder geval in de avondschemering een scheervluchtaanval op Kalidjati uit te voeren, daar hij het tegenover een ieder onverantwoord vond de nog beschikbare jagers aan de grond te houden. Zelfs kolonel E.T. Kengen, de commandant van het Commando ML, kon hem echter geen gevechtsoopdrachten verstrekken. Toen na 09.00 uur

duidelijk werd dat een Japanse aanval op de Tjiater-stelling aanstaande was, volgden evenmin opdrachten. De jachtvliegers te Andir vonden het een merkwaardige zaak [24].

In de ochtend waren er verder geen Japanse luchtaanvallen op Andir. De Ki-43 jagers werden ingezet voor de ondersteuning van de gevechtsgroep Wakamatsu en vielen samen met Ki-48 bommenwerpers en Ki-51 aanvalsvliegtuigen de Tjiater-stelling aan. Pas in de middag, na 13.00 uur, verschenen weer af en toe Japanse vliegtuigen boven Andir, waarna in de late middag van 5 maart een zware luchtaanval volgde (zie hierna).

In de nacht van 4 op 5 maart passeerden de laatste terugtrekkende KNIL-troepen de Tjiater-stelling, waarna zich geen eigen troepen meer tussen de stelling en Soebang bevonden. De geallieerde jagers hadden dus zonder enig coördinatieprobleem en met een deel van de eigen toestellen als *topcover*, in beginsel alle Japanse doelen van de weg kunnen bombarderen en schieten. Een dergelijke missie was ook door JAC gepland, waarbij de Brewsters bewapend met 50 kg-scherfbommen zouden worden ingezet. Na een voorafgaande gewapende wegverkenning uit te voeren door 242 Squadron, zouden de Brewsters en *Hurricanes* een aanval op de weg van Soebang naar de stelling kunnen uitvoeren. Generaal Pesman deed echter op zijn manier aan *force protection*, om de weinige overgebleven jagers voor directe grondsteun in te kunnen zetten als de troepen in de stelling daar behoefte aan hadden. De afdeling Operaties van zijn staf nam aanvankelijk zelf geen initiatief voor wat betreft de inzet van de luchstrijdkrachten, maar liet dit bij de stellingcommandant. Een gemiste kans [25].

De Tjiater-stelling

De op berghellingen in het noordelijke eind van de pas over de Goenoeng Tankoebang Prahoe (vulkaan), op een hoogte van meer dan 1.000 meter boven zeeniveau gelegen Tjiater-stelling, was ontworpen voor een Regiment Infanterie (drie bataljons) en bestond uit enkele voorposten, een paar opstelplaatsen voor infanteriewapens verbonden door een loopgraaf en een kazemat met een 5 cm-kanon, en een verder naar achteren (hoger op de berg) gelegen eerste en tweede lijn van kazematten, onderkomens en gevechtsofstellingen voor infanterie, alle verbonden door loopgraven. De eerste lijn had een frontbreedte van ongeveer twee kilometer, met over de volle lengte daarvoor een prikkeldraadversperring. Voor de eerste lijn liep een ravijn met op de bodem het riviertje de Tji Pangasahan. Dwars door de stelling liep de weg van Lembang naar Soebang, die voor de stelling in noordelijke richting langs de berg naar beneden kronkelde (zie de schetstekening).

De bezetting bestond, zoals al vermeld, slechts uit een versterkte compagnie, hetgeen infiltratie in de stelling, zeker in het donker, relatief eenvoudig maakte. De Tjiater-stelling besloeg verder weliswaar een aanzienlijke frontbreedte, maar sloot niet aan op natuurlijke hindernissen. Het geheel was daardoor te omtrekken, al was dit door het ruwe terrein niet gemakkelijk [26].

Aanwezig in de stelling zelf en in het achtergebied daarvan waren de “Europese” compagnie van het Ie Bataljon Infanterie (2-Inf. I onder commando van kapitein M. Kooistra, tevens stellingcommandant), versterkt met een sectie (=peloton) landstorm (waarbij twee mitrailleurs van 6,5 mm waren ingedeeld), een peloton mitrailleurs (vier mitrailleurs van 6,5 mm) en een sectie mortieren (twee mortieren van 8 cm) van de mitrailleurcompagnie van Inf. I (4-Inf. I), drie tot vijf stukken (voor een deel nieuw draagbaar Amerikaans) pantserafweergeschut, een aantal motorordonnansen, een sectie zoeklichten, een sectie pioniers (voor het leggen c.q. ruimen van mijnen en versperringen en eventueel uitvoeren van vernielingen) en een verbindingsafdeling met naast telefoonpersoneel enkele telegrafisten voor het bedienen van een lange afstand radio (LARA) voor verbinding met de staf van de Groep Bandoeng en een korte

afstand radio (KARA) voor de verbinding tussen de eerste lijn en de commandopost van kapitein Kooistra.

Verder waren in de nacht van 4 op 5 maart twee zogenaamde Zuidafrikaanse pantserauto's behorende tot de achterhoede van de Mobiele Eenheid in de stelling achtergebleven, ten behoeve van eventueel op 5 maart uit te voeren verkenningen. Dit waren vierwielige in Zuid-Afrika geassembleerde Marmon Herrington pantserwagens met een van boven open koepel, bewapend met één 6,5 mm mitrailleur en een bemanning van twee man.

Vóór de feitelijke stelling was in een bunker het al genoemde (semi-automatische) 5 cm-kanon opgesteld, bemand door bij 2-Inf. I gedetacheerd personeel van de bergartillerie. Dit kanon kon vuur uitbrengen op een gedeelte van de lager gelegen weg, waarin een versperring bestaande uit twee rijen spoorstaven kon worden aangebracht [27].

In het zuidelijke einde van de Tjiater-pas was een nieuwe stelling in aanbouw, de zogenaamde Wates-stelling, waarvan de tweede lijn bij het begin van de pas zou komen. Daar bevond zich een driesprong van wegen, waar de weg door de pas in de richting Soebang begon, alsmede een toeristische tolgeweg naar de krater van de Tankoebang Prahoe. Bij het begin van de tolgeweg stond een tolhuis met een hek over de weg, reden waarom de driesprong als “driesprong Tolhek” werd aangeduid. Langs de tolgeweg en iets ten westen van de driesprong Tolhek bevond zich de 3^e Batterij van A. II Bg. (commandant kapitein E.G.K.L Vos de Wael). Een van de artilleriewaarnemers van de batterij, eerste luitenant mr. A.F.X.E.J. Vos de Wael, bevond zich in de ochtend van 5 maart in de eerste lijn van de stelling bij de plaatsvervangend commandant 2-Inf. I, eerste luitenant P.J.J. Quanjer. Ook een verbindingsofficier van A. II Bg. (eerste luitenant Jhr. J. de Jonge) bevond zich in de stelling. Quanjer bezette met een paar militairen van de commandogroep van 2-Inf. I en enig verbindingspersoneel een vooruitgeschoven commandopost. Luitenant Vos de Wael beschikte over een eigen telefoonlijn naar zijn batterij [28].

De eerste lijn van de Tjiater-stelling was niet volledig bemand. Dat was met maar één versterkte compagnie onmogelijk en bovendien was het opnieuw operationeel maken van de verwaarloosde stelling pas op 27 februari begonnen met de aankomst van 2-Inf. I (behorend tot 4-R.I. en afkomstig uit Midden-Java). Het was de bedoeling geweest de stelling te vervangen door de al genoemde nieuw aan te leggen Wates-stelling, waarvan de eerste lijn twee tot drie kilometer zuid van de Tjiater-stelling op nog wat grotere hoogte in het zuidelijke einde van de bergpas over de Tankoebang Prahoe en circa 500 meter ten noorden van de driesprong Tolhek zou komen. Het werk aan die stelling was ten tijde van de Japanse landingen echter nog maar weinig gevorderd, omdat de aanleg en verbetering van allerlei kuststellingen prioriteit had gekregen. De oude Tjiater-stelling werd intussen niet meer onderhouden en ondanks alle inspanningen van het personeel van 2-Inf. I, was op 5 maart nog maar een deel van de stelling weer min of meer operationeel. Dit kwam mede doordat na de Japanse landingen het ingehuurd Indonesische werkvolk niet meer kwam opdagen [29].

Van het weer bruikbare gedeelte van de eerste lijn kon alleen een soort kernstelling in het centrum van de oude Tjiater-stelling worden bezet, met enkele honderden meters frontbreedte links en rechts van de weg Lembang-Soebang die dwars door de stelling liep. De niet bezette flanken van de stelling waren beveiligd met behulp van daar voor gelegde mijnevelden. De tweede lijn was grotendeels klaar, maar werd door het gebrek aan troepen, ook bij alarmering, niet bezet [30].

De twee batterijen van A. II Bg. die eerder toegevoegd waren aan de Mobiele Eenheid en de Groep Teerink (zie het vorige hoofdstuk), bevonden zich nabij het hotel Tankoeban Prahoe, respectievelijk iets ten zuiden van Lembang. De staf van de afdeling bergartillerie bevond zich eveneens nabij het hotel. In de ochtend van 5 maart werden alle drie de batterijen weer in hun oude afdelingsverband samengebracht en kwamen ook de 1^e en 2^e Batterij weer onder bevel

van afdelingscommandant kapitein P.E. Hendriksz. Die gaf de commandant van de 2^e Batterij de opdracht zich gereed te houden om nabij de 3^e Batterij een stelling in te nemen. De 1^e Batterij zou voorlopig blijven waar hij was, iets ten zuiden van Lembang bij de zogenaamde boerderij Ursone [31].

De Slag om de Tjiater-pas, dag 1 (5 maart 1942)

Japanse luchtacties in de ochtenduren

De 27^e Sentai van de 3^e Hiko Dan was vanaf ongeveer 06.30 uur continu in de weer met verkenningen van het stellinggebied zelf en het gebied ten zuiden daarvan tot en met Lembang. Alles wat de Ki-51 bemanningen konden vinden aan militaire activiteiten, veldversterkingen, voertuigen etc. werd zorgvuldig in kaart gebracht. Enkele doelen in de omgeving van Lembang (waaronder geïmproviseerde stellingen bij het legeringsgebied van de Groep Teerink) werden daarbij gemitrailleerd en gebombardeerd [32].

Om ongeveer 09.00 uur begon, zoals al vermeld, de eerste luchtaanval op de Tjiater-stelling. Eerst mitrailleurden Ki-43 jachtvliegtuigen van zeer lage hoogte de loopgraven, waarna door Ki-48's van de 75^e en 90^e Sentai's enkele bombardementen werden uitgevoerd. De eerste missie van de Japanse luchtbrigade bestond uit zeven Ki-48's (twee vluchten van twee en een van drie toestellen) begeleid door zeven Ki-43 jagers. Een tweede ochtendmissie bestond uit zes Ki-48's en zeven Ki-43's. Verder bevond zich voortdurend een vlucht van twee Ki-51's in het doelgebied. Deze toestellen verzorgden, na de eerste verkenningen, de doelopsporing en dirigeerden de Ki-48 vluchten naar de doelen. De Ki-51 bemanningen mitrailleurden zelf ook doelen en wierpen lichte bommen af. Omdat er geen tegenstand in de lucht was, voerden vluchten Ki-43 jagers eveneens een aantal scheervluchtaanvallen uit. Tot 12.00 uur werd de bezetting van de Tjiater-stelling voortdurend gebombardeerd en gemitrailleerd [33].

Omstreeks 12.00 uur werden de bommenwerpers en jagers van de 3^e Hiko Dan noord van Tjiater teruggetrokken en kort daarop zette Japanse gemotoriseerde infanterie gesteund door een aantal lichte tanks de aanval in. Hoewel de Japanse vliegers in de loop van de ochtend steeds lager gingen opereren, er was nauwelijks luchtafweervuur, wist de 3^e Hiko Dan in de stelling maar weinig schade aan te richten. De betonnen kazematten bleken van prima kwaliteit en de loopgraven van twee meter diep en ondergrondse schuilplaatsen boden de militairen voldoende bescherming bij de mitraillementen door de Ki-43's en Ki-51's. Er vielen door bomscherven alleen enkele gewonden.

De mitrailleursschutters van 4-Inf. I en de landstorm wisten daarentegen in de ochtend een van de laag vliegende Ki-48's neer te schieten. Onder luid gejuich van de stellingbezetting stortte de bommenwerper in het ravijn voor de stelling en ontplofte. Een tweede toestel werd enige tijd later getroffen door de mitrailleursschutter van de overgebleven pantserwagen, die vanaf de weg die door de stelling liep, opereerde. Een toevalstreffer. Met een lange rooksluier achter zich verdween dit toestel in de richting Soebang. Het was een geweldige oppepper voor het moreel, vooral ook omdat het treffen van de beide Japanse vliegtuigen door de hele stellingbezetting was gezien [34]. De Japanse luchtacties gingen overigens vanaf ongeveer 13.00 uur weer door, maar nu gericht tegen doelen in het gehele achtergebied, de in aanleg zijnde Wates-stelling, de omgeving van de driesprong Tolhek en de omgeving van Lembang (zie hierna).

De landstrijd begint

Om ongeveer 12.30 uur begon de landstrijd om de Tjiater-stelling. Op dat moment werden de eerste vijandelijke voertuigen waargenomen op zo'n 800 meter van de eerste lijn van de stelling. De strijd verliep voor het KNIL aanvankelijk voorspoedig. Het stuk 5 cm-geschut in de kazemat voor de eigenlijke stelling schoot een aantal lichte tanks en voertuigen van de Japanse voorhoede in brand. Die waren gestrand voor de tankhindernis van spoorstaven op de weg. Vervolgens werd het vuur verlegd naar de vijandelijke infanterie, die inmiddels in het zijterrein een aantal mitrailleurs in stelling had gebracht. De brigade (groep van circa 15 man) bij de hindernis kreeg nog net de eerste rij spoorstaven geplaatst en moest toen maken dat ze weg kwam door Japans mortier- en mitrailleurvuur. Het werk kostte normaal niet veel tijd, maar werd nu gehinderd door hardnekkige aanvallen van een Ki-51, waarvan de bemanning ook een lichte bom afwierp. Een mitrailleur van 4-Inf. I in de voorpostenlijn dekte de aftocht.

Omstreeks 13.00 uur opende ook de 3e Batterij van A. II Bg. het vuur op de Japanse auto-colonne en vervolgens op de Japanse infanterie naast de weg. Er was nog maar één batterij (vier stukken) beschikbaar, waardoor het artillerievuur ondanks de hoge vuursnelheid die het personeel haalde, niet erg effectief was. De Japanse infanterie beklom inmiddels de berghelling richting de kazemat met het kanon en de nabijgelegen infanteriestellingen en loopgraaf [35].

Om 15.00 uur, na een paar uur strijd, werden de ongeveer 50 man uit deze voorposten teruggetrokken, het 5 cm-kanon vernield en vervolgens de brug in de weg voor de stelling opgeblazen. Bedoelde brug liep over het ravijn vlak voor de stelling, waar het riviertje de Tji Pangasahan doorheen stroomde. Een Japanse gemotoriseerde opmars was nu voorlopig niet meer mogelijk. Ook enkele andere overgangen over het riviertje (voor voetgangerverkeer ten behoeve van de werknemers van de theefabriek, in de plantage waarvan de stelling lag) werden vernield. Van de twee stukken pantserafweergeschut die stonden opgesteld op het stuk weg achter de brug en voor de eerste lijn, ging er een verloren bij een aanval door een Ki-51. De mitrailleurbemanning onder commando van sergeant-majoor J.C. Hanssens dekte de terugtocht uit de voorposten, maar kwam bij de terugkeer in de problemen. Bij de brug schoot een zenuwachtige landstorm-soldaat de sergeant-majoor neer. Hij overleed de volgende dag aan zijn verwonding. Het voorval maakte een diepe indruk op de overwegend jonge dienstplichtigen en beroepssoldaten in de stellingen van de eerste lijn.

De terugtocht was net op tijd, want om ongeveer 15.15 uur bereikten de Japanners de voorposten. De Japanse infanterie stak daarna op enige afstand links en rechts van de vernielde brug de Tji Pangasahan over. Toen de vijand dicht genoeg genaderd was, werd vanuit de eerste lijn van de stelling het vuur geopend met de twee mortieren. De schootsvelden van de in totaal zes eigen mitrailleurs waren deels beperkt, omdat er tenminste twee opgesteld stonden in kazematten. Het mortiervuur lag goed. Het gekerm van Japanse gewonden kon men in de hoger gelegen stellingen van de eerste lijn horen [36].

Het versterkte 2-Inf. I kwam aanvankelijk in de stelling niet in de problemen en was in de kazematten, de open "schutterskuilen" voor geweerschutters en de opstelplaatsen voor mitrailleurs en mortieren over het algemeen goed beschermd tegen vijandelijk geweer- en mitrailleurvuur. Omstreeks 15.00 uur trof echter een Japanse mortiergranaat een kazemat met daarin een mitrailleur. De granaat sloeg in bij de schietsleuf, waardoor de mitrailleur werd vernield en de bemanning van vier man om het leven kwam. De Japanse infanterie naderde onder dekking van het eigen mortiervuur en bekom op minstens twee plaatsen de helling waarop de eerste lijn van de stelling lag. Om ongeveer 15.30 uur moest Kooistra's eerste lijn in het centrum van de stelling worden ontruimd. De Japanners waren links en rechts van de compagnie in het niet bezette deel van de eerste lijn doorgedrongen en Japanse patrouilles

probeerden vandaar uit, achter de secties van 2-Inf. I en de opstellingen van de mitrailleur-compagnie te komen. Er werd hevig over en weer gevuld [37].

De stellingbezetting trok terug op het centrale deel van de tweede lijn van kazematten, gevechtsoptellingen, schuilplaatsen en loopgraven, die ongeveer 400 tot 500 meter verder naar achteren (maar nauwelijks hoger) links en rechts van de weg lag. Enig niet meer benodigd personeel en een aantal gewonden werd uit de stelling teruggetrokken. Enkele groepjes militairen raakten geïsoleerd en tenminste tien man kon niet uit de eerste lijn weggkomen en bracht daar noodgedwongen de nacht door. De opstelling in de tweede lijn was veel minder gunstig, omdat er door het dicht begroeide terrein tussen de eerste en de tweede lijn van de stelling weinig zicht was op de nu verlaten eerste lijn en geen zicht was op het terrein daarvoor. De artilleriewaarnemers konden hierdoor niet meer uit de voeten en bovendien vielen rond deze tijd de telefoonverbindingen uit naar de driesprong Tolhek (zuidelijke einde van de Tjiaterpas) en Lembang. De bovengrondse lijnen liepen grotendeels langs de weg en waren kwetsbaar voor het vijandelijk mortiervuur en de vijandelijke bombardementen. De zoeklichten en de korte afstand radio konden niet uit de eerste lijn worden geëvacueerd en moesten worden vernield. Kooistra beschikte in zijn achtergebied nog wel over een radiowagen met LARA, maar er was in de middag door atmosferische storingen geen radioverkeer met Bandoeng mogelijk. Voor de verbindingen was hij daardoor afhankelijk van ordonnansen geworden [38].

Kort na de terugtocht kwamen zes zogenaamde Zuidafrikaanse pantserwagens aan bij de stelling, de allereerste versterkingen die arriveerden. Het ging hier om twee pelotons Marmon Herrington pantserwagens van hetzelfde type als de twee pantserwagens van de Mobiele Eenheid die eerder tijdelijk aan de stellingbezetting waren toegevoegd. Commandant was kapitein E. van Dongen [39].

Kapitein Kooistra schetste de toestand, waarna Van Dongen over de weg (door het zware terrein was alleen langs de weg te opereren) oprukte naar het verlaten centrum van de eerste lijn van de stelling. Dat bleek intussen door de vijand bezet. De pantserwagens kwamen vrijwel direct onder vijandelijk mitrailleurvuur te liggen. De bemanningen trachtten het Japanse geschut te lokaliseren, maar tijdens het gevecht drong Japanse infanterie onder dekking van de dichte begroeiing op naar de wagens en probeerde handgranaten in de van boven open koepels te werpen. Manoeuvrere ruimte was er nagenoeg niet voor de logge pantserwagens met een draaicirkel van maar liefst veertien meter. De in de koepel van zijn pantserwagen staande Van Dongen sneuvelde in de eerste minuten van het gevecht door een handgranaat. Uiteindelijk gingen twee van de pantserwagens verloren. De overige trokken terug, werden eerst geposteerd in de omgeving van de kampong Dawoan en uiteindelijk teruggezonden naar Lembang. De wagens werden later nog voor de uitvoering van enkele verkenningen ingezet [40].

Kapitein Kooistra trok met zijn commandogroep uit de tweede lijn terug naar een positie achter de stelling, in de buurt van een driesprong waar een weggetje naar de kampong Dawoan op de weg uitkwam (zie de schetstekening van de Tjiaterstelling). Rond 15.00 uur had hij inmiddels de staf van de Groep Bandoeng telefonisch gemeld dat zijn eerste lijn werd omvat en had hij nogmaals gevraagd om infanterieversterking. Die was al onderweg en Kooistra kreeg opdracht stand te houden en de verse troepen op te vangen. De eerste versterking die na de pantserwagens van Van Dongen aankwam, betrof evenwel artillerie [41].

Kort na 15.00 uur in de middag kreeg kapitein F.W.H. Twiss, commandant van 2-A. II Bg., de opdracht om met zijn op dat moment nabij hotel Tankoeban Prahoe opgestelde batterij een stelling in te nemen naast (oost van) de 3^e Batterij. De 2^e Batterij verplaatste tussen twee luchtaanvallen door en kwam tussen ongeveer 15.30 uur en 16.00 uur aan bij de driesprong Tolhek, zo'n twee kilometer verderop. Bij de driesprong was het verkeer vastgelopen en de batterij moest zich een weg banen langs allerlei voertuigen van infanterie-onderdelen. Twiss

ging vervolgens zelf naar voren en ontmoette eerst zijn collega Vos de Wael, commandant van de 3^e Batterij, die terug kwam van een ontmoeting met kapitein Kooistra. Kooistra had geen behoefte aan artilleriesvuur wegens gebrek aan aanwijsbare doelen. Bovendien waren door het ontbreken van nog bruikbare telefoonverbindingen toch geen waarnemingsposten in te richten [42].

Na overleg met kapitein Hendriksz (commandant A. II Bg.) zochten Hendriksz en Twiss samen Kooistra op in diens commandopost. Kooistra herhaalde wat hij eerder tegen Vos de Wael had gezegd. Hij zat te springen om infanterie, niet om artillerie. Na enig aandringen en met verwijzing naar de instructies van de artilleriescommandant van de Groep Bandoeng, ging kapitein Kooistra toch akkoord met het afgeven van “kaartvuren” op de weg voor zijn stelling, vooral met het oog op de morele uitwerking bij de eigen troepen. Pas na 17.00 uur waren de twee officieren weer terug bij de driesprong Tolhek. Beide batterijen van de bergartillerie gaven vervolgens periodiek storend vuur af op de weg en het zijterrein voor de stelling. Dit was noodgedwongen “kaartvuur”, want de verbindingen met de waarnemers van 3-A. II Bg. (die zich nog in de voorste lijn bevonden) waren zoals gezegd verbroken. Het wachten was op hun terugkeer voor nieuwe ideeën omtrent in te richten waarnemingsposten buiten de Tjiater-stelling zelf en mogelijkheden voor artilleriessteun [43].

Omstreeks 15.30 uur verdwenen de Japanse vliegtuigen. Er kwam regen opzetten en de vliegtuigen werden klaarblijkelijk teruggeroepen. Tegen 16.00 uur begon het hard te regenen en kwam de Tjiater-stelling door de snel oplopende vochtigheidsgraad in de mist terecht. Toen een half uur later de regen ophield en de mist optrok, zat de Japanse infanterie stevig verschanst in de eerste lijn van de stelling. Japanse mortieren (granaatwerpers) beschoten de tweede lijn, terwijl de Japanse infanterie af en toe met geweren en een enkele mitrailleur het vuur opende op de stellingen van 2-Inf. I. Alleen het mortiervuur was echt hinderlijk en zorgde voor een aantal gewonden. De compagnie Kooistra zat echter stevig verschanst in de tweede lijn en was daar door de Japanse infanterie niet uit te krijgen [44].

Tot zonsondergang werd over en weer regelmatig gevuurd. Voor de stelling vlogen nu weer twee Japanse bommenwerpers, die echter geen aanvallen uitvoerden maar rondjes draaiden buiten het bereik van grondvuur. Dit waren waarschijnlijk toestellen van de tweede middagmissie van de 3^e Hiko Dan. Steun verlenen aan de Japanse troepen was echter met de dicht bij elkaar gelegen linies onmogelijk. De Japanse bemanningen hielden kennelijk geen rekening met geallieerde tegenstand in de lucht, want een uit het noorden naderende *Hurricane* schoot een van de toestellen neer. De tweede Ki-48 vluchtte in de richting Kalidjati (zie hierna). De twee batterijen van A. II Bg. gaven periodiek vuren af, waarmee in de avond en nacht werd doorgegaan. Het leverde de Japanse troepen behoorlijke hinder op. Rond 17.30 uur ging het opnieuw regenen en toen het donker werd, begon het in de Tjiater-pas te stortregenen [45].

Japanse luchtacties in de middag van 5 maart

Omstreeks 13.00 uur gingen de Japanse luchtaanvallen weer van start, maar verder naar het zuiden. De 3^e Hiko Dan ging door met sorties voor de ondersteuning van de oprukkende troepen en voerde tal van sorties uit die we tegenwoordig zouden aanduiden met de term *battle-field air interdiction*. Doelen in de omgeving van de driesprong Tolhek werden diverse malen gebombardeerd. Ki-48 vluchten werden allereerst ingezet tegen de ten westen van de driesprong opgestelde artillerie. De Japanners wisten dat ergens in het achtergebied van de stelling artillerie moest staan opgesteld, maar de stukken en voertuigen stonden volmaakt gecamoufleerd tussen jonge kinabomen en werden niet gevonden. Dat kwam mede door de tactiek van de bergartillerie. Als er Japanse vliegtuigen naderden, werd gestopt met vuren en ging iedereen in dekking. Hierdoor was geen mondingsvuur van de kanonnen zichtbaar. Zodra de

vliegtuigen wegvlogen, werd het vuren direct hervat. De Ki-48's bombardeerden telkens verkeerde locaties [46].

In de middag voerde de 3^e Hiko Dan twee missies uit, met in beide gevallen zes Ki-48's en zeven Ki-43 jagers, en waren telkens twee Ki-51's in de lucht van elkaar aflossende patrouilles. Pas om ongeveer 15.00 uur verscheen voor het eerst een geallieerd vliegtuig boven de Tjiater-stelling, een CW-22 verkenners van Vk.A.1. Om ongeveer 16.45 uur werd, zoals al vermeld, een van de Ki-48's van de laatste missie door een *Hurricane* van 242 Squadron neergeschoten (zie hierna) [47].

De 3^e Hiko Dan voerde op 5 maart in totaal 48 luchtsteunsorties met Ki-51's en Ki-48's uit, plus nog 28 jagerssorties. De 27^e Sentai voerde elf missies uit en vloog in totaal 23 sorties met Ki-51 aanvalsvliegtuigen. De 75^e en 90^e Sentai's voerden vier missies uit, in totaal 25 sorties met Ki-48 lichte bommenwerpers, en de 59^e en 64^e Sentai's eveneens vier missies met in totaal 28 sorties van Ki-43 jagers. De jagers vlogen *combat air patrols* boven het operatiegebied en voerden af en toe een scheervluchtaanval uit op een doel op de grond. De Japanners werden tot vrijwel het eind van de operaties op deze dag niet gehinderd door tegenstand in de lucht. Tot opluchting van de commandant van de 3^e Hiko Dan waren er gedurende de dag ook geen aanvallen op vliegveld Kalidjati. Wel bleken de vijandelijke luchtmachtkrachten op Andir nog steeds niet volledig uitgeschakeld [48].

Infanterieversterkingen naar de Tjiater-pas

Generaal-majoor Pesman gaf, mede op basis van het verkenningrapport van de bemanning van Vk.A.1 die op 5 maart de vroege ochtend verkenning voor zijn staf had uitgevoerd, om ongeveer 07.00 uur opdracht aan de commandant Inf. L.H. XXI, luitenant-kolonel B.C.D. Drejer, om zo snel mogelijk naar hotel Tangkoeban Prahoe te verplaatsen. Drejer diende zijn bataljon daar gereed te houden om de stellingbezetting te versterken. Bij de Groep Bandoeng hield men er toen nog rekening mee dat de Japanse hoofdaanval wellicht toch vanuit de richting Poerwakarta via de Tjisomang-stelling zou komen. Het bataljon, pas op 3 en (grotendeels) op 4 maart uit Midden-Java te Bandoeng aangekomen, verplaatste vervolgens met zo'n 60 voertuigen van Bandoeng richting hotel. Rond 08.00 uur reden de colonnes door Lembang. Het bataljon stopte vlak bij het hotel Tangkoeban Prahoe, op ongeveer vijf kilometer rijden van de stelling. Drejer reed vervolgens met enkele militairen van zijn bataljonsstaf naar de Tjiater-stelling, om met kapitein Kooistra te overleggen en de situatie te verkennen [49].

De voertuigen werden schaaqbord gewijs aan de kant van de weg geparkeerd, zodat het verkeer door kon. De militairen van het bataljon L.H. XXI zochten dekking in het terrein langs de weg voor enkele hoog over vliegende Japanse vliegtuigen, maar namen er al snel hun gemak van toen geen luchtaanvallen volgden en het militaire verkeer op de weg gewoon doorging. Gevechtservaring had het onderdeel niet. Inf. L.H. XXI was een bataljon dat bestond uit twee "beroeps" compagnieën infanterie, een compagnie infanterie bestaande uit kort verband vrijwilligers van het hulptorps Mankoe Negoro en een mitrailleurcompagnie (minus). De mitrailleurcompagnie bestond uit maar twee pelotons mitrailleurs (acht mitrailleurs in totaal) en een incompleet peloton mortieren (drie of vier mortieren).

Het onderdeel was pas na de mobilisatie van de troepen in Midden-Java (eind december 1941) op sterkte gebracht en was vervolgens gaan opwerken als operationeel bataljon. Het oefenprogramma was echter tegen het einde van februari 1942 voor een groot deel afgewerkt. Er was zelfs een aantal malen met artillerie en verkenners van de ML geoefend. Het moreel was prima en ook de cohesie was goed, maar het bataljon had een aantal zeer vermoeiende verplaatsingen in Midden-Java en van Midden-Java naar Bandoeng achter de rug [50].

Een intussen zeer nerveus geworden luitenant-kolonel Drejer keerde pas in de middag bij zijn bataljon terug. In de Tjiater-stelling had hij enkele Japanse luchtaanvallen meegemaakt en vervolgens het begin van de aanval op de voorste lijn van de stelling. Door Japans vuur kon hij aanvankelijk niet terug [51].

Pesman gaf vervolgens om ongeveer 13.30 uur, kort na de melding van Kooistra dat de Japanse aanval was begonnen, opdracht om vrijwel alle infanterie en artillerie die hij te Lembang en omgeving ter beschikking had, naar de Tjiater-stelling of de omgeving van de driesprong Tolhek te dirigeren. Daarbij de Groep Teerink (waarvan echter de compagnie 10-4 R.I. met wachtdiensten te Lembang werd belast), de al genoemde twee pelotons “Zuidafrikaanse” pantserwagens onder commando van kapitein E. van Dongen en ook een detachement onder commando van luitenant-kolonel H. van Altena, bestaande uit cadetten van de Koninklijke Militaire Academie (KMA) te Bandoeng, aspirant reserve officieren van het zogenaamde CORO (Corps Opleiding Reserve Officieren) en Ambonese rekruten afkomstig van het 3^e Depot Infanterie te Lembang (ex Gombong), oorspronkelijk bedoeld voor de bestrijding van parachutisten.

Drie secties cadetten en CORO-leerlingen vormden een geïmproviseerde compagnie onder commando van kapitein J.L. Paardekoper en drie secties Ambonese rekruten een geïmproviseerde compagnie onder commando van onderluitenant L.Z. Siahaya. Verder beschikte Van Altena over een uit cadetten bestaand peloton mitrailleurs [52]. De pelotons pantserwagens kwamen als eerste in de stelling aan en voerden het al beschreven gevecht, waarbij Van Dongen sneuvelde en twee van de pantserwagens verloren gingen. Een door de staf van de Groep Bandoeng op ongeveer hetzelfde tijdstip (omstreeks 13.30 uur) gegeven opdracht voor een gewapende (vlieg)verkenning van de weg Soebang-Tjiater, kon niet worden uitgevoerd (zie hierna).

Het detachement Van Altena verplaatste als eerste en kwam als directe reserve zo’n drie kilometer achter de Tjiater-stelling rond en ten noorden van de driesprong Tolhek. Ongeveer 500 meter noord van de driesprong bevond zich de eerste lijn van de Wates-stelling (in aanleg). Die stelling was weliswaar niet afgebouwd, maar werd nu toch bezet en zo goed mogelijk als stelling ingericht. Nabij de driesprong, waar de tweede lijn van de Wates-stelling was gepland, kwam de commandopost van kolonel W.J. de Veer, de commandant van het 4^e Regiment Infanterie (4 R.I.), die door generaal-majoor Pesman werd belast met het commando over het allegaartje aan eenheden in en bij de twee stellingen en in het achtergebied. De onderdelen van de Groep Teerink en de compagnie 2-Inf. I behoorden echter oorspronkelijk tot zijn regiment.

In hotel Villa Zonneweelde te Lembang was de commandopost van de Groep Teerink gevestigd. Deze werd niet volledig verlaten, maar bleef in opdracht van de Groep Bandoeng bezet als reserve commandopost. De 1e Batterij van A. II Bg. (onder bevel van eerste luitenant F.L. Kroesen) bleef als reserve gestationeerd bij de boerderij Ursone, iets zuid van Lembang. Ingeval van een Japanse doorbraak diende deze batterij in een pantserafweer-rol de toegangswegen rond Lembang af te sluiten en één sectie (twee stukken) kwam in de middag vast in stelling oost van Lembang, langs de weg naar Tjikidang [53].

De eerste verplaatsingen richting stelling van de Groep Teerink werden opgemerkt door Japanse vliegtuigbemanningen. Tot viermaal toe vielen koppels Ki-51’s de voertuigen van de voorhoede van de Groep Teerink aan. Overigens met weinig succes. Sergeant-majoor J.B. Heffelaar (4-Inf. V) schreef in zijn naoorlogs verslag: “De bommen werden zeer slecht geworpen”. De overige verplaatsingen werden niet verstoord door luchtaanvallen [54].

Pesman stuurde kapitein J.R. Kraan van zijn staf per *blitzbuggy* (jeep) naar de Tjiater-stelling, om in overleg met Kooistra de inzet van de versterkingen te coördineren. De kapitein van de Generale Staf kwam in de loop van de middag bij de stelling aan. Kooistra bevond zich

echter niet in zijn commandopost. Hij pendelde voortdurend op en neer tussen de commandopost en de voorste lijn en was weer in de stelling. De al wat oudere Kooistra was zeer begaan met zijn mannen en het feit dat hij zich regelmatig liet zien had een positief effect op het moreel. Dat was nog altijd goed. Kraan kon door Japans vuur de stelling niet in en hij reed de weg terug naar hotel Tankoeban Prahoe, waar hij kolonel De Veer hoopte te treffen [55].

Om ongeveer 15.30 uur kwam hij bij de driesprong Tolhek aan, waar hij sergeant-majoor Heffelaar tegenkwam die links en rechts van de weg met zijn twee mitrailleurs in stelling was gegaan. Diens vrachtauto was bij een luchtaanval met de voorwielen in de sloot langs de weg vast komen te zitten en zelfs kapitein Van Dongen, die net langs kwam, kreeg de wagen er met een van zijn pantserwagens niet uitgetrokken. Heffelaar stond aan Van Dongen overigens zijn geweermaker af, omdat in een van de pantserwagenbemanningen de mitrailleursschutter ontbrak. De sergeant-majoor vormde met zijn sectie, samen met een deel van de commandogroep van 4-Inf. V, de spits van de voorhoede van de Groep Teerink [56].

Aankomst van de infanterieversterkingen bij de Tjiater-stelling

De aan kapitein Kooistra toegezegde infanterieversterkingen kwamen wel, maar laat. Vanaf zeker 15.00 uur was sprake van een enorme file op de weg van Lembang naar de Tjiater-stelling, die al voor hotel Tankoeban Prahoe begon en duurde tot honderden meters voorbij de driesprong Tolhek. Al het verkeer richting stelling moest over één smalle weg, die daarvoor een totaal ontoereikende capaciteit had. Voor genoemd tijdstip moesten colonnes al regelmatig stoppen omdat bij luchtaanvallen verlaten voertuigen op de weg waren blijven staan. Het verkeer richting stelling ging, zij het langzaam, echter toch door. Rond 15.30 uur baande de 2^e Batterij van A. II Bg. zich een weg naar zijn nieuwe stelling nabij de driesprong en moesten langs de Tolweg naar de krater van de Tankoebang Prahoe (vulkaan) west van de driesprong de voertuigen van de munitietrein en van de verbindingsafdeling van A. II Bg. worden ondergebracht. Vrachtauto's van onderdelen van de infanterie en voertuigen van de bergartillerie vormden daarna al snel een onontwarbare kluwen. De eerste compagnieën infanterie waren de driesprong toen echter al gepasseerd [57].

Een locatie links en rechts naast de hoofdweg, ter hoogte van de kampong Dawoean, was inmiddels aangewezen als opvanggebied voor de eenheden van de Groep Teerink en bataljon L.H. Inf. XXI. Sergeant-majoor J.B. Heffelaar en enkele vrijwilligers van zijn sectie mitrailleurs (met één mitrailleur) en een deel van de commandogroep van 4-Inf. V onder leiding van eerste luitenant G.J. Assink, arriveerden vanaf ongeveer 16.15 uur kort na elkaar als voorhoede. Heffelaar ging voorlopig in stelling vlak achter de rugversperring van de stelling, links (west) van de weg. Hij had geen instructies gehad van majoor Teerink, evenmin als de luitenant Assink. Dat inmiddels een opvanglocatie voor de versterkingen was aangewezen, was beiden niet bekend. Vanuit de Tjiater-stelling klonk geweervuur. De eerste echte confrontatie met de strijd kwam in de vorm van enkele landstorm-militairen met schotwonden, die over de weg uit de stelling kwamen lopen [58].

Even later kwam kapitein Kooistra met zijn commandogroep aanlopen om een nieuwe commandopost in te richten en de eerste opvang van de versterkingen te regelen. Per bus arriveerde kort daarop nog het mortierpeloton van Inf. L.H. XXI. Een man of dertien voegden zich bij Heffelaar, na een vergeefse zoektocht naar geschikte opstelplaatsen in het terrein voor hun mortieren. De andere helft van de mitrailleursectie van Heffelaar was achtergebleven in een (niet afgebouwde) kazemat bij de driesprong Tolhek. De vrachtauto van de sectie was zoals gezegd in een sloot beland en alleen Heffelaar kon in een gevorderde personenauto van de staf A. II Bg. met enkele vrijwilligers en één stuk naar voren. Met de luxe auto werden de gewonde landstorm-militairen naar de achterhoede gebracht voor verdere verzorging [59].

Eerste luitenant M.P.A. den Ouden arriveerde met een sectie bestaande uit CORO-leerlingen en versterkt met twee mitrailleurs omstreeks 17.00 uur en werd door Kooistra ondergebracht in het zuidoostelijk deel van zijn tweede lijn. Deze versterkte sectie was belast geweest met de bewaking van de driesprong Tolhek en had na aflossing opdracht gekregen naar de stelling te gaan. Rond 17.30 uur arriveerde in het verzamelgebied de compagnie 1-Inf. V (Europeanen) van de Groep Teerink, onder commando van eerste luitenant J.C.A. Faber. Die had onderweg wel instructies van majoor Teerink gekregen. Zijn compagnie ging voorlopig in stelling langs de kant van de weg, waar zich ook enkele loopgraven bevonden. De rugversperring van de Tjiater-stelling was een half uur lopen verderop en in de verte hoorden de soldaten geweervuur [60].

Faber ging Kooistra opzoeken in diens commandopost en kreeg kort na 18.00 uur van hem het verzoek met zijn compagnie het terrein west van de tweede lijn van de stelling te doorzoeken en een *sweep* in noordelijke richting te maken die hem bij de door de Japanners bezette westflank van de eerste lijn van de stelling zou brengen. Dat leek Faber met de invallende duisternis geen goed idee en hij besloot zich zoveel als mogelijk bij de orders van majoor Teerink te houden, te weten in het verzamelgebied de komst van drie andere compagnieën afwachten en daarna een afgesproken opstelling west (links) van 2-Inf. I innemen [61].

Al snel arriveerden per vrachtauto en bus twee andere compagnieën, 2-Inf. L.H. XXI (Soendanezen) en vervolgens 1-Inf. L.H. XXI (Europeanen). Kooistra verstond zich ook met de commandanten van deze eenheden en vroeg naar de instructies die zij hadden gekregen. 1- en 2-Inf. L.H. XXI dienden oost (rechts) van 2-Inf. I posities in te nemen. Kooistra legde de toestand in de stelling uit en vroeg de drie compagniecommandanten zo snel mogelijk posities in te nemen links en rechts van de weg, achter de rugversperring van de Tjiater-stelling. De Japanners zaten achter de eerste lijn en waren inmiddels geïnfiltrerd in de niet bezette delen van de tweede lijn, waardoor de versterkingen de stelling niet meer in konden. Dit toch proberen, achtte Kooistra met de invallende duisternis een onaanvaardbaar risico [62].

Gezien de noodkreet van Kooistra rukten de drie compagnieën met een korte tussenruimte langs de weg op naar de aangewezen locaties, voorop de compagnie van Faber. Ten westen van de weg ging 1-Inf. V vervolgens achter de prikkeldraadversperring in de stromende regen en in de diepe schemering in stelling [63]. Het innemen van de posities door de compagnieën van Inf. L.H. XXI verliep minder naar wens. Door onbekendheid met het terrein, het ontbreken van kaarten en omdat nu in volle duisternis en in de stromende regen posities moesten worden ingenomen, ging fout wat er fout kon gaan.

De als tweede om ongeveer 18.15 uur aangekomen hoofdmacht van de compagnie 2-Inf. L.H. XXI (twee secties infanterie, versterkt met mitrailleurs) onder commando van kapitein J.B. Doedens, liep onderweg naar hun stelling ten oosten van de weg een verkeerd pad op. Toen plotseling enig Japans vuur werd ontvangen, sloeg de compagnie voor een deel op de vlucht. Omstreeks 19.00 uur kwam kapitein A.C.J. de Thouars, de commandant van 4-Inf. V, langs de weg de kapitein Doedens tegen, die zijn compagnie weer aan het verzamelen was. De compagnie kwam pas tegen zonsopkomst alsnog in stelling. De Thouars kwam naar de stelling omdat een van zijn mitrailleurpelotons ter versterking bij 1-Inf. V was ingedeeld. Hij zocht tevens Heffelaar op en deelde hem mee dat hij (met zijn ene mitrailleur) onder bevel van Faber was gesteld [64].

De als derde aangekomen compagnie 1-Inf. L.H. XXI (versterkt met mitrailleurs), onder commando van kapitein A.F. Avink, betrok intussen een stelling naast 1-Inf. V aan de oostkant van de weg. Ook dat ging fout. De compagnie liep wat te ver naar het noorden door, passeerde de opstelling van 1-Inf. V en sloeg een pad in noordoostelijke richting in. De militairen van 1-Inf. V hoorden geweervuur en een kwartier later kwam de compagnie langs de weg te-

rug. Er waren door Japans vuur enkele doden gevallen. Avink trok na een korte rust terug naar het verzamelgebied en nam pas tegen zonsopgang met zijn compagnie de afgesproken stelling naast 1-Inf. V ten oosten van de weg in [65].

Omstreeks 20.00 uur arriveerde per vrachtauto de hoofdmacht van 2-Inf. II (Javanen) van de Groep Teerink en de commandogroep van deze compagnie, waarbij de compagniecommandant kapitein W.M. Wensel. Een peloton mitrailleurs (=twee secties met elk twee mitrailleurs) van de mitrailleurcompagnie 4-Inf. II van de Groep Teerink was ter versterking toegevoegd. De twee secties infanterie, geleid door de eerste luitenant H.W. van Pelt en vaandrig Th. Meyer, kwamen in stelling links naast 1-Inf. V met het front in noordwestelijke richting. Kapitein W.M. Wensel bleef met zijn commandogroep voorshands in het verzamelgebied en ving daar later zijn alsnog naar de stelling gezonden derde sectie infanterie onder commando van adjudant H.A. Nuse op. Nuse nam west van de weg en achter 1-Inf. V een voorlopige opstelling in. Pas in de vroege ochtend van 6 maart omstreeks 05.00 uur, werden de commandogroep van Wensel en de sectie van Nuse door gidsen van 1-Inf. V naar de door hun in te nemen posities geleid [66].

De meeste secties infanterie van 1-Inf. V, 2-Inf. II en 1- en 2-Inf. L.H. XXI waren versterkt met een sectie van twee 6,5 mm of 7,7 mm mitrailleurs van de respectievelijke mitrailleurcompagnieën. De secties mortieren van deze compagnieën werden echter, in opdracht van kolonel De Veer, in de omgeving van Tolhek gehouden respectievelijk naar Tolhek teruggetrokken [67].

Intussen was een deel van het versterkte 2-Inf. I conform orders van kapitein Kooistra uit de stelling teruggenomen. Kooistra nam aan dat de Japanners geen nachtaanval in het hun onbekende terrein zouden uitvoeren en zond zoveel mogelijk van zijn personeel voor een hoogst noodzakelijke rustperiode naar Dawoean. Deze kampong was eerder ontruimd ten behoeve van de legering van een deel van de stellingbezetting en de opslag van voorraden. Ook was een nabijgelegen complex droogschuren van de theeonderneming Tjiater in gebruik genomen. In de stelling (boven de 1.000 meter hoogte) was door kou en vochtigheid (het regende en mistte regelmatig) niet te overnachten. Het personeel van 2-Inf. I had vanaf 1 maart nauwelijks rust en door onder andere een opgedragen maar vervolgens weer ingetrokken verplaatsing en de terugtocht van de Groep Teerink door de stelling, erg weinig slaap gehad. Als de alarmposten niet moesten worden bezet, was aan de stelling gewerkt. Die moest weer geschikt gemaakt worden voor een regiment en tot en met 4 maart waren de soldaten in de weer met het opknappen van loopgraven, het ruimen van schootsvelden en het uitbreiden van versperingen [68].

Eerste luitenant Quanjer trok als eerste om ongeveer 18.00 uur met zijn sectie uit de stelling terug. Nabij de rugversperring kwam hij de compagnie van Faber tegen. Het moet een vreemde ontmoeting zijn geweest. Quanjer kwam over de weg aan marcheren uit de stelling, terwijl Faber zich langs de weg tactisch verplaatste. Het vertrek van Quanjer maakte op Faber een rare indruk. In totaal vertrok circa 100 man naar Dawoean, inclusief het personeel van het peloton mitrailleurs en de sectie mortieren van 4-Inf. I, die vanaf ongeveer 19.30 uur aankwamen in de kampong. Inbegrepen de op de zuidoost-flank geplaatste sectie van eerste luitenant Den Ouden bleven circa 130 man (drie secties) in het centrum van de tweede lijn achter. Die beschikten over tenminste vier door CORO-leerlingen en landstorm-militairen bediende mitrailleurs. Ook was er nog minstens één anti-tank-wapen in de stelling. Quanjer regelde na aankomst te Dawoean de legering van de chauffeurs en het overige treinpersoneel van de Groep Teerink en Inf. L.H. XXI en bracht personeel en voertuigen onder in de kampong en in het complex schuren van de theeonderneming niet ver daar vandaan, waar ook een deel van het versterkte 2-Inf. I was gelegd [69].

Eerste luitenant D. ter Brugge van Staf Inf. V had inmiddels met enkele militairen een commandopost voor majoor Teerink ingericht, zo'n 150 meter ten noorden van de driesprong Tolhek. Verbindingspersoneel van de Groep Bandoeng legde in de namiddag van 5 maart een telefoonverbinding aan naar deze commandopost, die omstreeks 18.00 uur operationeel was [70]. Teerink ging met enkele militairen van zijn staf al snel naar de Tjiater-stelling en kwam tussen ongeveer 20.30 uur en 21.00 uur aan in het verzamelgebied. Hij zocht vervolgens kapitein Kooistra op, die naar Quanjer in Dawoean bleek te zijn gegaan. Majoor Teerink voerde daar een gesprek met hem en vertrok vervolgens direct met Kooistra naar de driesprong Tolhek voor urgent overleg met kolonel De Veer (zie hierna) [71].

Omstreeks 19.00 uur kreeg de commandant A. II Bg. opdracht van kolonel De Veer om zoveel mogelijk officieren vrij te maken om de verkeerschaos bij Tolhek te ontwarren. Dat kostte de ingezette ploegjes militairen van A. II Bg. vele uren, maar om 04.00 uur in de ochtend van 6 maart was de weg weer helemaal leeg. Als laatste waren vrachtauto's van de gevechtstreinen (met munitie) en vervolgens vrachtauto's van de bagagetreinen (met eten) voor de infanterie in en bij de stelling doorgezonden. De batterijen van A. II Bg. hadden inmiddels met hun eigen vrachtauto's munitie opgehaald te Lembang, die daar door personeel van de munitietrein van A. II Bg. noodgedwongen was afgeladen op het erf van een huis, omdat in het donker en de stromende regen niet door de verkeerschaos was te komen [72].

De verbindingen werden voorlopig onderhouden door ordonnansen die op motoren en in jeeps en gevorderde personenwagens voortdurend op en neer reden tussen de verschillende commandoposten en de Tjiater-stelling. In de ochtend van 6 maart dienden zo snel mogelijk nieuwe telefoonlijnen te worden gelegd. Ook moest de pantserafweer nog worden geregeld, terwijl kolonel De Veer de artilleriecommandant van de Groep Bandoeng toestemming had gevraagd de 1^e Batterij van A. II Bg. naar de nieuwe voorste lijn te mogen verplaatsen. Een deel van deze batterij kon dan zonodig ook in een pantserafweer rol worden ingezet. Die toestemming kwam pas in de ochtend van 6 maart, toen de weg naar de stelling niet meer te gebruiken was. Door Java Air Command was op verzoek van de Groep Bandoeng verder een sectie 12,7 mm- en een sectie 2 cm-luchtdoelgeschut, beide afkomstig van het ontruimde vliegveld Maospati (Madioen) in Midden-Java, herbestemd voor de versterking van Tjiater-stelling. Ook deze luchtafweer zou niet meer naar de eerste lijn kunnen worden overgebracht [73].

De meeste van de infanteristen achter de Tjiater-stelling brachten de nacht door in plantgaten (cilindervormige mestkuilen van één meter diep) voor jonge kinabomen, ideale zij het koude en vochtige schuttersputten. Iedere man zijn eigen put, met zo nodig ruimte voor nog een tweede militair. Door de kou en allerlei eigen en vijandelijke nachtelijke activiteiten kwam van slapen niets. De hele nacht was er veel geloop langs de weg van onderdelen die aankwamen, terwijl de Japanners in het voorterrein enkele malen mijnen opbliezen en gelet op het luide gehamer, bezig waren met het herstel van de brug over het ravijn vlak voor de Tjiater-stelling. Ook gaf de eigen artillerie met enige regelmaat vuren af op locaties voor de stelling [74].

De secties van 2-Inf. I en de sectie CORO van Elt Den Ouden werden, na de aankomst van extra versterkingen (zie hierna), in de vroege ochtend van 6 maart omstreeks 04.00 uur uit de stelling geëvacueerd. Dat lukte niet volledig. Een klein aantal militairen was door Japanse infiltraties omsingeld en kon niet meer worden bereikt. Het grootste deel van de bezetting van de tweede lijn van de stelling vertrok vervolgens naar Tolhek [75]. Een groep van ongeveer vier man, voorzien van een draagbaar anti-tank wapen, voerde echter een patrouille uit om de oude voorste lijn van de stelling heen [76].

Het plan van kolonel De Veer

Kolonel De Veer kwam in de middag in de omgeving van de driesprong Tolhek aan en betrok daar om rond 16.30 uur een eenvoudige commandopost, echter voorshands nog zonder telefoonverbinding met de staf van de Groep Bandoeng. Pas in de ochtend van 6 maart zou die verbinding (via de telefooncentrale van de PTT te Lembang) tot stand komen. Het betrekken van de commandopost ging overigens niet zo eenvoudig, omdat bij Tolhek zoals vermeld inmiddels een enorme opstopping van voertuigen was ontstaan. De Veer moest met zijn kapitein-adjutant lopend van hotel Tankoeban Prahoe naar zijn nieuwe commandopost. In overleg met majoor Teerink en luitenant-kolonel Van Altena had De Veer tijdens een bespreking in het hotel een plan opgesteld dat de opstelling van de infanterieversterkingen en hun inzet de volgende ochtend vroeg regelde. Hierbij was ook kapitein J.R. Kraan van de staf van de Groep Bandoeng aanwezig [77].

De met mitrailleurs versterkte compagnieën 1-Inf. V en 2-Inf. II (minus) van de Groep Teerink zouden west (links) van de compagnie Kooistra in stelling gaan en de eveneens met mitrailleurs versterkte compagnieën 1-Inf. L.H. XXI en 2-Inf. L.H. XXI (minus) ten oosten (rechts) van de compagnie Kooistra. Deze eenheden zouden bij het aanbreken van de dag (6 maart) tot ongeveer een kilometer noord van de Tjiater-stelling oprukken, om de druk op de compagnie Kooistra in het centrum te verlichten. De “compagnie” Paardekoper en de compagnie 3-Inf. L.H. XXI (versterkt met mitrailleurs) zouden ongeveer 500 meter noord van Tolhek links en rechts van de weg in stelling komen (in de Wates-stelling in aanleg) en de “compagnie” Ambonese rekruten als reserve bij de driesprong zelf. De derde sectie van 2-Inf. II en die van 2-Inf. L.H. XXI zouden, west van de driesprong, ingezet blijven voor de beveiliging van de artillerie. Luitenant-kolonel Drejer van Inf. L.H. XXI, op de terugweg naar zijn eenheid, kwam aan het eind van de bespreking over dit plan langs het hotel en kon zo tijdig op de hoogte worden gebracht. Alleen Kooistra was niet aanwezig, omdat hij in de Tjiater-stelling niet kon worden bereikt [78].

Omstreeks 19.30 uur arriveerde generaal-majoor Pesman, waarna in hotel Tangkoeban Prahoe een nieuwe bespreking met de ondercommandanten plaatsvond. Het plan van De Veer werd enigszins aangepast. Uit informatie van de Groep Bandoeng bleek dat vóór de niet bezette flanken van de eerste lijn van de Tjiater-stelling, mijnevelden waren gelegd. De generaal had bovendien alle offensieve plannen laten varen. De compagnieën zouden daarom niet verder oprukken dan de lijn waarin 2-Inf. I zijn stelling had. De generaal zegde verder een “vers” bataljon toe, als versterking en gedeeltelijke aflossing van de troepen, en vroeg De Veer in ieder geval de zuidelijke toegang tot de Tjiater-pas vast te houden [79].

Pesman kwam net van een conferentie op het Algemeen Hoofdkwartier voorgezeten door luitenant-generaal H. ter Poorten, de legercommandant KNIL tevens *Commander-in-Chief ABDA Area*. Aanwezig waren de marine- en luchtmachtbevelhebbers, de belangrijkste Nederlandse en Britse ondercommandanten en enkele stafofficieren van onder andere het AHK. Tijdens deze om 18.00 uur begonnen conferentie werd in grote lijn het volgende vastgesteld.

- De situatie is zeer precair, de Tjiater-stelling is praktisch doorbroken, het moreel van veel KNIL-eenheden is laag en het is mogelijk dat Bandoeng op korte termijn valt.
- De troepen uit Batavia en Buitenzorg zijn de eerste vier dagen niet bruikbaar voor een tegenoffensief.
- Getracht zal worden de vijand alsnog bij Lembang een klap te geven.
- Er zal niet in Bandoeng worden gevochten, gezien de grote aantallen vluchtelingen in de stad.

Besproken werden verder onder andere de mogelijkheden voor een voortzetting van de strijd door middel van een guerrilla, in het geval Bandoeng zou vallen [80].

Omstreeks 21.00 uur spraken, zoals al vermeld, majoor Teerink en kapitein Kooistra elkaar in de legering van 2-Inf. I in de kampong Dawoean. Teerink en Kooistra vervoegden zich vervolgens bij kolonel De Veer, omdat ook het aangepaste plan voor de versterking van de stelling onuitvoerbaar bleek. De Japanners waren zover opgedrongen dat het binnentrekken van het stellinggebied en het in het donker bezetten van niet door de compagnie Kooistra bezette delen van de tweede lijn van de stelling, onuitvoerbaar waren geworden. Kooistra had de compagnieën van de Groep Teerink en Inf. L.H. XXI daarom, zoals beschreven, stellingen laten innemen achter de prikkeldraadversperring die de rugdekking van de Tjiater-stelling vormde [81].

De Veer paste in overleg met Teerink en Kooistra het plan aan de omstandigheden aan. De infanteriereserves van de Groep Teerink en Inf. L.H. XXI werden naar voren gebracht en kwamen midden in de nacht alsnog bij de Tjiater-stelling aan. Het ging hier om de derde sectie van 2-Inf. II, de derde sectie van 2-Inf. L.H. XXI en 3-Inf. L.H. XXI. Laatstgenoemde compagnie was vrijwel volledig gevuld met kort verband militairen van het reservekorps Mangkoe Negoro. De eenheid kwam als reserve achter 1- en 2-Inf. L.H. XXI en werd tevens belast met de beveiliging van de commandopost van luitenant-kolonel Drejer. De compagnie Kooistra werd vervolgens, zoals al vermeld, om ongeveer 04.00 uur in de ochtend van 6 maart uit de tweede lijn van de stelling geëvacueerd. De Veer liet zich door Kooistra uitgebreid informeren over de gevoerde strijd en de lokale omstandigheden en was eigenlijk stom verbaasd dat 2-Inf. I nog altijd in de stelling zat. Hij gaf Kooistra een compliment voor het moedige standhouden [82].

De troepen van de Groep Teerink en Inf. L.H. XXI zouden nu de verdediging voeren vanuit posities direct achter de Tjiater-stelling (een lijn achter de oude opstelling van de compagnie Kooistra), waarbij men er van uit ging dat de Japanners zouden proberen niet door, maar om de tweede lijn van de stelling heen te komen. Pioniers van het detachement genisten van 2-Inf. I zouden hiertoe mijnen leggen en de weg versperren [83]. In de Wates-stelling (in aanleg) en de omgeving van de driesprong Tolhek bleven van de Groep Teerink achter een peloton mitrailleurs van 2-Inf. II, een peloton mortieren (minus) van 2-Inf. II, een sectie pantserafweergeschut (twee stukken), een peloton mitrailleurs van 4-Inf. V, een halve sectie mitrailleurs van 4-Inf. V (een mitrailleur van de sectie Heffelaar) en een peloton mortieren (minus) van 4-Inf. V. Van Inf. L.H. XXI bleef alleen het peloton mortieren (minus) achter [84].

De Veer informeerde ook generaal-majoor Pesman. Die had op de vermelde conferentie onder leiding van de legercommandant juist uitgedragen dat de verdediging van de noordelijke toegang tot de Tjiater-pas als vrijwel doorbroken moest worden beschouwd. Tijdens de conferentie was onder andere ook het lage moreel van veel KNIL-eenheden aan de orde geweest. Pesman was blij verrast met het optreden van 2-Inf. I en vroeg De Veer zijn tevredenheid met het optreden van de compagnie (“niet weggelopen, moedig stand gehouden”) aan Kooistra te willen overbrengen [85].

Geallieerde luchtsteun tijdens de daglichturen (5 maart)

Voor de geallieerde jagers waren er in de ochtend van 5 maart doelen te over, de weg van Soebang naar de Tjiater-pas stond er bij wijze van spreken vol mee. De staf van generaal-majoor Pesman te Bandoeng kreeg hierover echter geen informatie, maar dat was in beginsel ook niet nodig. Er was voor de troepen van majoor Wakamatsu maar één naderingsweg en hoe kwetsbaar gemotoriseerde eenheden op die weg waren, had de Groep Teerink kort tevoren er-

varen (zie het vorige hoofdstuk). Aan de staf van Pesman waren eerste luitenant vlieger-waarnemer H.F. Zeylemaker van de ML en *flight lieutenant* V.B. de la Perelle van de RAF als verbindingsofficier toegevoegd, speciaal voor het verwerken van luchtsteunaanvragen en het adviseren over het verlenen van luchtsteun. Luchtsteun werd echter door 2-Inf. I niet aangevraagd en de adviezen van beide verbindingsofficieren om zelf het initiatief te nemen voor de inzet van de te Andir stand-by staande gevechtsvliegtuigen, vonden bij het hoofd Operaties van de staf geen gehoor [86].

Dat stellingcommandant kapitein Kooistra in de ochtend geen behoefte had gehad aan luchtsteun viel, gezien het gerapporteerde verloop van de strijd, nog te begrijpen. Zijn verkenningsspatrouille was mogelijk nog op de terugweg. Kolonel De Veer, die in de middag van 5 maart door Pesman was belast met het bevel over alle troepen in de twee stellingen en het achtergebied daarvan, vroeg echter evenmin luchtsteun aan. Naar men in Bandoeng aanvankelijk dacht door verbindingsproblemen. De radioverbindingen waren door atmosferische en geografische omstandigheden zeer slecht en kort na 15.00 uur viel (waarschijnlijk ten gevolge van een Japans bombardement) de telefoonverbinding uit tussen de driesprong Tolhek en de Tjiater-stelling. In de avond van 5 maart bleek, bij het bezoek van Pesman, dat De Veer geen luchtsteun had aangevraagd, omdat daar naar zijn mening geen behoefte aan was geweest. Waarschijnlijk ontbrak het hem domweg aan informatie over de toestand bij de voorste lijn [87].

De afdeling Operaties van de staf van de Groep Bandoeng gaf in de vroege middag rond 13.30 uur uiteindelijk zelf een opdracht voor luchtsteun, maar de geallieerde jagers konden door luchtalarmen en zware regenbuien niet starten. Ki-43 jagers en ook Ki-51 aanvalsvliegtuigen vlogen na 13.00 uur regelmatig langs en in de directe omgeving van Andir, waardoor voortdurend luchtalarm werd gegeven. Aanvallen volgden echter niet. Gegeven het (ten onrechte) veronderstelde grote Japanse luchtoverwicht (alle Ki-43's en Ki-51's werden voor Navy O's aangezien) en het kleine aantal eigen jagers, kon slechts worden gewacht op voldoende wolkendekking voor de gevraagde gewapende (weg)verkenning kon worden uitgevoerd, zo was de mening bij BRITAIR.

De door 242 Squadron uit te voeren missie werd uitgesteld. Afdeling 1-Vl.G.V, die met zijn drie Brewsters geladen met 50 kg-bommen stand-by stond voor het aanvallen van eventueel ontdekte doelen, bleef stand-by. Zeylemaker zat er een beetje mee in zijn maag. Luitenant-kolonel H.A. Reemer, het hoofd Operaties tevens Chef-Staf, vond het allemaal maar onbegronde Japannervrees. Hij wilde echter niet horen dat hij in de ochtend geen enkele poging had ondernomen om de toestellen van JAC in te zetten [88].

Omstreeks 14.45 uur was er voldoende wolkendekking en startte tweede luitenant vlieger-waarnemer W. Jessurun van Vk.A.1 met een CW-22 van Andir voor een verkenning ten behoeve van de Groep Bandoeng. De opdracht voor deze verkenning was al om ongeveer 13.00 uur uitgegaan, na een telefoongesprek tussen generaal-majoor Pesman en kapitein Kooistra. Kooistra meldde toen het beginnen van de Japanse grondaanval. In de omgeving van Poerwakarta en Sadang was vanuit de lucht geen Japanse activiteit zichtbaar. Dat was rond 15.00 uur anders bij de Tjiater-stelling, al leek aan de strijd een einde te zijn gekomen. Japanse vliegtuigen waren, althans bij de Tjiater-stelling, niet meer in de lucht [89].

Luitenant Jessurun en de als luchtschutter ingedeelde sergeant monteur C.J. Alard zagen vanuit hun verkenner, alsof er een signaal "einde strijd" was geweest, een colonne KNIL-militairen uit de voorste stellingen naar het zuiden marcheren en een kilometer verderop, een colonne Japanse militairen afmarcheren naar het noorden. Het was een merkwaardig gezicht. Toen Jessurun de verkenningsresultaten na de landing doorbelde, werd het bericht met ongeloof ontvangen. De volgende ochtend moesten ze nog maar eens goed kijken [90].

Naar aanleiding van de rapportage van de luitenant Jessurun van Vk.A.1, werd de al klaar staande patrouille van 242 Squadron eindelijk de lucht in gestuurd om de al eerder opgedragen verkenning van de weg van Soebang in de richting Bandoeng uit te voeren. Vliegers waren Flt Lt Parker en Plt Off Lockwood. Om ongeveer 16.30 uur startten de *Hurricanes* van Andir. De wegverkenning had prioriteit, maar de vliegers hadden toestemming om “*particularly favourable targets presented by the Japanese army*” aan te vallen [91].

De toppen van de bergen rond de Preanger Hoogvlakte zaten weliswaar in een wolkenlaag, maar daaronder was het zicht uitstekend. Vlak onder de wolken vlogen de RAF-vliegers eerst richting Kalidjati, om vervolgens de weg naar het zuiden af te vliegen. Parker deed op lage hoogte de feitelijke verkenning en Lockwood vloog wat hoger en op ruime afstand ter beveiliging achter hem. Vijandelijk verkeer op de weg was er niet. De Japanners gebruikten de wegen vanwege het gevaar van luchtaanvallen zoveel mogelijk 's nachts en hadden hun die ochtend ingezette voertuigen waarschijnlijk al grotendeels teruggetrokken. Parker zag bij de nadering van de heuvels aan de voet van de Bandoengse hoogvlakte op zo'n 100 meter boven de grond ineens twee vliegtuigen cirkelen. Het bleken twee tweemotorige bommenwerpers te zijn, waarvan de bemanningen niets in de gaten hadden.

Parker schoot zonder moeite een Ki-48 neer. De tweede Ki-48 ontsnapte richting Kalidjati. Parker en Lockwood keerden daarop terug naar Andir. Vier Ki-43 jagers doken echter plotseling van grotere hoogte op Parker neer. De wat achterop en hoger vliegende Lockwood ontsnapte, maar Parker werd door een van de vier vijandelijke jagers dwars over vliegveld Andir achtervolgd. Parker draaide een zeer korte bocht om het complex gebouwen en hangaars in het zuidwestelijk deel van Andir en vloog vervolgens via het centrum van Bandoeng opnieuw naar Andir. Op lage hoogte vloog hij voor de tweede maal op topsnelheid van oost naar west over het vliegveld, in de hoop dat de luchtdoel ditmaal het vuur op zijn achtervolger zou openen. Die was echter al verdwenen en de luchtdoel opende wel het vuur, maar op de *Hurricane* van Parker. Hij werd beschoten door de 2 cm en 12,7 mm luchtdoelsecties die zijn toestel voor een *Navy O* aanzagen, maar gelukkig misten. Beide *Hurricane*-vliegers landden wat later behouden op het intussen gebombardeerde Andir [92].

De door Parker getroffen Ki-48 stortte vlak voor de Tjiater-stelling brandend neer, een geweldige opsteker voor het moreel van de stellingbezetting. Dat was al de derde vijandelijke bommenwerper (in feite de tweede) die was neergehaald! [93]. De vier Ki-43's waren op weg geweest naar Andir en zagen onderweg Parker vliegen. De Japanse jachtvliegers vormden het escorte van twaalf Ki-48's en vlogen vooruit voor het uitvoeren van een *strafing* van de basis. De Ki-43 vlieger had zijn achtervolging van Parker moeten afbreken, omdat de Ki-48's naderden voor hun bombardement [94].

Een nieuw Japans bombardement op Andir (5 maart)

Om 16.00 uur besloot generaal-majoor Endo, de commandant 3^e Hiko Dan, zodra het weer zou verbeteren een *mopping up*-operatie uit te voeren, om de resterende geallieerde luchtmachtstrijdkrachten uit te schakelen. Tussen ongeveer 16.30 uur en 17.00 uur vielen vervolgens twaalf Ki-48 bommenwerpers en vier Ki-43 jagers Andir aan. De Ki-43's vlogen, zoals al beschreven, voorop en kwamen daarbij Flt Lt Parker tegen. De overige Ki-43 jagers van de 59^e en 64^e Sentai's beschermden intussen Kalidjati en patrouilleerden op verschillende hoogten op een lijn tussen Andir en Kalidjati, maar een aanval op laatstgenoemde basis bleef uit [95].

De twee overgebleven bommenwerpers van 2-Vl.G.III (de M-520 en de M-521) liepen matig tot zware schade op. Het zwaar beschadigde toestel zou in de avond worden gesloopt voor onderdelen, om het minder beschadigde toestel te kunnen repareren. Twee CW-22's van Vk.A.1 waren total loss. De resterende twee toestellen van deze afdeling liepen lichte schade

op. In het zuidoostelijke deel van Andir liep een Grumman G-21 amfibie van de KNILM, al onder reparatie, aanzienlijke schade op. Met dit toestel had men een uitwijkpoging naar Ceylon zullen doen. Het toestel zou net als de twee overgebleven CW-22's van Vk.A.1 nog wel worden gerepareerd, maar onder Japanse supervisie. De jagers van 1-Vl.G.V bleven gespaard, maar 242 Squadron verloor een *Hurricane*. De geallieerde jagers werden overigens niet meer uitgestuurd, omdat Parker rapporteerde dat zich op de weg van Soebang naar de Tjiaterstelling geen doelen bevonden [96].

Blunder van het AHK

Achteraf moet het volledig ter beschikking stellen van de resterende geallieerde luchtstrijdkrachten aan de commandant van de Groep Bandoeng als een blunder van het AHK worden beschouwd. De luchtstrijdkrachten hadden, hoewel men dat bij het JAC, het Commando ML en BRITAIR maar ten dele besepte, groot succes met het onderdrukken van de Japanse operaties vanaf Kalidjati. De strategie van het JAC, bestaande uit avond- en nachtbombardementen en periodieke *fighter sweeps* overdag, had er in geresulteerd dat de 3^e Hiko Dan te Kalidjati op 5 maart over nog maar tien tot elf inzetbare jagers (van de 24 naar Kalidjati overgevlogen toestellen) beschikte. Er was met andere woorden geen sprake, althans in jager-jager termen, van een groot Japans luchtoverwicht.

Te Palembang bevond zich weliswaar nog een aantal Ki-43's van de 59^e en 64^e Sentai's, maar die waren niet inzetbaar ten tijde van de strijd. Het vliegveld bij Palembang was zeer belangrijk voor de Japanse bevoorrading, maar was al in februari 1942 kwetsbaar gebleken voor vijandelijke luchtaanvallen. Behalve met de lokale luchtverdediging te Palembang, was het te Palembang achtergebleven deel van de 3^e Hiko Shudan (3^e luchtdivisie, waarbij ook een detachement lichte bommenwerpers van de 75^e en 90^e Sentai's van de 3^e Hiko Dan) belast met de ondersteuning van de in het uiterste westen van Java gelande Japanse hoofdmacht. De jagers van de 1^e en 11^e Sentai's van de 12^e Hiko Dan (12^e luchtbrigade) werden in verband hiermee te Palembang en Tanjoengkarang gehouden en konden niet worden gemist voor de versterking van Kalidjati [97].

In totaal beschikten de vliegtuiggroepen van de 3^e Hiko Dan te Kalidjati op 5 maart over de navolgende aantallen inzetbare vliegtuigen (met tussen haakjes de oorspronkelijke aantallen naar Kalidjati overgevlogen toestellen): tien tot elf Ki-43 jagers (24), circa vijftien Ki-48 lichte bommenwerpers (30) en circa veertien Ki-51 aanvalsvliegtuigen (zestien). Er was nog één operationele Ki-15 of Ki-46 verkenners (vier). Alleen de Ki-51 aanvalsvliegtuigen hadden alle de geallieerde luchtaanvallen overleefd, al waren 3 maart enkele toestellen licht beschadigd door luchtafweervuur [98].

De 3e Hiko Dan beschikte te Kalidjati niet over waarschuwingsmogelijkheden zoals radar en luisterposten en kon alleen door nieuwe bombardementen en *strafings* van Andir (en later Tasikmalaja) en het vliegen van *combat air patrols* de vliegbasis Kalidjati, alleen overdag, enigermate tegen vijandelijke luchtaanvallen beschermen. De Japanners hadden hun Ki-43 jagers echter ook nodig voor het beschermen van de wat kwetsbare Ki-48 lichte bommenwerpers en hadden kortom een ernstig tekort aan jachtvliegtuigen.

Het JAC kon deze situatie niet uitbuiten door het, tegen het advies van generaal-majoor Van Oyen de commandant JAC in, ingrijpen van het AHK. Van Oyen was van mening dat de resterende luchtstrijdkrachten het meest efficiënt zouden worden ingezet bij voortzetting van de acties tegen Kalidjati en had deze indirecte luchtsteun zo lang mogelijk willen volhouden. Het aantal jagers dat nog over was, was te gering om zowel Kalidjati regelmatig aan te vallen, als de KNIL-troepen te ondersteunen. Echt directe ondersteuning van de grondstrijdkrachten, *close air support*, waarbij vlak voor de voorste lijn eigen troepen luchtsteun zou worden ver-

leend, was overigens onuitvoerbaar. Tenzij sprake zou zijn van een voorste lijn eigen troepen waarvan de locatie precies bekend was.

Close air support was voor de oorlog door de ML nimmer goed geoefend, procedures ontbraken en de eigenlijk benodigde verbindingsmiddelen waren niet meer beschikbaar. De paar radiowagens van de ML met apparatuur geschikt voor *voice communication* waren alle verloren gegaan. Voor de radio's in de jagers van de RAF waren er bovendien geen kristallen om ze op de frequenties van het KNIL te kunnen laten werken. De grondstrijdkrachten hadden geen ervaring met het aanvragen van luchtsteun voor meer directe ondersteuning en vroegen zulke steun, via de staf van de Groep Bandoeng, ook niet aan [99].

Het AHK ging zoals eerder vermeld wel akkoord met het voortzetten van de avond- en nachtbombardementen op Kalidjati. In de late avond van 5 maart kreeg JAC opdracht voor een bombardementsmissie naar Japanse doelen op de weg Soebang-Tjiaterpas. Dit was waarschijnlijk een uitvloeisel van het hiervoor genoemde bezoek van generaal-majoor Pesman aan de kolonel De Veer. Alleen de Glenn Martins van de ML waren geschikt voor deze opdracht, die de volgende ochtend tegen zonsopgang zou worden uitgevoerd [100].

Voortzetting van de nachtbombardementen op Kalidjati (5 maart)

In de avond van 5 maart startten van Tasikmalaja omstreeks 22.00 uur drie *Vildebeest*-lichte bommenwerpers voor het (individueel) uitvoeren van bombardementen op Kalidjati. Vliegers waren Flg Off R.R. Lamb, Flg Off B.A. Gotto en Sgt B. Appleby. Een vierde toestel kon niet mee, omdat een van de Glenn Martins van 1-Vl.G.II vast zat in de modder, precies voor de scherfweer met daarin de *Vildebeest*. Bij de aanval werd het toestel van Appleby geraakt door afweervuur. Het lukte niet om Andir te bereiken voor het maken van een noodlanding, waarop de twee bemanningsleden met succes van hun parachute gebruik maakten. Zij keerden de volgende dag bij het squadron terug. De vlieger kwam om het leven. Het zicht was slecht en de bemanningen dropten hun bommen boven een van de *dispersal area's* van Kalidjati. De bemanningen claimden een gebouw en waarschijnlijk vier vliegtuigen te hebben getroffen. Het ging bij het laatste echter mogelijk om achtergelaten geallieerde vliegtuigen [101].

Te Andir was na de Japanse bombardementen geen enkele Glenn Martin operationeel. Drie toestellen van 3-Vl.G.III waren te Andir nog in reparatie bij de TD en kwamen pas in de avond en nacht van 6 maart gereed. De beide andere Glenn Martin afdelingen op Andir, 1-Vl.G.I en 2-Vl.G.III, hadden elk nog maar één toestel over. Beide Glenn Martins waren in reparatie. Ze zouden dat de komende dagen blijven. De twee toestellen van 1-Vl.G.II te Tasikmalaja zaten in de avond van 5 maart nog vast in de modder [102].

Vanwege de snelle opmars van de Japanse hoofdmacht vanuit het westen en de terugtocht van Westgroep naar de Bandoengse hoogvlakte, werd vliegveld Tjikembar op 5 maart ont-ruiemd. Afdeling Vk.A.1 (de twee patrouilles onder operationeel bevel van Westgroep) werd overgeplaatst naar Tasikmalaja. Daar vloog de afdeling echter geen opdrachten meer. Het konvooi met het merendeel van het grondpersoneel kwam pas op 7 maart aan op zijn bestemming [103].

Geallieerde resultaten en de toestand aan het eind van de dag (5 maart)

De militairen van de versterkte compagnie 2-Inf. I van het KNIL hielden vanaf de middag van 5 maart in de Tjiater-stelling stand en blokkeerden tot hun terugtrekking in de vroege ochtend van 6 maart, de doorgang van de Japanse gevechtsgroep van majoor Wakamatsu. Dankzij het standhouden van 2-Inf. I konden de compagnieën 1-Inf. V en 2-Inf. II in de avond tijdig in stelling komen links achter 2-Inf. I. Alleen 1- en 2-Inf. L.H. XXI hadden door duisternis en

regenval hun stellingen rechts achter 2-Inf. I niet meer kunnen innemen en zouden dat pas in de vroege ochtend van 6 maart doen. In de ochtend van 6 maart zouden verder nog enige pantserafweer van de Groep Teerink, de 1^e Batterij van A. II Bg. en twee secties luchtafweergeschut naar de nieuwe voorste lijn worden verplaatst. Deze vertragingen leverden een gevaarlijk gat in de verdediging op.

De geallieerde luchtstrijdkrachten van JAC hadden aan de verdediging van de Tjiaterstelling niet veel kunnen bijdragen. Dat kwam echter mede door het tijdens de daglichturen volledig ter beschikking stellen van de resterende luchtstrijdkrachten aan de Groep Bandoeng en het vervolgens door de staf van deze groep in de ochtend van 5 maart niet inzetten van de gevechtsvliegtuigen tegen de Japanse opmars. Pas in de tweede helft van de middag werd door 242 Squadron met twee *Hurricanes* een verkenning gevlogen van de weg van Soebang naar de stelling. De missie kostte de 3^e Hiko Dan een Ki-48. Japanse doelen op de weg waren er intussen niet meer.

De Japanse luchtstrijdkrachten te Kalidjati droegen aan de opmars van de gevechtsgroep van majoor Wakamatsu feitelijk ook niet al te veel bij, ondanks een groot aantal sorties. De lucht-aanvallen op de stelling in de ochtend van 5 maart zorgden daar slechts voor enkele gewonden en richtten nauwelijks schade aan. Het gelukkige neerschieten van een Ki-48 bommenwerper en het treffen van een tweede door mitrailleursschutters in de stelling, zorgden daarentegen voor een hoog moreel bij de verdedigers van het KNIL. Wakamatsu had in de avond weliswaar de eerste lijn en een deel van de tweede lijn van de stelling in handen, maar hij kreeg de verdedigers in het centrum van de tweede lijn er niet uit.

Zowel de Japanse als de geallieerde luchtstrijdkrachten leden deze dag verliezen. Een verkenner van de 50^e Chutai was tijdens een nachtbombardement op Kalidjati beschadigd en een Ki-48 bommenwerper werd neergeschoten door een *Hurricane*. Mitrailleursschutters in de Tjiaterstelling schoten zoals gezegd een tweede Ki-48 neer, terwijl een derde werd beschadigd. Een Glenn Martin bommenwerper en een *Vildebeest* werden door Ki-43's respectievelijk luchtdoelartillerie nabij Kalidjati neergeschoten. Een tweetal Japanse bombardementen op de vliegbasis Andir kostte verder een Glenn Martin bommenwerper, twee CW-22 verkenners en een *Hurricane* van 242 Squadron. De mogelijkheden van JAC om de komende dagen nog luchtsteun aan de eigen troepen te geven, waren door deze verliezen zeer beperkt geworden.

Alles zou afhangen van de ontwikkeling van de situatie de volgende dag. Een groot gebrek aan troepen bij de Groep Bandoeng, waardoor onder andere de zuidelijke toegang tot de Tjiaterpas onvoldoende versterkt kon worden, en het vrijwel niet meer beschikbaar zijn van eigen luchtsteun, noopte echter tot de conclusie dat de kans op een behoud van de Tjiaterpas, zelfs van alleen de zuidelijke toegang tot de pas, klein waren.

Noten hoofdstuk 4

- [1] Nortier e.a., *Java*, 88-90, 132; F.W. Coster, verslag krijgsverrichtingen N.I.(hierna verslag F.W. Coster), E, 6; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [2] Japanese Monograph 66; Nortier e.a., *Java*, 88-89, 131-132.
- [3] Nortier e.a., *Java*, 82; Japanese Monograph 66.
- [4] Verslag F.W. Coster, E, 6; interviews met H.L. Schroeders en J.J. Cnoops (via P. van Meel).
- [5] Nortier e.a., *Java*, 138; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interview met mr. H. Creutzberg.

- [6] Interview met mr. H. Creutzberg; brief ir. Th.C.N. Canter Visscher d.d. 2 oktober 1946 (collectie Ward, SLH).
- [7] Conform [5]; Maltby, *Report*, 1399.
- [8] Bewaard gebleven deel JAC Operations Summary, met daarop aantekeningen van een onbekende over aantallen ingedeelde vliegtuigen (via A.B. Wolff). De sterkte was een momentopname en gaf de toestand weer van 05.00 uur (de zogenaamde *start of day strength*).
- [9] JAC Operations Summary, zie [8]; Maltby, *Report*, 1399; Military History Office, Series of Military History of World War II, deel 34, *Army Air Drive to the Southern Pacific Area* (hierna Deel 34), 557. Deel 34 vermeldt dat om 3.30 resp. om 4.15 uur één toestel een aanval uitvoerde, de Japanse gegevens munten echter niet uit in compleetheid. Per toestel werden de bommen als regel ook in meer dan één aanval afgeworpen, zodat het aantal aanvallende toestellen in de nacht moeilijk was te bepalen.
- [10] Deel 34, 557. Uit Japanse opgaven van na de capitulatie op Java buitgemaakt vliegtuigmaterieel kan echter worden geconcludeerd dat in ieder geval geen van de door de RAF/RAAF en ML achter gelaten vliegtuigen (volledig) verloren ging.
- [11] Boer, *Indië*, 242; nadere info verstrekt door C.J.H. Samson en H.F. de Koning
- [12] Ibidem; Erelijst KLu.
- [13] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [14] Ibidem; Nortier e.a., *Java*, 140.
- [15] Boer, *Indië*, 242-243; gevechtsverslag van de missie (SLH, collectie Ward, dossier Gosma, letterlijke kopie van de oorspronkelijke doorslag).
- [16] Nortier e.a., *Java*, 138; Stichting Stabelan, *Tanda Mata KNIL*, 133.
- [17] Nortier e.a., *Java*, 134; Japanese Monograph 66.
- [18] Deel 34, 557.
- [19] Deel 34, 557; e-mails O.A.O Kreefft aan auteur; interview en correspondentie met F.R. Lettinga; interview met A.B. Wolff; interview met J.W. Giezen (destijds de monteur van het in brand geraakte toestel van 2-Vl.G.III); interview met J.G. Bücker; dagboek-aantekeningen van J.C. Taffijn en nader interview met J.C. Taffijn. De M-542 van 1-Vl.G.I, op 4 maart beschadigd tijdens een luchtaanval, liep nu opnieuw enige schade op.
- [20] Conform [6].
- [21] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 327; interview met J.W. Giezen.
- [22] Deel 34, 557; verslag M. Kooistra (NIcJ 13/78, IMG).
- [23] Verslag M. Kooistra (NIcJ 13/78, IMG); beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [24] Boer, *Indië*, 243.
- [25] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [26] Naar beschrijvingen door F.L. Kroesen en E. Vermeesch (via P. van Meel).
- [27] F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AIIBg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978, 3.
- [28] Ibidem, 6; F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AIIBg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 8.
- [29] Conform [26] en [27].
- [30] Ibidem.
- [31] F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AIIBg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 6-10.

- [32] Deel 34, 557; Japanese Monograph 69; gegevens met betrekking tot de inzet van de 27^e Sentai ontvangen van het Military History Office, Tokio; Nortier e.a., *Java*, 138; Van den Hoogenband en Schotborgh (bew.), *Nederlands-Indië contra Japan* (hierna NIcJ), VII, 74; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [33] Verslagen M. Kooistra (NIcJ 13/78, IMG) en P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG); Deel 34, 557; Japanese Monograph 69; gegevens met betrekking tot de inzet van de 3^e Hiko Dan in maart 1942 ontvangen van het Military History Office, Tokio.
- [34] Verslag P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG).
- [35] F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AII Bg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978, 6; Stichting Stabelan, *Tanda Mata KNIL*, 124.
- [36] Verslag P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG); Stichting Stabelan, *Tanda Mata KNIL*, 124; nader interview met E. Vermeesch (via P. van Meel). In genoemd boek schrijft Vermeesch dat anti-tank geschut door de bemanning in de steek was gelaten. De bemanning van het betreffende stuk pag trok zich blijkens ontvangen reacties echter terug na een aanval door een Ki-51, waarbij het stuk onklaar raakte.
- [37] Verslag P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG); interview met E. Vermeesch (via P. van Meel).
- [38] Ibidem; F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AII Bg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978, 7.
- [39] Nortier e.a., *Java*, 140 (spreekt ten onrechte van zeven pantserwagens, zie [40]); J.B. Heffelaar, "De strijd te Soebang en Tjiater", *Stabelan*, 15^e jaargang, 3, 1 maart 1989, 4 en nader interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); interview met C.A. Heshusius. De overgebleven pantserwagen van de ME ging in de loop van de ochtend terug naar de ME.
- [40] Verslagen P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG) en M. Kooistra (13/78, IMG); C.A. Heshusius, *KNIL-Cavalerie, 1814-1950*, 74-75, spreekt ten onrechte over zeven pantserwagens, zie [39]. Deze fout is veroorzaakt door een fout in de voordracht Bronzen Kruis van L.W. Sibbald, oorspronkelijk geweermaker (=wapenmonteur) in de mitrailleursectie van sergeant-majoor J.B. Heffelaar; nader interview met C.A. Heshusius. De afdeling Van Dongen telde oorspronkelijk tien pantserwagens, waarvan drie onder commando van Heshusius naar de Tjisomang-stelling werden gedirigeerd en één een onbekende andere bestemming kreeg.
- [41] H.F. Zeylemaker, beschrijving oorlogsoperaties (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou), stelt dat Kooistra rond 15.00 uur contact had met het hoofd Operaties van de staf. J.B. Heffelaar, "De strijd om Soebang en Tjiater", *Stabelan*, 15e jaargang nr. 3, 1 maart 1989, 4 en nader interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [42] Gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel); zie ook F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van A II Bg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978, 6-7.
- [43] Ibidem.
- [44] Verslag P.J.J. Quanjer (13/79, IMG) en een beschrijving van het gevecht en de omstandigheden op 5 maart door E. Vermeesch (via P. van Meel).
- [45] Ibidem; verslag F.W.H. Twiss (13/70, IMG); P.J.J. Jonker, "Ooggetuige verslag massafusilering Tjiater", *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, maart 1997, 24 (er zij op gewezen dat Jonker consequent alle gebeurtenissen een dag te vroeg dateert).
- [46] Verslag F.W.H. Twiss (NIcJ 13/70, IMG); F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van A II Bg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978, 7; gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).

- [47] Deel 34, 557; Japanese Monograph 69; gegevens m.b.t. de inzet van de 3^e Hiko Dan in maart 1942 ontvangen van het Military History Office, Tokio.
- [48] Ibidem.
- [49] Nortier e.a., *Java*, 133, 140 (de tekst m.b.t. Inf. L.H. XXI op laatstgenoemde blz. is voornamelijk ontleend aan het verslag van H. van Altena dat echter nogal wat onjuistheden bevat; zo is het onjuist dat de voertuigen van het bataljon de weg versperden); verklaring B.C.D. Drejer (NlcJ 13/48, IMG); beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel), bevestigt dat de troepen van Inf. L.H. XXI later per vrachtauto en bus naar de Tjiater-stelling werden getransporteerd.
- [50] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel), zie ook diens “De strijd te Soebang en Tjiater 1942”, *Stabelan*, 15^e jaargang, 3, 1 maart 1989 nr. 3; F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van A II Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978, 5; Nortier e.a., *Java*, 155, 181; NlcJ, VII, 102, 114-115; interview met J. Staal m.b.t. de bijdrage van Vk.A.3 van de ML aan de training van de compagnieën van Inf. XXI.
- [51] Verslag H. van Altena (NlcJ 13/26, IMG).
- [52] Nortier e.a., *Java*, 140-141; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [53] Nortier e.a., *Java*, 141.
- [54] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel), zie ook diens artikel (zie noot [50]); verslag H. van Altena (NlcJ 13/26, IMG).
- [55] Ibidem; Nortier e.a., *Java*, 142.
- [56] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel), zie ook diens artikel (zie noot [50]).
- [57] Nortier e.a., *Java*, 143.
- [58] J.B. Heffelaar, “De strijd te Soebang en Tjiater”, *Stabelan*, 15^e jaargang nr. 3, 1 maart 1989, 4; nader interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [59] Ibidem.
- [60] Ibidem; Nortier e.a., *Java*, 143; verslag J.C.A. Faber (NlcJ 13/80, IMG); P.J.J. Jonker, “Ooggetuige verslag massa-fusilering Tjiater”, *Stabelan*, 23^e jg., nr. 3, maart 1997, 24.
- [61] Verslag J.C.A. Faber (NlcJ 13/80, IMG); interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel), zie ook diens artikel genoemd in [50].
- [62] Verslag J.C.A. Faber (NlcJ 13/80, IMG); verslag M. Kooistra (NlcJ 13/78, IMG); P.J.J. Jonker, “Ooggetuige verslag massa-fusilering Tjiater”, *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, maart 1997, 24.
- [63] Verslag J.C.A. Faber (NlcJ 13/80, IMG); P.J.J. Jonker, zie noot [62]; *De Opmaat*, VI (2000-2), 31.
- [64] Nortier e.a., *Java*, 144; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); zie ook NlcJ, VII, 77; volgens oud-militairen van A. II Bg. was weliswaar tijdelijk een sectie Soendaneze militairen van Inf. L.H. XXI voor de beveiliging ingedeeld, maar werd deze in de zeer vroege ochtend van 6 maart met een sectie van 2-Inf. II naar de Tjiater-stelling gezonden (gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen).
- [65] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); zie ook diens artikel genoemd in [50], 4. Volgens Heffelaar moeten de door hem genoemde tijden een uur eerder zijn. De compagnie die Heffelaar zag passeren bestond uit Europese militairen en betrof dus 1-Inf. L.H. XXI en niet 2-Inf. L.H. XXI zoals Nortier e.a., *Java*, 144 suggereert.
- [66] Nortier e.a., *Java*, 144; verslag H.W. van Pelt (NlcJ 14/4, IMG) en verklaring Th. Meyer (NlcJ 13/52, IMG); interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel), bevestigt dat de sectie Nuse pas in de vroege ochtend van 6 maart in stelling kwam.

- [67] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel). Heffelaar kwam op 6 maart militairen van verschillende mortier-secties tegen in de omgeving van de driesprong Tolhek. De mitrailleur-secties van Inf. L.H. XXI beschikten inplaats van de normale 6,5 mm mitrailleurs over 7,7 mm mitrailleurs.
- [68] Nortier e.a., *Java*, 147 (terugtrekking sectie CORO van Elt M.P.A. den Ouden); verslagen M. Kooistra (NIcJ 13/78, IMG) en P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG); beschrijving door E. Vermeesch (via P. van Meel).
- [69] Verslagen M. Kooistra (NIcJ 13/78, IMG) en P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG); verslag A. de Bruin (destijds landstorm-korporaal, via A.B. Wolff), bevestigt dat drie secties versterkt met mitrailleurs in de stelling achterbleven. Quanjer merkte, toen hij de volgende ochtend vroeg deze secties (deels) wilde gaan aflossen, dat deze uit de stelling waren verdwenen. J.C.A. Faber, commandant 1-Inf. V, had niet in de gaten dat de stelling bezet bleef en had na de oorlog zware maar helaas volstrekt onterechte kritiek op M. Kooistra, omdat hij meende dat de stelling bij zijn aankomst werd ontruimd. De Commissie Gedragingen van de legercommandant KNIL stelde echter vast dat de compagnie van Kooistra werd geëvacueerd omdat ze door de nieuw aangekomen compagnieën was afgelost (zie dossier NIcJ 13/76, IMG). Ook in Nortier e.a., *Java*, 144 wordt ten onrechte de visie Faber uitgedragen.
- [70] Verslag D.H. Stephan (NIcJ 13/73, IMG).
- [71] Verslagen M. Kooistra (NIcJ 13/78, IMG) en P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG).
- [72] F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AII Bg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 3, 25 januari 1978, 9; gegevens met betrekking tot de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [73] Dagboek Artilleriecommando Groep Pesman (dossier NIcJ 14/18, IMG); gegevens met betrekking tot de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel); beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou), bevestigt dat de van Madioen teruggetrokken secties luchtdoel-artillerie in eerste instantie werden bestemd voor versterking van de Tjiater-stelling; dagboek O.A.O. Kreefft, bevestigt dat de luchtdoelsecties uiteindelijk in stelling kwamen te Andir.
- [74] Nortier e.a., *Java*, 145; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); P.J.J. Jonker, "Ooggetuige verslag massa-fusilering Tjiater", *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, 24; "Voor vorstin en vaderland", *De Opmaat*, VI (2000-2), 31. Volgens Heffelaar realiseerde niemand zich op dat moment dat de Japanners de eigen (KNIL) mijnen opbliezen, omdat niemand wist hoe zo'n mijnontploffing klonk.
- [75] Nortier e.a., *Java*, 147; verslag A. de Bruin (via A.B. Wolff); uitdraai gesneuvelden Tjiater ontvangen van J.J. Teeuwisse, Stichting OGS.
- [76] *De Opmaat*, VI (2000-5), 37 (brief J. Nieuwenhof).
- [77] Nortier e.a., *Java*, 142-143; verslag Ir. R. Froijen (NIcJ 13/43, IMG).
- [78] Nortier e.a., *Java*, 142; Verslag F.W. Coster, E, 6-7; zie [64] voor wat betreft het achterblijven van twee secties infanterie. H. van Altena (NIcJ 13/26, IMG) heeft het in zijn verslag over het restant van de Groep Teerink. Behalve enkele secties mitrailleurs en mortieren was er echter geen restant infanterie van de Groep Teerink bij de driesprong of omgeving. Geconcludeerd is daarom dat het moet zijn gegaan om 3-Inf. L.H. XXI.
- [79] Nortier e.a., *Java*, 143; verslag H. van Altena (dossier NIcJ 13/26, IMG); Van Altena noemt als tijdstip omstreeks 19.00 uur, militairen die de driesprong bewaakten, noemen echter omstreeks 20.00 uur als tijdstip voor de aankomst van Pesman.
- [80] Verslag F.W. Coster, E, 7; Maltby, *Report*, 1400.
- [81] Verslag M. Kooistra (dossier NIcJ 13/78, IMG).

- [82] Nortier e.a., *Java*, 144; gegevens met betrekking tot de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel). Het naar voren brengen van de reserves van de driesprong en omgeving naar de Tjiater-stelling werd waargenomen door diverse militairen van A. II Bg. zie [64]. Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou) en Verslag F.W. Coster, E, 7. Majoor Jhr. J.M.R. Sandberg van het AHK, in de nacht van 6 op 7 maart 1942 uitgeweken naar Australië, schreef voor dit verslag hoofdstuk E in april of mei 1942 en stelde: “.. de cie Kooistra, die zeer goed gevochten had, ..” Volgens Zeylemaker werd op de staf van Pesman zelfs gesproken over een hoge onderscheiding voor Kooista. Spijtig genoeg ontstond na de oorlog dankzij F.C.A. Faber (die het terugtrekken van de sectie Quanjer uit de stelling had waargenomen) en H. van Altena (die slechts informatie uit de tweede hand had) het volstrekt onterechte beeld dat de compagnie Kooista de Tjiater-stelling in strijd met de orders had verlaten. Zie [69].
- [83] Of er daadwerkelijk mijnen zijn gelegd kon niet worden nagegaan. Wel stuitte personeel van A. II. Bg. in de ochtend van 6 maart op een in de nacht over de weg gelegde eigen prikkeldraadversperring, zie hoofdstuk 5. Zie ook de verslagen van M. Kooistra (NicJ 13/78, IMG) en P.J.J. Quanjer (NicJ 13/79, IMG).
- [84] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [85] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou), zie de opmerking bij [82]; zie ook Verslag F.W. Coster, E, 7.
- [86] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [87] Nortier e.a., *Java*, 143; beschrijving oorlogsoperaties H.J. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou), bevestigt dat De Veer aan Pesman had meegedeeld geen behoefte te hebben gehad aan luchtsteun.
- [88] Conform [86].
- [89] Ibidem; interview met C.J. Alard.
- [90] Boer, *Indië*, 243; nadere info verstrekt door C.J. Alard.
- [91] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 325-327; Maltby, *Report*, 1399.
- [92] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 325-327; dagboek O.A.O. Kreefft en e-mail van O.A.O. Kreefft (personeel van Andir Noord zag de achtervolging van de *Hurricane*).
- [93] Verslag F.W. Coster, E, 7.
- [94] Deel 34, 557; dagboek O.A.O. Kreefft en e-mail O.A.O. Kreefft; gegevens met betrekking tot de inzet van de 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio. In deel 34 staat ten onrechte dat Tasikmalaja werd aangevallen inplaats van Andir.
- [95] Ibidem.
- [96] Boer, *Indië*, 240 (dateert het bombardement foutief op 4 maart); correspondentie met F.R. Lettinga; interviews met C.J. Alard, J.G. Bückler en A.G.J. de Jong; dagboek F.V. Rühl (via G.J. Hagens); Shores, *Bloody Shambles*, 2, 327.
- [97] Gegevens met betrekking tot de inzet van de 3^e Hiko Dan maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio.
- [98] Ibidem. De schattingen zijn gemaakt aan de hand van uit Nederlandse en Japanse gegevens bekende aantallen verloren gegane en beschadigde vliegtuigen van de 3^e Hiko Dan (in de tekst van de verschillende hoofdstukken vermeld), waarbij er van is uitgegaan dat bij het bombardement op Andir alle nog inzetbare Ki-48's werden ingezet.
- [99] Correspondentie ir. S.H.A. Begemann (via W. Bosman); beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interview met mr. H. Creutzberg.

[100] Ibidem.

[101] Verslag I.W. Hutcheson (via Chr. Shores); Shores, *Bloody Shambles*, 2, 328; Maltby, *Report*, 563; gegevens met betrekking tot de inzet van de 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio. De bewaard gebleven Japanse gegevens zijn incompleet en het is niet duidelijk of er Japanse toestellen beschadigd raakten of verloren gingen. Aan de hand van Japanse opgaven van buitgemaakt vliegtuigmaterieel staat echter vast dat van de te Kalidjati door RAF/RAAF en ML achtergelaten vliegtuigen, geen toestellen (volledig) verloren gingen.

[102] Interview met A.B. Wolff; correspondentie en interview met F.R. Lettinga; interviews met C.J.H. Samson en M.E. Wernicke; correspondentie met H.F. de Koning.

[103] Boer, *Indië*, 243-244.

Hoofdstuk 5. De strijd op 6 maart 1942.

Inleiding

De inwoners van Bandoeng en de duizenden vluchtelingen in de stad afkomstig uit Singapore, Malakka en verschillende delen van de Indische archipel, konden het geschut van twee batterijen van de bergartillerie de hele nacht door periodiek vuren horen afgeven. De strijd kwam, en voor velen opnieuw, akelig dicht bij. Ook de militairen die zich om 05.00 uur voor dienst meldden op vliegveld Andir, deden dat terwijl op hetzelfde moment het gebulder van het geschut in de heuvels in het noorden was te horen. De eindstrijd was aangebroken en vond plaats in de Tjiater-pas. Vanaf zonsopgang zag men Japanse aanvalsvliegtuigen en bommenwerpers boven de omgeving van Lembang vliegen. Als de Ki-48's dicht genoeg naderden, opende de luchtdoelartillerie het vuur. De vijandelijke toestellen zwenkten echter telkens tijdig af en aanvallen op Andir volgden niet. In de middag werd de luchtdoelartillerie te Andir overigens nog wat versterkt, door het in stelling komen van een sectie van drie 12,7 mm-mitrailleurs en een sectie van twee stukken 2 cm-geschut afkomstig uit Madioen in Midden-Java. De twee secties hadden aanvankelijk de Tjiater-stelling als bestemming, maar konden in de ochtend niet meer naar de eerste lijn daarvan worden overgebracht [1].

Voor de troepen bij de Tjiater-stelling begon de strijd kort na zonsopkomst. Achter de ont-ruimde Tjiater-stelling was, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, een nieuwe voorste lijn geformeerd. Aan het andere einde van de Tjiater-pas, een kleine drie kilometer zuidelijker, was de Wates-stelling (in aanleg) zo goed mogelijk als stelling ingericht en bezet met secties infanterie bestaande uit aspirant reserve officieren, KMA-cadetten en Ambonese rekruten, versterkt met enkele mitrailleurs en enige pantserafweer. De tweede lijn van deze stelling in aanleg bevond zich bij de zogenaamde driesprong Tolhek. Daar bevonden zich, behalve een beveiligende infanteriebezetting (versterkt met mitrailleurs en mortieren), de commando-posten van kolonel W.J. de Veer (commandant van de beide stellingen en het achtergebied) en majoor C.G.J. Teerink (commandant van de Groep Teerink, de reserve van de Groep Bandoeng) en west van de driesprong, langs de Tolweg naar de krater van de Goenoeng Tankoe-bang Prahoe (vulkaan), de twee hiervoor bedoelde batterijen van de Ite Afdeling Bergartillerie (A. II Bg.). Om 06.00 uur begon de eerste Japanse aanval op de troepen achter de Tjiater-stelling.

De krachtsverhouding

Aan Nederlandse zijde bevonden zich in de nieuwe voorste lijn in het noordelijke eind van de Tjiater-pas vier reguliere met pelotons mitrailleurs versterkte compagnieën infanterie en een compagnie kort verband vrijwilligers van het hulpkorps Mankoe Negoro. Inclusief het treinpersoneel van deze compagnieën in het achtergebied, een troepenmacht van circa 950 man. De Japanse tegenstander stelde daar een versterkt bataljon infanterie (minus) tegenover, de gevechtsgroep Wakamatsu. Die bestond, treinpersoneel inbegrepen maar zonder de toegevoegde afdeling artillerie en enkele achtergelaten detachementen (onder andere de bezetting van Kalidjati), uit ongeveer 1.000 man. Verschillen in mankracht waren echter niet zozeer van belang. Het waren de verschillen in bewapening en vooral luchtsteun die een rol speelden bij de uitkomst van de strijd. De Japanse eenheden beschikten in tegenstelling tot de KNIL-eenheden over mortieren (granaatwerpers) en een klein aantal lichte tanks. Bovendien kon Wakamatsu rekenen op maximale steun van de gevechtsvliegtuigen van de 3^e Hiko Dan. De Japanse afdeling artillerie zou in de strijd geen enkele rol spelen [2].

Het KNIL sprak weliswaar van een nieuwe “voorste” lijn, maar er was geen lijn “achter”. Als de Japanners door de verdediging van het noordelijke einde van de pas zouden breken, dan lag de weg naar Bandoeng vrijwel open. De troepen in en bij het zuidelijke einde van de pas, circa 400 man, vormden maar een relatief kleine reserve. Deze militairen waren bovendien voor het overgrote deel geen ervaren infanteristen, maar cadetten en aspirant reserve officieren oorspronkelijk afkomstig uit diverse wapens en dienstvakken en rekruten, georganiseerd in geïmproviseerde secties. De staf van de Groep Bandoeng deed het weinige wat het nog voor kolonel De Veer kon doen en schraapte alle (mobiele) infanterie bijeen die naar diens bevelsgebied te verplaatsen was.

In de ochtend van 6 maart gingen de volgende bevelen uit: bataljon Inf. IV verplaatsen van Soemedang naar een locatie nabij Lembang, twee compagnieën afkomstig van de westkust van Sumatra (op 5 maart te Bandoeng aangekomen) eveneens verplaatsen naar een locatie bij Lembang, “bataljon De Vries” (een incompleet bataljon onder commando van majoor B.P. de Vries, bestaande uit drie incomplete compagnieën infanterie en een incomplete mitrailleurcompagnie, samengesteld uit de restanten van Inf. X, XIV en Inf. XV, zie het vorige deel: De slag om Kalidjati) te Tjimahi, verplaatsen naar Lembang en bataljon Inf. IX (Tjisomang-stelling) gereed houden om na zonsondergang te verplaatsen naar Tjisaroea. Met vorengenoemde eenheden zou een geïmproviseerde verdedigingslinie bij Lembang worden gevormd [3].

De opdracht aan het “bataljon De Vries” werd na een pleidooi van de commandant bij de groepsstaf eerst ingetrokken en vervolgens om ongeveer 18.00 uur gewijzigd in verplaatsen na zonsondergang met twee compagnieën naar Tjikidang. De derde compagnie plus de mitrailleurcompagnie, een van het 2^e Regiment Infanterie (2-R.I.) afkomstige sectie pioniers en een met kunst en vliegwerk op het laatste moment samengestelde compagnie infanterie, kwamen onder bevel van majoor K. Anten (commandant Inf. XV). Het opnieuw gevormde Inf. XV kreeg rond 18.00 uur bevel te verplaatsen naar een locatie nabij Lembang [4].

Het aantal vliegoperaties dat deze dag vanaf Andir en Tasikmalaja kon worden uitgevoerd voor de ondersteuning van de troepen in de Tjiater-pas, was beperkt. Alle gevechtsvliegtuigen van Java Air Command (JAC) stonden tijdens de daglichturen nog altijd volledig ter beschikking van de Groep Bandoeng, maar het aantal inzetbare gevechtsvliegtuigen was vanaf 4 maart aanzienlijk teruggelopen. Het aantal inzetbare jagers, elf tot twaalf in de ochtend van 4 maart, zeven in de ochtend van 5 maart, bedroeg op 6 maart om 05.00 uur acht. De verbindingsofficieren van de ML en de RAF bij de staf van de Groep Bandoeng stonden echter klaar om starttijdstippen door te bellen voor de in de avond van 5 maart door Java Air Command (JAC) ten behoeve van de Groep Bandoeng geplande missies [5].

Mislukte bommenwerpermissies

Bommenwerpermissies konden, door louter pech, in de ochtend van 6 maart (tot zonsopkomst) in het geheel niet worden uitgevoerd. De geplande missies met *Vildebeest*- en Glenn Martin-bommenwerpers gingen alle niet door. Een missie naar Kalidjati van 36 Squadron RAF in de zeer vroege ochtend niet, omdat de twee brandstofpompen van het onderdeel het beide lieten afweten en het met de hand aftanken van de *Vildebeestes* te lang duurde [6].

De inzet van 1-VI.G.II te Tasikmalaja, met twee toestellen tegen zonsopgang naar doelen op de weg van Soebang naar de Tjiater-stelling, eveneens niet, omdat beide toestellen van deze afdeling in de modder vastzaten. Een van de twee op een taxiroute, precies voor een scherfweer met een *Vildebeest*. Dit laatste toestel had daardoor niet mee kunnen doen aan de op 5 maart uitgevoerde nachtaanval op Kalidjati (zie het vorige hoofdstuk).

De RAF had de hiervoor verantwoordelijke Glenn Martin van de bemanning van sergeant vlieger W.J. Hofmyster inmiddels vlot getrokken en een zware tractor van de RAF stond in de

vroege ochtend klaar nabij de scherfweer met het weggezakte toestel van de bemanning van tweede luitenant vlieger-waarnemer C.J.H. Samson. Dit was het “leidende” toestel met de bomrichtkijker. De chauffeur van de tractor was echter nergens te vinden en sergeant-majoor monteur H.F. de Koning, die dit toestel moest klaar maken en daarna zelf als luchtschutter mee had zullen vliegen, kreeg het voor hem onbekende gevaarte niet aan de praat. Zelfs met flink veel gas op beide motoren kreeg hij de weggezakte Glenn Martin niet in beweging. De bemanningen gingen teleurgesteld terug naar hun legering [7].

Bij zonsopgang viel de 3^e Hiko Dan vliegveld Tasikmalaja aan met vijf Ki-48's van de 90^e Sentai, geëscorteerd door vier Ki-43 jagers van de 64^e Sentai. De bommenwerpers vielen van betrekkelijk lage hoogte de startbaan aan, maar troffen de weg naast het vliegveld. De jagers beschoten het vliegterrein en joegen de werklieden op de vlucht die voor de genie bezig waren met grondwerk voor de verlenging van de startbaan. Schade op het vliegveld en aan vliegtuigen was er niet [8].

Geallieerde ochtendverkenning met jagers

JAC beschikte op 6 maart aan het begin van de dag te Andir over twee, later drie (inzetbare) Brewsters en over zes *Hurricanes*. Brewster nr. B-395, op 4 maart met motorpech gestrand op Pameungpeuk, was inmiddels gerepareerd en werd deze ochtend weer aan de operationele sterkte van 1-Vl.G.V toegevoegd. Bij 242 Squadron waren in de avond en nacht enkele *Hurricanes* gerepareerd en om 05.00 uur was de zogenoemde *start of day strength* zes toestellen, alle inzetbaar [9].

Tegen 05.00 uur had een *Falcon* van Vk.A.1 zullen starten voor een verkenning richting Tjiater, maar deze opdracht kon niet doorgaan. Door nog niet gevulde bomkraters en niet geruimde wrakstukken, konden de twee na het laatste bombardement op Andir overgebleven CW-22's van Vk.A.1 (zie het vorige hoofdstuk) niet uit hun scherfweer. De *Falcon*-verkenners werden overigens na het annuleren van de ochtendverkenning, vanwege het Japanse luchtoverwicht en de kwetsbaarheid van deze langzame toestellen, op advies van het Commando ML niet meer ingezet [10].

De verkenning werd vervolgens door de staf van de Groep Bandoeng gecombineerd met een opdracht die door 242 Squadron zou worden uitgevoerd. In de vroege ochtend kreeg het squadron opdracht voor een missie met alle inzetbare toestellen naar het gebied Lembang-Tjiater. De bedoeling was het binden van Japanse luchtmacht, zodat de troepen in de Tjiaterpas, die de vorige dag voortdurend vanuit de lucht waren aangevallen, wat lucht zou worden gegund. Afdeling 1-Vl.G.V (aanvankelijk met maar twee inzetbare toestellen) werd stand-by gehouden om eventuele Japanse doelen op de weg van Soebang naar de Tjiater-stelling te bombarderen en mitrilleren. Om ongeveer 08.00 uur, toen na enkele regenbuien redelijk wat bewolking boven de hoogvlakte was ontstaan, startten de *Hurricanes* [11]. Een protest tegen de aard van de missie door de commandant 242 Squadron bij BRITAIR had niets uitgehaald. Net als het Commando ML stond ook BRITAIR goeddeels buitenspel voor wat betreft de operationele aansturing van de onderdelen [12].

De missie van 242 Squadron stond onder leiding van Sqn Ldr I. Julian. Julian, net bevorderd, nam deze dag het commando over het squadron op zich. Sqn Ldr R.E.P. Brooker zou per *Lodestar*-transportvliegtuig van de ML naar Australië worden geëvacueerd. De vliegers waren verder: Flt Lt B.J. Parker, Plt Off W.M. Lockwood, Plt Off E.C. Gartrell, Plt Off R.T. Bainbridge en Sgt G.J. King. De als een der laatste gestarte King kwam direct na de start door motorstoring in de problemen. Hij maakte een noodlanding waarbij zijn *Hurricane* verloren ging, maar overleefde de crash zonder een schram. Zijn koppelgenoot Bainbridge keerde terug naar Andir, na te hebben zeker gesteld dat King de noodlanding had overleefd.

Zoveel als mogelijk gebruik makend van de bewolking, vlogen Julian en Gartrell richting Lembang en Parker en Lockwood eerst richting Kalidjati. Beide koppels stootten op een vlucht van drie Ki-48 bommenwerpers. Julian en Gartrell meenden één Ki-48 respectievelijk één Ki-48 met nog een tweede als “*probable*” te hebben neergeschoten. Vuur vanuit een van de bommenwerpers trof echter de *Hurricane* van Gartrell, die daarop een voorzorgslanding maakte op Tasikmalaja. Lockwood en Parker claimden ieder een Ki-48, waarbij Parker bevestigde dat het door zijn collega aangevallen toestel brandend in de jungle was gevallen. In werkelijkheid waren in totaal twee Ki-48’s neergeschoten en was tenminste één Ki-48 beschadigd. Japanse jagers waren in geen velden of wegen te bekennen [13].

Een van de Britse jachtvliegers, waarschijnlijk Julian zelf, vloog langs de Tjiater-stelling. Julian meldde na terugkeer telefonisch dat de KNIL-troepen in gevecht waren en dat (waarschijnlijk Japanse) troepen waren waargenomen die de stelling in het westen omtrokken. Op de oostelijke vleugel van de voorste lijn waren geen activiteiten of gevechten te zien. Evenmin was er vijandelijk verkeer op de weg van Soebang naar Tjiater, dus voor de Brewsters waren er geen doelen. Terug op Andir werden ook de *Hurricanes* stand-by gehouden. Een nieuwe gevechtsoopdracht kreeg het squadron pas in de middag [14].

De Brewsters waren al voor zonsopgang opgebomd met twee 50 kg-scherfbommen per toestel. De vliegers onder leiding van eerste luitenant vlieger-waarnemer P.A.C. Benjamins wachtten in de Noordhangaar, terwijl de *Hurricanes* startten, nog op een gevechtsoopdracht. De monteurs van 1-Vl.G.V draaiden elk half uur de motoren van de jagers warm, maar een gevechtsoopdracht kwam niet. Aan de overzijde van het vliegveld gaf het niet inzetten van de Brewsters bij 242 Squadron zelfs aanleiding tot het gerucht dat de ML-jagers met extra tanks werden klaar gemaakt voor evacuatie naar Australië. Dit gerucht werd snel ontzenuwd, maar afdeling 1-Vl.G.V zou op 6 maart in het geheel geen gevechtsoopdrachten krijgen [15].

Voortzetting van de Japanse luchtacties (6 maart)

De Japanners hervatten om ongeveer 05.30 uur de aanval op de Tjiater-stelling, daarbij vanaf het begin gesteund door de Ki-51 aanvalsvliegtuigen, de Ki-48 lichte bommenwerpers en de Ki-43 jagers van de 3^e Hiko Dan op Kalidjati. Deze luchtstrijdkrachten werden ingezet op een nog altijd modern ogende manier. In het doelgebied waren voortdurend twee tot vier Ki-51’s beschikbaar van elkaar aflossende vluchten. Daarnaast vlogen de 75^e en 90^e Sentai’s, met jagerbescherming van de 59^e en 64^e Sentai’s, deze dag een vijftal missies, die elk zo’n twee en een half uur duurden. De gehele daglichtperiode werd zo bestreken. De eerste missie van de 75^e en 90^e Sentai’s bestond uit dertien Ki-48 lichte bommenwerpers (vijf vluchten van twee of drie toestellen), begeleid door zeven Ki-43 jagers. De laatste vlogen *combat air patrols* boven het operatiegebied om eventuele vijandelijke jagers op te kunnen vangen en mitrilleerden soms een doel op de grond. Dat het opvangen van vijandelijke jagers (zie hiervoor) niet altijd lukte, was onontkoombaar. Het operatiegebied was te groot en het aantal eigen jagers te klein.

De bemanningen van de Ki-51’s probeerden weerstandskernen en artillerie op te sporen en gaven vervolgens de doelcoördinaten door aan de eigen troepen of de Ki-48’s. In het achtergebied van de stellingen in de Tjiater-pas verkenden ze vijandelijke reserves, logistieke eenheden, commandoposten en dergelijke, en dirigeerden daar eveneens Ki-48’s heen. Een of twee vluchten Ki-48’s voerden aanvallen uit, de overigen vlogen *holding patterns* noord van de Tjiater-stelling tussen Tjiater en Soebang. De Ki-51’s wierpen zelf ook lichte bommen af (de aanvalsvliegtuigen konden een bommenlast van 200 kg meevoeren) en mitrilleerden troepen op de grond, soms om vijandelijke eenheden op hun plaats te houden tot de Ki-48’s ze konden uitschakelen. Ook civiele infrastructuur in het gebied, zoals schuren van onderne-

mingen, een door het KNIL al eerder ontruimde kampong en enkele hotels, werden gebombardeerd [16].

De Japanse infanterie in de voorste lijn kon, behalve door middel van seinlappen, niet rechtstreeks met de vliegtuigen communiceren. Via een kleine voorwaartse commandopost van de 3^e Hiko Dan, een verbindingsofficier van een van de vliegtuiggroepen met enig verbindingspersoneel en een radio, die meetrok met de bataljonscommandopost van majoor Wakamatsu, kon men radioboodschappen doorgeven. Ook de Japanners hadden echter problemen met hun radioverbindingen. De Ki-51's gaven spoedeisende berichten rechtstreeks door via uitgeworpen berichtenkokers. In feite dezelfde communicatieproblematiek als gold voor de KNIL-troepen. Het Japanse systeem voor "grond-lucht" samenwerking werkte redelijk goed, zij het dat het ook deze dag niet lukte de vuurmonden van de bergartillerie uit te schakelen.

De Japanse Sentai's wierpen op 6 maart honderden bommen af, waardoor niet alleen vele voertuigen en ander materieel verloren ging, maar ook het moreel van de verdedigers flink werd uitgehold en vele slachtoffers vielen. Geleidelijk ging alles kapot. Verplaatsingen waren levensgevaarlijk geworden en eten was niet meer op te voeren. Telefoonlijnen werden stuk gebombardeerd en ordonnansen werden met hun motorfiets of jeep door Japanse Ki-51's van de weg geschoten [17].

De grondoorlog bij de Tjiater-stelling op dag 2 (6 maart)

De in de avond van 5 maart aangekomen compagnieën van de Groep Teerink en van Inf. L.H. XXI verdedigden zoals gezegd de Tjiater-pas op 6 maart vanuit posities achter de tweede lijn van de Tjiater-stelling. Het bezette deel van de tweede lijn werd, na de aankomst van extra versterkingen, om ongeveer 04.00 uur door 2-Inf. I verlaten. West van de weg lagen in stelling (in plantgaten en greppels) de compagnieën 2-Inf. II en 1-Inf. V van de Groep Teerink, oost van de weg de drie compagnieën van bataljon Inf. L.H. XXI. Kolonel De Veer had in de nacht, zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, in overleg met majoor C.G.J. Teerink en kapitein M. Kooistra (de commandant 2-Inf. I) zijn verdedigingsplan aangepast [18].

De Japanse grondaanval concentreerde zich op de eenheden west van de weg. Inf. L.H. XXI werd vanuit de lucht aangepakt, waardoor de compagnieën west van de weg met een overmacht konden worden aangevallen. De militairen van Inf. L.H. XXI waren, zoals in het vorige hoofdstuk beschreven, pas in de vroege ochtend naar voren gegaan en kwamen bij het eerste licht aan in hun stellinggebieden. Enkele Japanse patrouilles beschoten om ongeveer 05.30 uur de 1^e Compagnie van kapitein K.F. Avink en mogelijk ook de 2^e Compagnie onder commando van kapitein J.B. Doedens. Bij 1-Inf. L.H. XXI, oost van de weg en op de linkervleugel van het bataljon, was men op dat moment nog maar net begonnen met het organiseren en innemen van gevechtsofstellingen. Ook was west van de weg hevig geweer- en mitrailleurvuur te horen.

Luitenant-kolonel B.C.D. Drejer, de commandant van Inf. L.H. XXI, concludeerde dat Japanse troepen door de stellingen west van hem waren gebroken en dat zijn bataljon werd omtrokken. Hij probeerde daarop zijn compagnieën ordelijk terug te trekken. De bedoeling was zuidelijker nieuwe opstellingen in te nemen. Van een Japanse aanval was op dat moment echter nog geen sprake. Militairen van 2-Inf. II en 1-Inf. V vuurden alleen hevig op enkele Japanse patrouilles en het duurde even voor bij deze eenheden de vuurdiscipline was hersteld (zie hierna). Drejer was hierdoor volkomen op het verkeerde been gezet en verzuimde de toestand west van de weg te verifiëren [19].

De compagnieën van Inf. L.H. XXI bevonden zich waarschijnlijk deels zuid van, of passeerden tijdens de verplaatsingen, een denkbeeldige lijn in het terrein ten zuiden waarvan de 3^e Hiko Dan vrij kon aanvallen. Militairen west van de weg zagen een eenmotorig vliegtuig (een

Ki-51) boven het vak van Inf. L.H. XXI vliegen en vervolgens drie of vier toestellen van hetzelfde type duikaanvallen uitvoeren. Wat later voerden enkele Ki-48 bommenwerpers aanvallen uit op de kampong Dawoean en omgeving, ten zuiden van Inf. L.H. XXI, waar zich onder andere de vooruitgeschoven delen van de gevechtstreinen bevonden met daarbij de nodige vrachtwagens geladen met munitie. Het door eerdere vermoeiende verplaatsingen en een nacht zonder slaap in de kou van de hoog gelegen Tjiater-pas al aangetaste moreel, brak tijdens de luchtaanvallen.

De terugtocht van Inf. L.H. XXI onttaarde in een chaotische vlucht door het terrein naar de omgeving van hotel Tankoeban Prahoe en vervolgens langs de weg naar Lembang, al bleef hier en daar een brigade (groep van circa 15 man) van 1-Inf. L.H. XXI in stelling in het terrein oost van de weg, ten zuiden van de oorspronkelijk door deze compagnie ingenomen posities. De compagnieën leden door de Japanse luchtaanvallen ook enige verliezen. Eind maart 1942 werden door ploegen krijgsgevangenen van het KNIL bij de Tjiater-stelling vele tientallen stoffelijke resten begraven, waarvan een klein deel oost van de weg en te Dawoean en omgeving. Om ongeveer 14.00 uur meldde een (onbekende) officier van het bataljon zich bij kolonel De Veer en meldde dat Inf. L.H. XXI was “teruggevloeid” [20].

In de vroege ochtend marcheerde onder leiding van eerste luitenant P.J.J. Quanjer ook het gedeelte van 2-Inf. I in de kampong Dawoean terug naar de Tjiater-stelling, met de bedoeling de bezetting van de tweede lijn (deels) af te lossen. Die bezetting bleek echter intussen teruggetrokken. Quanjer ontmoette nabij de stelling kapitein Kooistra, die het resterende deel van zijn compagnie kwam ophalen en nieuwe instructies had van kolonel De Veer. Het uit de stelling geëvacueerde personeel was inmiddels als reserve ingezet bij de Wates-stelling (de sectie aspirant reserve officieren van eerste luitenant M.P.A. den Ouden), respectievelijk nabij het hotel Tankoeban Prahoe (de secties van 2-Inf. I). Ook het resterende deel van 2-Inf. I diende naar laatst bedoelde bestemming te vertrekken en een opstelling in te nemen zuid van het hotel [21].

Toen Kooistra en Quanjer de situatie bespraken, kwamen de secties plotseling onder vijandelijk vuur te liggen. Besloten werd de militairen in eerste instantie groepsgewijs te laten terugtrekken naar een verzamelpunt bij de driesprong Tolhek. De secties van de mitrailleur-compagnie namen twee mortieren en enkele mitrailleurs, compleet met munitie, mee. Deze militairen vertrokken als laatste omdat eerst de draagpaarden nog moesten worden opgeladen. Een van de paarden sneuvelde. Door de vijandelijke luchtactiviteit trokken de groepjes militairen deels door het terrein, deels langs de weg terug [22]. De weg van de Tjiater-stelling naar de Wates-stelling was grotendeels een “holle weg” met aan weerskanten bomen, waardoor verkeer op de weg uit de lucht slecht waarneembaar was. Het deel van de weg net zuid van de Tjiater-stelling liep echter door meer open terrein en werd door Japans vuur bestreken [23].

De tocht betekende vele uren lopen en naarmate de Wates-stelling dichterbij werd genaderd, nam het luchtgevaar toe. Overvliegende Japanse vliegtuigen noodzaakten af en toe tot dekking zoeken. Een vlucht Ki-48 bommenwerpers bombardeerde daarna doelen bij de driesprong Tolhek en zorgde voor nog meer oponthoud. Om 14.00 uur was nog maar zestien man (waaronder Quanjer) bij het verzamelpunt aangekomen. De meeste militairen van de mitrailleur- en mortiersecties volgden pas uren later. Tenminste één mortier en één mitrailleur kwamen in de middag opnieuw in stelling nabij de driesprong [24].

De aanval op de twee compagnieën west van de weg (6 maart).

Door de inzet van de 3e Hiko Dan oost van de weg, kon majoor Wakamatsu zijn grondtroepen concentreren tegen de vijand west van de weg. Daar kwam de Japanse aanval op het moment waarop net brood werd uitgedeeld. Dit was in de zeer vroege ochtend opgevoerd door militai-

ren van de bagagetreinen. Ook was er koffie en thee. Toen de militairen van 2-Inf. II en 1-Inf. V, “stijf, koud, moe en ellendig”, om ongeveer 05.30 uur uit hun dekking tevoorschijn kwamen voor het in ontvangst nemen van dit ontbijt, opende een Japanse patrouille en een brigade op de linkerflank van 1-Inf. V vrijwel gelijktijdig het vuur. Iedereen dook als een haas weer terug in de plantgaten en afwateringssloten, maar de eerste doden waren gevallen.

Sectiecommandant vaandrig Th. Meijer van 2-Inf. II schreef in zijn naoorlogs verslag: “.. iedereen {begon} als een gek te schieten”. Het duurde even voor de vuurdiscipline bij 2-Inf. II en bij 1-Inf. V was hersteld en het eigen vuur kostte enkele doden en gewonden. Het vuur van de Japanse infanterie (waarschijnlijk enkele verkenningspatrouilles) miste evenmin zijn uitwerking. Bij 1-Inf. V viel een van de militairen die net brood in ontvangst namen, dood in de broodmand en er vielen bij het eerste vuurcontact in totaal minstens zes doden. Om ongeveer 06.00 uur zette de Japanse infanterie de aanval in [25].

De militairen van 2-Inf. II en 1-Inf. V waren enigszins in het nadeel omdat voor hun eigen stellingen, die in een open kinatuin lagen, theestruiken stonden met daartussen hier en daar een boom. Voor de Japanse infanterie een goede dekking. De Japanners gooiden vanuit deze dekking handgranaten en hadden een paar lichte mitrailleurs verdekt opgesteld. Het lukte echter om door gericht beschieten van de theestruiken en boomkruinen, de vijandelijke infanterie terug te dringen. De prikkeldraadversperring achter de Tjiater-stelling had de Japanners niet veel tijd gekost. Hier en daar lagen nog bruggetjes voor de theepluksters over het prikkeldraad, die de KNIL-militairen nog niet hadden kunnen verwijderen [26].

De op de rechterflank opgestelde sectie van de compagnie 2-Inf. II kwam bij de eerste Japanse aanval in de problemen. De Japanse infanterie probeerde een wig te drijven tussen de opstellingen van 2-Inf. II en 1-Inf. V en drong een deel van de sectie van eerste luitenant H.W. van Pelt uit zijn stelling. Van Pelt greep direct in en “leende” op de linkerflank van 1-Inf. V de mitrailleur van de sectie van sergeant-majoor J.B. Heffelaar. Met hulp van Heffelaar werd de orde hersteld en het gat in de verdediging gedicht. Alleen was na afloop de commandogroep met compagniecommandant kapitein W.M. Wensel verdwenen. Die bleek zich voor het vijandelijk vuur te hebben teruggetrokken [27].

De eerste aanval werd afgeslagen, evenals een tweede krachtiger aanval om ongeveer 08.30 uur. Het duurde even voor een tweede aanval kwam, maar het werd snel duidelijk waarom. De Japanners hadden vliegtuigen opgeroepen. Vanaf omstreeks 08.00 uur voerden (waarschijnlijk vier) Ki-51's van de 3^e Hiko Dan mitraillementen uit op de stellingen van beide compagnieën. De coördinatie was vlekkenloos, maar niet echt lastig omdat de voorste lijn eigen troepen vanuit de lucht goed in het terrein zichtbaar was. De *strafings* leverden, net als de grond-aanvallen, een aantal gesneuvelden en gewonden op. De aanvallen van de Japanse infanterie kwamen voornamelijk uit noordwestelijke richting, waarbij werd geprobeerd 2-Inf. II en 1-Inf. V te omsingelen. Dat lukte niet. Toen ook hun tweede aanval vastliep, zetten de Japanners echter drie lichte tanks in en volgde rond 09.15 uur een nieuwe aanval, gesteund met tank- en mortiervuur [28].

De tanks beschoten vanaf de weg (een opstelling nabij de prikkeldraadversperring achter de Tjiater-stelling) de posities van beide compagnieën. Tegelijkertijd werd met mortieren het vuur geopend. Het regende granaatscherven en kluiten aarde op de militairen in de plantgaten en andere dekkingen. Het aantal gesneuvelden en zwaar gewonden liep snel op. De vijandelijke infanterie probeerde vervolgens links om 2-Inf. II heen te komen en viel tevens beide compagnieën frontaal aan. Ook deze aanval kon nog worden afgeslagen, maar meer konden de beide compagnieën niet hebben. Het vijandelijk mortier- en tankvuur had voor vele slachtoffers gezorgd en de overgebleven infanteristen van 2-Inf. II en 1-Inf. V hadden niet veel munitie meer over. Gewonden die naar de weg waren gestuurd om naar het achtergebied te lopen, kwamen daar onder vijandelijk vuur en hadden de grootste moeite zich in veiligheid te bren-

gen. Een pantserwagen van de afdeling Van Dongen, door kolonel De Veer uitgezonden om het contact met de eerste lijn te herstellen en de situatie daar te verkennen, werd doorzeefd. De bemanning van twee man sneuvelde [29].

De door verliezen en het wegzenden van gewonden nogal uitgedunde secties van 2-Inf. II trokken als eerste achter 1-Inf. V langs terug naar de weg, onder achterlating van veel uitrusting. De terugtocht verliep ordelijk; de mitrailleursecties werden voor vertrek onklaar gemaakt. De weg lag onder mitrailleurvuur, maar moest worden overgestoken om via het niet onder vuur liggende terrein oost van de weg te kunnen terugtrekken. Eerste luitenant Van Pelt, die het commando na het verdwijnen van kapitein Wensel had overgenomen, liet zijn collega eerste luitenant J.C.A. Faber van 1-Inf. V informeren. Die bleef met zijn secties nog even in positie om de terugtocht van 2-Inf. II te dekken [30].

De terugtocht van 1-Inf. V zelf verliep minder succesvol. Faber had de conclusie dat een volgende Japanse aanval zeker zou slagen al getrokken en gaf om ongeveer 10.00 uur eveneens het bevel voor de terugtocht. Van een tweetal ordonnansen, met verzoeken om versterking en orders voor de gevechtstrein om voor munitieaanvulling te zorgen, had hij nimmer meer iets vernomen. Beide militairen bleken achteraf gesneuveld. Zijn secties staken een voor een groepsgewijs de weg over naar het veiliger terrein oost van de weg, waar de Japanse infanterie nog niet actief was. De mitrailleursecties vershoten zoveel mogelijk van hun resterende munitie en maakten daarna voor vertrek de stukken onklaar [31].

Een aantal militairen van de sectie van onderluitenant Schouten op de linkerflank en van de rechtsvoor geplaatste sectie van sergeant-majoor J.G. Meeuwissen, 20 tot 25 man in totaal, en de volledige rechts achter geplaatste sectie van eerste luitenant W. Postema (circa 39 man) bleken omsingeld en raakten verward in man tot man gevechten. Het was ongeveer 11.00 uur toen de laatste militairen zich overgaven. Bij het oversteken van de weg door de groepen die wel weg wisten te komen, viel een aantal gewonden [32].

De terugtocht van de ontsnapte brigades, mitrailleursecties en commandogroepen door het terrein oost van de weg verliep moeizaam (het terrein was geaccidenteerd en deels zwaar bebost), maar zonder contact met de vijand. Wel kwam men aanvankelijk een paar brigades van 1-Inf. L.H. XXI tegen, die nog trouw in stelling lagen. Omstreeks 14.00 uur kwamen de eerste groepjes aan bij hotel Tankoeban Prahoe. Hierbij waren onderluitenant Schouten en sergeant-majoor Heffelaar. De meeste groepjes trokken echter vanwege Japanse luchtaanvallen en een latere Japanse grondaanval, om de driesprong Tolhek en Lembang heen, en door het terrein verder naar Bandoeng. Eerste luitenant Faber kwam met circa 25 man, na twee dagen lopen, in Bandoeng aan. Hij had van zijn compagnie nog ongeveer 50 uitgeputte militairen over [33].

De Japanse infanterie verzamelde de gemaakte krijgsgevangenen. Samen met een aantal in de tweede lijn van de stelling omsingelde militairen van 2-Inf. I en de daar bij ingedeelde landstormsectie, die zich eveneens hadden overgegeven, in totaal ongeveer 75 man. Een paar militairen wisten zich voor de Japanners verborgen te houden en later te ontsnappen. Op het laatste moment werden nog twee militairen van A. II Bg. aan de groep krijgsgevangenen toegevoegd. De militairen werden met de eigen puttees (beenwindsels) vastgebonden, met circa tien man aan elkaar gebonden en door Japanse infanteristen weggeleid. Zo'n 500 meter west van de weg en 150 meter zuid van het riviertje de Tji Panghasahan, werden ze vervolgens met lichte mitrailleurs neergeschoten. Slechts een viertal militairen overleefde deze oorlogsmisdad, omdat de Japanners hen voor dood hielden. Twee kort daarvoor uit de groep gehaalde militairen, die als gids moesten dienen, wisten te ontsnappen (zie hierna) [34].

Een geïsoleerd geraakt groepje van zes man van 2-Inf. I, dat was achtergebleven in een schuilnis in de verlaten eerste lijn van de Tjiater-stelling, kwam na een moeizame omweg rond de stelling in de vroege avond langs de heuvel met de slachtoffers. De militairen konden

niet veel voor de gewonden doen en trokken na het verbinden van enkele van de gewonden en het achterlaten van wat noodverband verder [35].

De verkenningstrouille van 2-Inf. I (zie het vorige hoofdstuk) had geen succes gehad. De militairen lagen bij zonsopkomst verscholen tussen theestruiken in stelling met hun *anti-tank gun*, op 70 tot 100 meter afstand van de door de Japanners gerepareerde brug voor de Tjiaterstelling. Toen de eerste Japanse lichte tank verscheen, weigerde het wapen. Terwijl een nieuwe granaat werd ingebracht, reed de tank snel over de brug, gevolgd door tientallen Japanse infanteristen. De groep hield zich schuil onder de theestruiken en wist toen het donker werd te ontsnappen [36].

De verliezen bij 2-Inf. II en 1-Inf. V waren zwaar. Volgens de eerste schattingen van de compagniecommandanten sneuvelden (los van de hiervoor bedoelde krijgsgevangenen) op het gevechtveld respectievelijk 30 en 50 man. Een klein aantal vermisten dook later weer op. Tenminste twintig gewonden lagen op 8 maart in verschillende hospitalen. Daar kwam na de capitulatie nog een paar man bij, die onder Japans toezicht door KNIL-militairen waren opgehaald. De groepen vrijwilligers die eind maart ter plaatste de gesneuvelden begroeven, vonden ook nog een zwaar gewonde overlevende, die bijtijds naar een hospitaal kon worden overgebracht. Toen in 1948 de laatste gesneuvelden waren herbegraven, kwam de Graven dienst van het KNIL uit op een totaal aantal gesneuvelden van 1-Inf. V en 2-Inf. II (de vermoorde krijgsgevangenen van 1-Inf. V inbegrepen) van ongeveer 120 [37].

De situatie bij de Wates-stelling en de driesprong Tolhek in de ochtend en vroege middag van 6 maart

Kolonel De Veer had in de ochtend twee van de pantserwagens van de afdeling Van Dongen van Lembang naar de driesprong laten verplaatsen. Een gevaarlijke tocht. Ondanks enkele luchtaanvallen door Ki-51's kwamen beide wagens echter behouden aan, waarna de beide voertuigcommandanten, een vaandrig en een sergeant, op de commandopost van De Veer werden gebriefd. Om ongeveer 09.00 uur vertrok een van de pantserwagens voor een verkenning van de situatie naar de voorste lijn achter Tjiaterstelling. De bemanning keerde niet terug [38].

De Veer ontving om ongeveer 09.30 uur bericht van de staf van de Groep Bandoeng dat door geallieerde vliegtuigen een Japanse opmars was waargenomen west van de weg, door het terrein, om de nieuwe voorste lijn eigen troepen (2-Inf. II, 1-Inf. V en Inf. L.H. XXI) heen. Deze melding was afkomstig van squadron-leader I. Julian, die (als beschreven) met een *Hurricane* een verkenning uitvoerde. De verbinding met de troepen in de voorste lijn was nog niet hersteld en De Veer had geen enkel idee over het verloop van de strijd. Dat de strijd nog volop aan de gang was, was in het zuidelijk einde van de pas echter goed te horen.

De Veer hield er ernstig rekening mee dat vijandelijke troepen, na een opmars door het terrein west van de weg, ook de Wates-stelling zouden omtrekken en de driesprong Tolhek vanuit het westen zouden aanvallen. Omdat hij niet wist hoe ver de voorste vijandelijke eenheden al waren gevorderd, gaf hij om ongeveer 10.00 uur opdracht het terrein west van de driesprong te verkennen, om eventuele infiltraties van Japanse groepen te voorkomen (zie hierna).

Korte tijd later, tussen 10.00 uur en 10.30 uur, verloor De Veer de telefonische verbinding tussen zijn commandopost, via de telefooncentrale van de PTT te Lembang, en de staf van de Groep Bandoeng. De centrale te Lembang en een cruciaal deel van het lijnennet gingen bij een Japans bombardement verloren. De schade was onherstelbaar. Ook waren de telefoonverbindingen verbroken met de commandopost van majoor Teerink, circa 150 meter ten noorden van de driesprong Tolhek en met de reserve commandopost in hotel Villa Zonneweelde te Lembang. Een radiowagen met lange afstandsradio (LARA) was nog wel beschikbaar, maar er

was door atmosferische en geografische omstandigheden geen radioverkeer mogelijk. De regimentscommandant was hierdoor voor zijn verbindingen volledig afhankelijk geworden van ordonnansen [39].

De Wates-stelling (in aanleg) zo'n 500 meter noord van de driesprong Tolhek en de commandopost van De Veer aldaar, was bezet met een deel van de afdeling van kapitein J.L. Paardekoper en een deel van de afdeling van onderluitenant L.Z. Siahaya (zie het vorige hoofdstuk). De stelling lag zeer strategisch op een bergkam en bestond tijdens de strijd uit ongeveer twaalf kazematten in een ruwe ellipsvorm, waarvan het grootste deel echter niet was afgebouwd. Alle overige geprojecteerde kazematten bestonden alleen nog maar op papier. De weg liep in een grote lus door de stelling. Het grondwerk voorafgaand aan de aanleg van verbindingsliepgraven en opstelplaatsen voor infanteriewapens was begonnen, maar was nog nauwelijks gevorderd. Wel was het geheel omringd met een prikkeldraadversperring. De stellingen van de infanterie bevonden zich deels voor de buitenste kazematten. Hierbij was ook de opstelling van de sectie cadetten van eerste luitenant A. Luteijn (circa 50 man), in een theetuin west van de weg [40].

In het centrum van de Wates-stelling, links en rechts van de weg, bevond zich een sectie aspirant reserveofficieren van het Corps Opleiding Reserve Officieren (CORO) onder commando van eerste luitenant C. Veenendaal (circa 50 man) en in het terrein ten oosten van deze sectie, een versterkte sectie (circa 60 man) Ambonese rekruten. De vuursteun bestond uit niet meer dan enkele mitrailleurs en enige pantserafweer, waarschijnlijk een stuk pantserafweergeschut (pag) en enkele tankbuksen (anti-tank geweren kaliber 2 cm). Als reserve bevond zich ongeveer 200 meter noord van de driesprong (in rustopstelling) de uit de Tjiater-stelling teruggetrokken sectie CORO van eerste luitenant M.P.A. den Ouden [41].

De sectie cadetten van Luteijn kreeg omstreeks 10.00 uur opdracht 100 meter terug te trekken en (in verband met een mogelijke aanval) front naar het westen te maken. Die order kwam niet goed door en Luteijn kwam een eind zuidwestelijk van de driesprong in stelling, zag de hele dag geen vijand en trok vervolgens gefaseerd terug naar Lembang. Tussen 12.00 uur en 12.30 uur verschenen echter de eerste Japanse patrouilles bij de Wates-stelling en kwam de sectie CORO onder niet erg intensief mitrailleurvuur te liggen. Eigen mortieren beschoten in de middag vanuit posities nabij de driesprong de Japanners west van de stelling, die waren doordrongen tot in de door Luteijn verlaten stellingen.

Een deel van de sectie CORO was net vertrokken en voerde in opdracht van kapitein Paardekoper, die als commandant van beide afdelingen "leerlingen" was aangewezen, een verkenning uit oost van de weg, in noordoostelijke richting. De verkenning leverde geen resultaten op. Er werden na twee uur lopen heen en twee uur lopen terug in het zware terrein noch eigen, noch vijandelijke troepen ontmoet. Om ongeveer 16.00 uur was de gehele sectie weer aanwezig in de stelling. Die was na het vertrek van Luteijn bezet met de sectie CORO en de versterkte sectie Ambonese rekruten, met de genoemde (waarschijnlijk twee) mitrailleurs en enige pantserafweermiddelen. Inclusief de sectie Den Ouden, als reserve langs de weg tussen de Wates-stelling en de driesprong Tolhek, in totaal circa 180 man [42].

Kolonel De Veer zond omstreeks 13.00 uur per ordonnans een rapportage over het verloop van de strijd naar de staf van de Groep Bandoeng. De situatie was zeer onzeker, maar de nieuwe eerste lijn achter de Tjiater-stelling was naar alle waarschijnlijkheid doorbroken en de vijand was door het terrein west van de weg opgerukt tot bij de Wates-stelling. Generaal-majoor Pesman meldde op grond van de rapportage van De Veer om 14.00 uur aan het Algemeen Hoofdkwartier dat in het zuidelijke einde van de pas in het gunstigste geval nog 24 uur stand gehouden zou kunnen worden. De bij de Groep Bandoeng nog beschikbare troepen waren te gering in aantal om een vijandelijke aanval te kunnen weerstaan. De eerste grote eenheid van

Westgroep, *Blackforce*, was nog volop bezig met verplaatsen naar Oedjoengbroeng en zou niet op tijd als mobiele reserve te hulp kunnen schieten [43].

Bij de driesprong Tolhek was een tweede lijn van de Wates-stelling gepland, maar die bestond ten tijde van de Japanse landingen op Java uit nog niet veel meer dan een paar (niet afgebouwde) kazematten en een tankval op de weg. Inmiddels waren daar een aantal loopgraven en prikkeldraadversperringen bijgekomen. Bij de driesprong en directe omgeving waren voor de verdediging van het zuidelijke einde van de pas en de beveiliging van de commandoposten twee secties (circa 80 man in totaal) Ambonese rekruten ingezet. Commandanten waren respectievelijk onderluitenant L.Z. Siahaya en eerste luitenant A. Karreman (afkomstig van de CORO-opleiding). De IIe Afdeling Bergartillerie beschikte over enig organiek beveiligingspersoneel en regelde zelf zijn beveiliging.

De vuursteun bestond uit een peloton (minus) mortieren van 4-Inf. V (vier mortieren) onder commando van sergeant-majoor W. Koster, een peloton mitrailleurs van 4-Inf. V (twee secties met in totaal vier mitrailleurs), een halve mitrailleursectie van 4-Inf. V (een mitrailleur van de sectie Heffelaar in een kazemat bij de driesprong zelf) en een peloton mitrailleurs van 4-Inf. II (vier mitrailleurs). Iets ten zuiden van de driesprong bevond zich waarschijnlijk nog het peloton (minus) mortieren van 4-Inf. L.H. XXI (drie of vier mortieren). In totaal bestond de bezetting van de driesprong uit circa 150 man [44].

Rond hotel Tankoeban Prahoe, langs de weg van de driesprong naar Lembang, bevonden zich als reserve en voor de beveiliging van vooruitgeschoven delen van gevechtstreinen met munitie, de in het hotel gevestigde verbandplaats en de voorraden benzine, mijnen en dergelijke in de omgeving van het hotel: twee secties van 2-Inf. I (teruggetrokken uit de Tjiaterstelling en door geleden verliezen onderbemand), een sectie infanterie bestaande uit rekruten en geleid door leerlingen van het CORO die door nog onvoldoende opleiding uitsluitend voor bewakingsdiensten geschikt was, een peloton mitrailleurs (KMA-cadetten onder commando van eerste luitenant H.J. Lublink Weddink, waarschijnlijk minus een sectie) van de afdeling Paardekoper en een peloton mortieren (minus) van waarschijnlijk 4-Inf. II [45].

De inzet van A. II Bg. nabij de driesprong Tolhek

In de ochtend voerde de 3^e Hiko Dan diverse bombardementen uit op de omgeving van de driesprong Tolhek. Voor een deel waren deze gericht tegen de opstellingen van A. II Bg. Geen van de bommen trof echter doel. Eerste luitenant mr. A.F.X.E.J. Vos de Wael, waarnemer van de 3^e Batterij, was in alle vroegte als eerste naar voren gegaan en meldde terug dat hij een waarnemingspost had gevonden en een telefoonlijn nodig had. Vanwege de onduidelijke toestand en omdat moest worden gewacht op de komst van pantserwagens uit Lembang, duurde het even voor toestemming werd gegeven om naar de eerste lijn te gaan. Om ongeveer 09.00 uur gaf eerste luitenant A.V. Vosveld van de verbindingsafdeling van A. II Bg. aan brigadier (beroepskorporaal) J.C. Hoogstraten de nodige instructies. De infanterie had een nieuwe voorste lijn ingericht achter de Tjiater-stelling en een telefoonploeg moest zo snel mogelijk voor een verbinding naar de inmiddels ingerichte waarnemingspost zorgen. Een pantserwagen reed ter verkenning vooruit [46].

Wat later op de ochtend reden eerste luitenant Jhr. J. de Jonge en kanonnier J. de Vries naar de voorste lijn om een tweede waarnemingspost in te richten. Het telefoonpersoneel van A. II Bg. was intussen (vanuit een speciaal daarvoor aangepaste motor met zijspan) bezig met het uitrollen van de telefoonlijn langs de weg. Op zo'n 500 meter achter de Tjiater-stelling vlogen De Jonge en De Vries de kogels om de oren, toen zij met hun jeep stopten achter een eigen prikkeldraadversperring die in de nacht over de weg was gelegd. Verder gaan was onmogelijk

en toen het schieten wat minder werd, reden ze plank gas de weg terug. Het was inmiddels ongeveer 10.00 uur [47].

Een paar honderd meter zuidelijk waren zij op de heenweg de twee telefonisten tegengekomen die bezig waren met de telefoonlijn. De twee waren nergens meer te zien, waarschijnlijk omdat ze dekking in een sloot langs de weg hadden gezocht. Beiden vonden zichzelf terug tussen Japanse infanterie en vielen samen met brigadier Hoogstraten in Japanse handen. Hoogstraten ging hen op een motorfiets ophalen na een telefonische noodkreet. Net toen hij hen wilde meenemen, beschoten Japanse infanteristen het groepje. Telefonist W. Koster sneuvelde en de motorfiets raakte onbruikbaar. Hoogstraten en telefonist W.G. Heyman schoten terug tot hun munitie op was en zochten daarna dekking in de sloot, tot ze om ongeveer 13.00 uur ontdekt werden. Ze werden gevoegd bij de eerder genoemde groep van circa 75 krijgsgevangenen van de infanterie, die door enkele Japanners de weg werd afgeleid. Hoogstraten en een van de infanteristen werden uit de groep gehaald om als gids voor de Japanners te dienen. Beiden wisten in de avond te ontsnappen [48].

Beide batterijen van A. II Bg. gaven in de nacht van 5 op 6 en in de ochtend van 6 maart periodiek storend vuur af op bekende punten in het terrein en op de weg voor de Tjiaterstelling. De 2^e Batterij (kapitein F.W.H. Twiss) vuurde wat later in de ochtend gericht op de weg en het zijterrein, nadat het was gelukt een waarnemer met een radio te plaatsen op een berg-helling ten oosten van de driesprong. Rond 09.45 uur viel echter plotseling de verbinding uit tussen de stukken en de waarnemer. Die liep via de radiowagen van de verbindingsafdeling van A. II Bg., die met een aantal andere voertuigen (waaronder munitiewagens) langs de Tolweg ten westen van de stellingen van de batterijen gecamoufleerd en verspreid stonden opgesteld. Toen Twiss op de Tolweg ging kijken was het een enorme ravage. Al het personeel was verdwenen [49].

Achteraf bleek dat luitenant Vosveld alle voertuigen in brand had laten steken en vervolgens met het personeel in kleine groepjes door het zware en onoverzichtelijke terrein was teruggetrokken richting Lembang. Vosveld had net als de batterijcommandanten bericht gekregen dat de Japanners waarschijnlijk om de stellingen heentrokken en de driesprong Tolhek uit het westen zouden aanvallen [50].

In de vroege ochtend vielen vlak bij de opstelling van de verbindingsafdeling de eerste Japanse bommen en in de directe omgeving van de driesprong woedden nog steeds enkele branden. Onder andere stond een complex in aanbouw zijnde loodsen langs de Tolweg in brand. Om ongeveer 09.45 uur berichtte Hoogstraten dat de twee telefonisten die bezig waren met het leggen van de nieuwe telefoonverbinding naar de voorste lijn, zo'n 700-800 meter zuid van de Tjiaterstelling tussen de Japanners terecht waren gekomen. Kort hierna opende een eigen mitrailleur nabij de driesprong kort het vuur.

Vosveld trok in de chaos en de stress van het moment de (foutieve) conclusie dat hij zeer snel moest zijn om zijn personeel nog in veiligheid te kunnen brengen. Hij viel later op de dag, terwijl hij samen met twee telefonisten rondzwierf in het terrein, in Japanse handen. Na geruime tijd te zijn meegevoerd werden de twee telefonisten met bajonetsteken om het leven gebracht en werd Vosveld voor dood achtergelaten. Hij werd op 8 maart gevonden en overleefde [51].

Het bedieningspersoneel van de stukken van beide batterijen van A. II Bg. werd kort na 10.00 uur in opdracht van kolonel De Veer ingezet als infanterie, voerde in het zwaar begroeide terrein op de helling van de Tankoebang Prahoe een verkenning uit in westelijke richting (noord en zuid van de Tolweg) tot twee à drie kilometer van hun opstelling en zag geen enkele Japanner. Een van de stukken was met een volledige bezetting nabij de driesprong als pantserafweergeschut langs de weg geplaatst. Elke batterij liet een klein groepje militairen voor de beveiliging achter, met bij elk stuk een kanonnier met een vernielingspatroon.

De situatie bij de voorste lijn was zeer onduidelijk. Gezien het bericht van Hoogstraten bevond zich al Japanse infanterie achter de voorste lijn, maar of de eigen infanterie zich nog ter plaatse bevond was onbekend. Het blijven doorvuren door de bergbatterijen op terreindelen en de weg voor de Tjiater-stelling had in de ogen van De Veer weinig zin meer, vooral omdat eigen luchtverkenning een lege weg had gerapporteerd. Om 17.00 uur werden de eerste artilleriestukken weer bezet.

De situatie bij de Wates-stelling en de driesprong in de middag van 6 maart

Op de commandopost van De Veer nabij de driesprong Tolhek was in het begin van de middag nog volstrekt onduidelijk wat zich bij de Tjiater-stelling had afgespeeld. Alle verbindingsen waren verbroken en Japanse bommenwerpers voerden regelmatig bombardementen uit op doelen in de omgeving van de driesprong en ook ten zuiden daarvan. Soms betrof dit aanvallen door vluchten van twee of drie vliegtuigen, soms liet een enkele bommenwerper zijn last op een specifiek doel vallen. Zo werd in het begin van de middag de kazemat met de mitrailleur van de sectie van 4-Inf. V bij de driesprong door een Ki-48 aangevallen. De bunker kreeg een voltreffer, waarbij het stuk werd beschadigd en twee gewonden vielen [52]. De commandopost van majoor Teerink werd door enkele andere Ki-48's gebombardeerd en eveneens vernield. Diverse militairen kwamen om het leven of raakten zwaar gewond. Ook majoor Teerink, net terug van een bezoek aan de Wates-stelling met kapitein Paardekoper, kwam bij de luchtaanval om het leven [53].

De restanten van 2-Inf. II en 1-Inf. V trokken terug dwars door het zware terrein. Hun route liep over berghellingen oost van de driesprong naar de omgeving van hotel Tankoeban Prahoe. Van deze eenheden kwam daardoor aanvankelijk geen informatie [54]. De overgebleven pantserwagen onder commando van sergeant geweermaker L.W. Sibbald (afdeling Van Dongen) voerde een verkenning richting voorste lijn uit, maar kwam niet terug. Achteraf bleek dat de pantserwagen op de terugweg door een Japanse Ki-43 of Ki-51 was beschoten en daarbij onklaar was geraakt. De bemanning overleefde de beschieting, maar moest terug lopen naar de driesprong Tolhek [55].

De eerste informatie over de gevechten van 2-Inf. II en 1-Inf. V kwam om ongeveer 15.00 uur, toen onderluitenant Schouten van 1-Inf. V zich meldde bij De Veer. Schouten had in de ochtend sergeant-majoor Heffelaar gemeld dat de toestand kritiek was en dat hij kon terugtrekken, maar had zijn sectie door de oprukkende Japanners en het zware vuur niet meer kunnen bereiken. Hij was noodgedwongen, met enkele militairen van zijn sectie, samen met Heffelaar mee teruggetrokken. Schouten wist niet of, en zo ja hoeveel, troepen er waren achtergebleven in de voorste lijn. Oost van de weg was hij bij de terugtocht een enkele brigade van 1-Inf. L.H. XXI gepasseerd, maar verder bevonden zich daar geen eigen troepen meer. De Japanners waren echter waarschijnlijk onderweg en wel over de weg met tanks [56].

De Veer vergaderde kort met zijn staf en ondercommandanten om te bezien hoe de driesprong en Wates-stelling konden worden versterkt. Kapitein Paardekoper kreeg vervolgens omstreeks 16.00 uur de opdracht een verdediging rond de driesprong te organiseren. De secties in "Wates" en de sectie Den Ouden kregen bevel naar de driesprong te verplaatsen. De enige infanteriereserve die nog kon worden aangetrokken, bestond uit de compagnie 10-4 R.I. (Groep Teerink) te Lembang. Deze compagnie, waar niemand nog veel vertrouwen in had (zie hoofdstuk 3), werd tijdens de verplaatsing naar de driesprong gebombardeerd door enkele Ki-48's en trok daarop uit eigen beweging terug. Al eerder, rond 15.30 uur, waren de secties gebombardeerd die de beveiliging verzorgden van hotel Tankoeban Prahoe en de vele voertuigen en voorraden in de omgeving. Hierbij vielen tenminste vier doden en een aantal gewonden. De Veer zond luitenant-kolonel H. van Altena naar de staf van de Groep Bandoeng om

de situatie uiteen te zetten en aan te dringen op een spoedige komst van het beloofde bataljon infanterie (zie het vorige hoofdstuk) [57].

Van Altena vertrok om ongeveer 16.30 uur. Hij kwam onderweg langs het peloton mitrailleurs van de afdeling Paardekoper, waarvan een sectie bij het hotel de weg afsloot. Hij zond deze militairen eveneens naar de driesprong. Langs de weg, vanaf het hotel tot zelfs zuid van Lembang, zag hij overal terugtrekkende militairen. Dit waren meest groepjes van Inf. L.H. XXI, die wanordelijk en naar niemand nog luisterend, kennelijk op weg waren naar Bandoeng. Groepjes militairen van 2-Inf. I bleken op weg naar een verzamelpunt zuid van het hotel, waar kapitein Kooistra een tijdelijke commandopost had gevestigd [58].

Terwijl Paardekoper nog bezig was met het organiseren van de verdediging, de sectie Den Ouden was net aan het verplaatsen, kwam om 17.00 uur vanuit het westen de verwachte Japanse aanval op de driesprong. Die hadden de Japanners door middel van bombardementen en *strafings* inmiddels grondig voorbereid. Ook in de omgeving van Lembang en in deze plaats zelf voerde de 3^e Hiko Dan bombardementen uit. Een van de doelen daar was de garnizoenskeuken, van waaruit eten voor de troepen aan het front werd opgevoerd. De keuken werd volledig vernield, waardoor de militairen afhankelijk werden van noodrantsoenen uit de voorraden van de bagagetreinen van de bataljons. Die waren door de Japanse luchtactiviteiten echter vrijwel niet meer op te voeren.

Er vond ook een aanval plaats op de opstelling van 1-A. II Bg. nabij de boerderij Ursone zuid van Lembang. Dit bombardement door een vlucht Ki-48's vond plaats om 15.00 uur. Er viel een dode en een voertuig en een deel van de langs de weg opgestapelde munitie gingen door voltreffers verloren. De sectie van 1-A. II Bg. die oost van Lembang als pantserafweergeschut was ingezet, leed bij een luchtaanval geen verliezen. Een van de twee stukken liep echter schade op en werd onbruikbaar. De sectie werd in de avond teruggetrokken naar Ursone [59]. Het bataljon Inf. IV werd tegen 17.00 uur op enkele kilometers van Lembang aangevallen.

Dit bataljon had al in de ochtend van de staf van de Groep Bandoeng opdracht gekregen om via Bandoeng te verplaatsen naar posities ten noorden van Lembang, maar moest eerst weer worden verzameld. Inf. IV bezette nabij Soemedang stellingen en behoorde tot de troepen die de oostelijke toegang tot de hoogvlakte beschermden. Het bataljon had ook nog een detachement in de stelling van het KNIL te Tomo, voor de bescherming van de route naar Tasikmalaja en Tjilatjap. De militairen konden bijtijds dekking zoeken in het terrein en behalve enkele gewonden vielen er geen slachtoffers bij het bombardement. Een paar van de verspreid langs de weg geparkeerde vrachtwagens gingen echter verloren en ook liep de weg enkele treffers op [60].

Luchtsteun voor het KNIL op dag 2 (6 maart)

De drie nog inzetbare *Hurricanes* en drie inzetbare Brewsters stonden, na de in de ochtend door 242 Squadron uitgevoerde missie, werkeloos te Andir stand-by. Het aantal inzetbare Brewsters liep in de loop van de dag op tot vijf. Gevechtsoopdrachten kwamen bij de onderdelen niet binnen. Pas na de oorlog zou duidelijk worden wat zich precies had afgespeeld. De verbinding met de troepen van kolonel De Veer was op een cruciaal moment verbroken. Veel radiowagens, maar niet alle, waren door Japanse luchtaanvallen verloren gegaan, terwijl de radioverbindingen met Bandoeng door atmosferische en geografische omstandigheden nog altijd zeer slecht waren. In de ochtend van 6 maart werd mede daarom voor de verbinding met de Groep Bandoeng, een telefoonlijn aangelegd tussen de telefooncentrale van de PTT te Lembang en de commandopost van kolonel De Veer nabij de driesprong Tolhek. Om onge-

veer 10.00 uur vroeg De Veer via deze lijn luchtsteun aan bij de staf van de Groep Bandoeng [61].

Eerste luitenant vlieger-waarnemer H.F. Zeylemaker, de ML-verbindingsofficier in de staf, vroeg vervolgens om precieze doelinformatie en de positie van de eigen troepen. Die informatie zou zo snel mogelijk volgen. In de tussentijd gaven Zeylemaker en zijn RAF-collega *flight lieutenant* De la Perelle, namens Pesman het Commando ML en BRITAIR de nodige waarschuwingsbevelen. Het idee was eerst de jagers een ondersteuningsmissie te laten uitvoeren en op een later moment, als er voldoende wolkendekking zou zijn, de twee op dat moment operationele Glenn Martins te Tasikmalaja (zo nodig met escorte van jagers) een aanval op de weg van Soebang naar de Tjiater-stelling te laten uitvoeren. Er waren bij de eerste missie van 242 Squadron weliswaar geen doelen op de weg waargenomen, maar de bommenwerpers konden de weg onbruikbaar maken als aanvoerroute. De nadere informatie van De Veer kwam niet. Omstreeks 10.30 uur viel de telefoonverbinding met zijn commandopost uit, naar later bleek door een Japans bombardement. Het herstellen van de verbinding lukte niet, waardoor van gevechtsoopdrachten aan 1-Vl.G.V en 242 Squadron werd afgezien [62].

Een tweede poging

In de middag werd een nieuwe poging gedaan. De drie *Hurricanes* startten omstreeks 16.30 uur voor een patrouille noord van Bandoeng. Opdracht was het afzoeken van een sector tussen Bandoeng en Tjiater op Japanse luchtactiviteit en eventuele vijandelijke vliegtuigen in dit gebied zo mogelijk aan te vallen. De Brewsters stonden intussen startklaar voor een aanval op gronddoelen.

Kolonel De Veer stuurde om ongeveer 15.30 uur een ordonnans met de beschikbare informatie over het verloop van de strijd naar de Groep Bandoeng en vroeg om luchtsteun. Zeylemaker trad na ontvangst van de informatie in overleg met kapitein waarnemer J.D. de Riemer van het Commando ML, waarna echter wederom werd afgezien van een gevechtsoopdracht aan 1-Vl.G.V (en ook aan de afdeling 1-Vl.G.II te Tasikmalaja). Het was absoluut niet duidelijk waar en op wat de ML-vliegers hun aanvallen dienden te richten. Het was zelfs onzeker of zich bij de Tjiater-stelling nog eigen troepen bevonden. Pas in de ochtend van 7 maart kwam de bevestiging dat de Japanners de KNIL-troepen uit de Tjiater-pas hadden verdreven [63].

Terwijl de monteurs van 1-Vl.G.V elk half uur de motoren van de Brewsters warm draaiden, vloog 242 Squadron noord van Bandoeng zijn patrouille. Julian, Parker en Lockwood stuitten daarbij prompt op Japanse vliegtuigen. Lockwood vloog achterop en zag ineens twee vliegtuigen. Zijn waarschuwing over de radio werd echter niet gehoord en hij draaide alleen af voor een identificatie. Het ging om eenmotorige tweepersoons duikbommenwerpers (Ki-51's). Zijn aanval op een van de toestellen moest Lockwood afbreken, omdat de schutter achterin de radiator van zijn *Hurricane* wist te treffen. Hij landde veilig op Andir.

Julian en Parker hadden intussen de patrouille voortgezet, maar kregen na ongeveer een uur vliegen plotseling Japanse jagers op hun staart. Julian ontsnapte en haalde heelhuids Andir. De jager van Parker kreeg treffers in de staart, in een vleugeltank en op de pantserplaat achter de stoel van de vlieger. Parker maakte een noodlanding op Pameungpeuk. Hij had geluk gehad. In de pantserplaat zat een gat, maar de dikke canvas-banden van zijn (door de ML verstrekte) parachute hadden de scherven goeddeels tegen gehouden. De vliegerarts van de ML ontfermde zich over de vlieger en monteurs van de ML herstelden de volgende dag provisoorsch de *Hurricane*, zodat deze naar Andir zou kunnen worden overgevlogen [64].

Java Air Command had intussen besloten 242 Squadron te verplaatsen naar Tasikmalaja en opnieuw uit te rusten met twaalf Curtiss P-40E jagers die aldaar bij de hulpwerkplaats van de Technische Dienst van de ML in opbouw waren. De verplaatsing van de overgebleven (toen

drie) nog operationele *Hurricanes* zou de volgende ochtend vroeg plaatsvinden. Een beschadigde jager bevond zich al te Tasikmalaja en ook de *Hurricane* te Pameungpeuk zou nu vandaar naar dit vliegveld worden overgevoerd. De eerste P-40's zouden over enkele dagen gereed zijn [65].

De grondoorlog in de late middag en avond van 6 maart

Om 17.00 uur deden de Japanners zoals gezegd een aanval op de driesprong Tolhek. De Japanse infanterie naderde door het terrein langs de Tolweg de driesprong en moest dus langs de stellingen van A. II Bg. De 2^e Batterij had na de verkenning naar het westen net de stukken weer bezet, toen om 17.00 uur de eerste mortiergranaat in de stelling viel. De stukken werden daarop geladen met granaatkartets (tegen personeel en *soft targets*). Na het eerste salvo werd snelvuur afgegeven op de licht glooiende helling bedekt met jonge kina bomen, waar de Japanse militairen langs naar beneden kwamen. De batterijen kwamen echter onder zwaar mortier- en mitrailleurvuur te liggen en het ene na het andere kanon werd uitgeschakeld. Er vielen diverse gewonden en tenminste zes doden. Binnen een half uur waren de eerste Japanners in de stellingen doorgedrongen en moesten de stukken, voor zover nog mogelijk, met een vernielingspatroon worden vernield [66].

Het personeel van de 3^e Batterij wist zijn stelling niet meer te bereiken. Kapitein Vos de Wael was 200 tot 300 meter van zijn batterij toen hij enkele van de door hem achtergelaten militairen tegenkwam. Die deelden mee dat de batterij zojuist door de vijand was veroverd. Tijdens dit gesprek kwamen de militairen onder mitrailleurvuur te liggen. Vos de Wael trok in zuidoostelijke richting achter de batterijopstellingen langs en vond langs de weg de rest van zijn achtergelaten manschappen en de militairen van de 2^e Batterij die zich hadden weten terug te trekken. Kolonel De Veer en majoor Teerink bleken in de tussen liggende periode met vele anderen gesneuveld [67].

Bij de aanval op de driesprong zelf, kwam als eerste de sectie Ambonese rekruten van eerste luitenant Karreman in gevecht. Karreman sneuvelde vrijwel onmiddellijk en een deel van zijn sectie werd buiten gevecht gesteld. De Veer organiseerde persoonlijk een tegenaanval en verzamelde hiertoe enkele tientallen militairen om zich heen. Bij de tegenactie sneuvelde niet alleen hijzelf en zijn adjudant kapitein F.H.F. Taatgen, maar ook sneuvelden of raakten gewond enkele tientallen andere militairen, grotendeels Ambonese rekruten. Die waren met veel elan in de tegenaanval gegaan. Tot de gesneuvelden behoorden ook een aantal uit de Tjiater-stelling teruggekeerde infanteristen. De tegenaanval slaagde en de driesprong en directe omgeving bleef in eigen handen. Paardekoper nam het bevel over [68].

Om ongeveer 17.30 uur deed het weer verzamelde personeel van de beide batterijen van A. II Bg., onder leiding van Vos de Wael omdat de afdelingscommandant gewond was geraakt, nog een poging de Japanners uit de eigen stellingen te verdrijven. Hierbij sneuvelden opnieuw enkele artilleristen. De tegenstand bleek zo sterk dat het niet lukte de batterijen te bereiken. Toen het donker werd, werd onder vuur teruggetrokken naar de driesprong. Daar lag kapitein Paardekoper met de overgebleven infanteristen in stelling.

Rond 18.00 uur was de rondomverdediging bij de driesprong gereed en "Wates" met succes geëvacueerd. Eigen mortiervuur hield intussen de Japanse infanterie op afstand. Kapitein Vos de Wael en tien andere militairen van A. II Bg. voegden zich omstreeks 19.30 uur als vrijwilliger bij de verdedigers. De overige artilleristen trokken een half uur later terug naar Lembang en vervolgens Bandoeng. De Japanse eenheden deden, waarschijnlijk vanwege de duisternis, geen tweede poging de driesprong in handen te krijgen. Bij een verkenning langs de Tolweg later op de avond, bleken de Japanse troepen zich zelfs een eind te hebben teruggetrokken.

Mede hierdoor konden door de KNIL-troepen nog vele gewonden en gesneuvelden binnen de stelling worden gebracht [69].

Kolonel De Veer had kort voor de Japanse aanval op de driesprong nog eerste luitenant J.C. Stravers met sergeant A.C. Worst van zijn commandostaf naar de Groep Bandoeng gestuurd. Dit vooral om geneeskundige hulp voor de verdedigers van de Wates-stelling en de driesprong te verkrijgen. Paardekoper beschikte niet over ziekenverplegers, noodverbandpakjes waren niet aanwezig en artsen en medisch personeel van de verbandplaats in hotel Tankoeban Prahoe mochten niet naar de voorste lijn. Rond 21.30 uur ontving Paardekoper nog een eigenlijk voor kolonel De Veer bestemde handgeschreven order om tot het uiterste stand te houden. Het bericht vermeldde tevens dat in de loop van de avond twee compagnieën afkomstig van de westkust van Sumatra konden worden verwacht, gevolgd door driekwart van een niet nader benoemde compagnie. De laatste eenheid betrof waarschijnlijk de compagnie infanterie van de Mobiele Eenheid. De versterkingen kwamen nimmer aan [70].

In de avond van 6 maart werd bij Lembang, onder leiding van luitenant-kolonel H. van Altena en in opdracht van generaal-majoor Pesman, een verdedigingslinie geïmproviseerd. Net noord van Lembang kwam bataljon Inf. IV in stelling (in een dunne lijn tussen Boeahbatoe en Tjiboerial) en in een lijn zuidwest, zuid en zuidoost van Lembang een samenraapsel van onderdelen, waaronder bataljon Inf. IX en de twee hiervoor al genoemde uit West-Sumatra afkomstige compagnieën. Voor het overige ging het echter goeddeels om restanten van eenheden die nog maar weinig gevechtskracht hadden. Dit betrof de compagnieën infanterie gevormd uit militairen van Inf. X, XIV en XV, die inmiddels waren samengebracht in de op nieuw geformeerde bataljons (minus) Inf. X en Inf. XV. Verder de compagnie infanterie van de Mobiele Eenheid, de restanten van de afdelingen die bij de driesprong Tolhek met de Japanners in gevecht waren geweest en de sectie cadetten van eerste luitenant Luteijn. Om ongeveer 05.00 uur op 7 maart waren met uitzondering van Inf. XV alle onderdelen op hun plaats.

Paardekoper ontving kort na middernacht de opdracht terug te trekken naar de boerderij Ursone, zuid van Lembang. De gefaseerde terugtocht, per vrachtwagen en met medeneming van alle gewonden, begon om ongeveer 02.00 uur en verliep zonder problemen. De geïmproviseerde stelling rond de driesprong was te omtrekken en te isoleren. Het handhaven van de troepen bij de driesprong Tolhek was daardoor niet zinvol. Ook veel van de voorraden nabij hotel Tankoeban Prahoe konden nog worden afgevoerd. De sterke achterhoede bij de driesprong had eveneens geen enkel contact met de Japanners tijdens zijn stapsgewijze terugtocht via het hotel naar Lembang [71].

Majoor Wakamatsu had in de avond de omgeving van de Wates-stelling in handen en had verder de artilleriestellingen langs de Tolweg veroverd. Hij moest kolonel Shoji (inmiddels te Djalantjagak) echter melden dat bij het vallen van de avond de vijand “nog niet geheel” was uitgeschakeld. Pas in de nacht stelden zijn troepen een groot deel van de pas veilig. De stellingen bij de driesprong bleken in de vroege ochtend verlaten [72].

Kolonel Shoji besloot in de avond van 6 maart om de volgende ochtend vroeg, voor de vijand zich kon hergroeperen, de aanval op Bandoeng in te zetten. Hij trok de gevechtsgroep Egashira aan uit Soebang. Die zou in de vroege ochtend van 7 maart via de weg langs hotel Tankoeban Prahoe naar Lembang de aanval inzetten. De gevechtsgroep Wakamatsu zou de vijand west van de weg opruimen en vanaf posities net zuid van de driesprong Tolhek door het terrein verder oprukken richting Lembang [73].

De strijd om de Tjiater-pas had op 5 en 6 maart aan Nederlandse kant circa 300 doden, vermisten en zwaar gewonden gekost. In 1948 kwam de Gravendienst van het KNIL, na berging en herbegraven van de laatste stoffelijke resten, uit op ongeveer 180 gesneuvelden, inbegrepen enkele later aan hun verwondingen bezweken gewonden en een aantal niet bij naam bekende

Indonesische militairen. Van dit totaal sneuvelden ongeveer 50 militairen bij de driesprong en omgeving. De Japanners leden een verlies van ongeveer 200 doden en gewonden. Er was hard gevochten en met name de militairen van 2-Inf. I, 2-Inf. II, 1-Inf. V, 4-Inf. II, 4-Inf. V, A. II Bg. en de aspirant reserve officieren en Ambonese rekruten hadden zich uitstekend geweed. Het was tevergeefs [74].

De Groep Bandoeng van het KNIL was, evenals Java Air Command, aan het einde van zijn mogelijkheden. De eenheden van Westgroep stroomden weliswaar de hoogvlakte binnen, maar waren de eerste dagen nog niet inzetbaar. De nieuwe P-40 jachtvliegtuigen van JAC waren te Bandoeng en Tasikmalaja nog in opbouw. In de tweede helft van de middag van 6 maart 1942 moest het AHK definitief concluderen dat de race tegen de tijd was verloren. Men kwam een paar dagen te kort. De laatste voorbereidingen werden getroffen voor het vertrek per transportvliegtuig naar Australië van een groep regeringsvertegenwoordigers en hoge ambtenaren in de nacht van 6 op 7 maart. Enkele stafofficieren van het AHK kregen toestemming om mee uit te wijken. Generaal Van Oyen en zijn adjudant eerste luitenant mr. H. Creutzberg behoorden tot de passagiers van de een na laatste Lockheed *Lodestar* die om ongeveer 02.15 uur vertrok van de geheime landingsstrip Boeahbatoeweg in zuid-Bandoeng [75].

De inzet van *Air power* op dag 2 (6 maart)

Het was vooral het vrijwel ontbreken van luchtsteun aan geallieerde kant en de overvloedige eigen luchtsteun die de Japanse verovering van de Tjiater-pas mogelijk maakte. Door een creatieve inzet van *Air power* wisten de troepen van majoor Wakamatsu, zij het met zware verliezen, de eerste lijn in het noordelijke einde van de Tjiater-pas te doorbreken. De 3^e Hiko Dan verjoeg, vrijwel zonder inzet van eigen infanterie, het KNIL-bataljon op de oostflank. Dit vergde circa vijf sorties van Ki-51 aanvalsvliegtuigen. Verder werden nog circa vier Ki-51 sorties gevlogen tegen de vijandelijke troepen op de westflank.

De 3^e Hiko Dan stuurde op 6 maart voor de ondersteuning van kolonel Shoji in totaal 70 sorties uit: 21 Ki-51 sorties (tien missies), 28 Ki-48 sorties van de 75^e Sentai en 21 Ki-48 sorties van de 90^e Sentai. Deze 49 bommenwerpersorties werden verdeeld over vijf missies gevlogen. Het merendeel van de sorties betrof interdictie, gericht tegen vijandelijke troepen waarmee geen direct gevechtscontact bestond. Ter bescherming van de Ki-48's werden verder nog circa 30 jagersorties gevlogen boven het operatiegebied. De Ki-43 vliegers voerden op bescheiden schaal ook beschietingen van militairen en voertuigen op wegen uit. De twee laatste missies van de 75^e en 90^e Sentai's, gevlogen in de middag van 6 maart, telden ieder maar zeven Ki-48's. Zes Ki-43 jagers vlogen tijdens beide missies *combat air patrols*.

De verliezen waren met twee Ki-48's (plus nog enkele beschadigde toestellen) echter relatief zwaar. De operaties van 242 Squadron wierpen voor wat betreft het onderdrukken van de Japanse luchtactiviteit weliswaar behoorlijke resultaten af, maar dit had door het relatief grote aantal beschikbare Ki-48's (circa achttien) en Ki-51's (circa veertien) weinig invloed op de uitkomst van de strijd. Omdat de geallieerde luchtsrijdkrachten stopten met hun bombardementen op en vooral met hun *fighter sweeps* naar Kalidjati, was de inzetbare sterkte van de 3^e Hiko Dan niet verder teruggelopen en was de luchtbrigade in plaats daarvan in staat geweest om een aantal beschadigde Ki-48's te repareren en weer aan de sterkte toe te voegen. Alleen aan jachtvliegtuigen bleef een tekort bestaan [76].

Het KNIL had het op 6 maart vrijwel zonder luchtsteun moeten doen. De geallieerde luchtsrijdkrachten hadden door puur pech en tekortschietende verbindingen geen enkele bommenwerpersortie en maar zeven jagersorties kunnen vliegen. De jagersorties betroffen *combat air patrols* gecombineerd met verkenningen. Verliezen waren echter, behoudens een *Hurri-*

cane bij een ongeval, niet geleden. In de avond en nacht van 6 maart vlogen de ML en RAF geen missies meer.

In de late middag van 6 maart sloot JAC en droeg het de taken over aan de afdeling Operaties van het AHK. Het personeel werd overgeplaatst naar diverse staven en onderdelen. De operationele coördinatie voor wat betreft de inzet van de ML- en RAF-onderdelen was niet meer nodig, gegeven het geringe aantal resterende onderdelen en vliegtuigen. Ook BRITAIR sloot de deuren. Het personeel van deze staf vertrok naar Tasikmalaja, inbegrepen de tot dan bij de afdeling Operatiën van de Groep Bandoeng gedetacheerde *flight lieutenant* V.B. de la Perelle. De *Operations Staff* van JAC, eind februari en begin maart nog zo druk met missieplanning, had nauwelijks nog wat te doen. Alle resterende luchtstrijdkrachten bleven bovendien tijdens de daglichturen ter beschikking van de Groep Bandoeng staan en werden door de staf van de groep aangestuurd [77].

Generaal-majoor Van Oyen, de commandant JAC, had met betrekking tot dit laatste een aanvaring met generaal-majoor Pesman, de commandant Groep Bandoeng. Van Oyen had al op 5 maart bezwaar gemaakt en protesteerde in de ochtend van 6 maart nog eens met kracht tegen de naar zijn mening onoordeelkundige inzet van de gevechtsvliegtuigen tijdens de daglichturen. In de ochtend van 5 maart waren de gevechtsvliegtuigen niet ingezet tegen de Japanse opmars naar de Tjiater-stelling, terwijl de Japanse troepen maar één open smalle weg konden gebruiken en bij een aanval zonder twijfel behoorlijke verliezen zouden hebben geleden. De geallieerde jagers mochten ook niet voor *fighter sweeps* naar Kalidjati worden ingezet.

Generaal-majoor Pesman wilde de geallieerde jagers, behalve voor noodzakelijke verkenningen, inzetten om Japanse vliegtuigen te binden boven het gevechtsveld en zo het moreel van zijn voortdurend uit de lucht aangevallen troepen verbeteren. Van Oyen, daarin volledig gesteund door *air vice-marshal* Maltby (commandant BRITAIR) vond dat inefficiënt en een verspilling van vliegtuigen en bemanningen. Door middel van *fighter sweeps* konden de weinige geallieerde jagers, zij het indirect, veel meer voor de troepen betekenen en was de kans op eigen verliezen aanmerkelijk kleiner. De legercommandant steunde echter Pesman. JAC kreeg, bij wijze van compromis, wel toestemming om in de vroege avond een aanval met jagers op Kalidjati uit te voeren [78].

Generaal-majoor Van Oyen werd zoals al vermeld op 6 maart aangewezen om met een groep regeringsvertegenwoordigers en hoge ambtenaren per transportvliegtuig naar Australië uit te wijken. Hij was hiertoe al eerder gepolst, maar wilde pas vertrekken met het allerlaatste vliegtuig. Het werd het een na laatste. Het AHK had een gedeeltelijke capitulatie voorbereid en zou een parlementair naar de Japanse linies sturen zodra Lembang dreigde te vallen. Dit omdat op last van de gouverneur-generaal van Nederlands-Indië, in en om Bandoeng (welke stad uitpilde van de vluchtelingen) niet gevochten mocht worden. Van Oyen kreeg van de legercommandant de opdracht in Australië het bevel over alle daar aanwezige eenheden en militairen van het KNIL op zich te nemen. Dit betrof voornamelijk eenheden van de ML, die zo gereorganiseerd dienden te worden dat de strijd vanuit Australië in geallieerd verband kon worden voortgezet [79].

Te Tasikmalaja stonden de bemanningen van 36 Squadron en 1-VI.G.II stand-by voor het uitvoeren van bombardementsopdrachten. Het AHK gaf echter, na het sluiten van JAC, de luchtstrijdkrachten geen opdrachten. Te Andir stond 1-VI.G.V klaar om met de beschikbare vijf Brewsters in de avondschemering een scheervluchtaanval op Kalidjati uit te voeren. De aanval ging niet door. De avond- en nachtbombardementen op Kalidjati conform de strategie van het JAC, werden evenmin voortgezet [80]. Aan het eind van de dag op 6 maart hadden de verschillende afdelingen de beschikking over de navolgende aantallen ingedeelde en aantallen inzetbare vliegtuigen [81].

<i>Onderdeel</i>	<i>Ingedeeld</i>	<i>Inzetbaar</i>	<i>Opmerkingen</i>
242 Squadron	5	3	
1-Vl.G.V	5	5	
2-Vl.G.IV	0	0	in afwachting van heruitrusting
36 Squadron	3	2	
1-Vl.G.II	2	2	
3-Vl.G.III	3	0	
1-Vl.G.I	1	0	in afwachting van heruitrusting
2-Vl.G.III	1	0	idem
<i>totaal</i>	20	12	

Logistieke Problemen bij de ML en de RAF

Terwijl aan Japanse kant het aantal inzetbare vliegtuigen ondanks verliezen op peil kon worden gehouden, liep dit aantal aan geallieerde kant snel terug. Niet alleen waren de aantallen inzetbare vliegtuigen aan geallieerde kant zeer gering geworden, ook werden de mogelijkheden voor het verlenen van luchtsteun om logistieke redenen snel minder. Het Commando ML stond er bijvoorbeeld op dat 1-Vl.G.V niet onnodig werd ingezet, omdat voor de Brewsters geen reservemotoren en nauwelijks nog specifieke onderdelen voorhanden waren. De situatie was zo ernstig, dat op 4 maart een ploegje monteurs onder leiding van vaandrig vlieger-waarnemer F. Pelder per auto naar het verlaten (en bij aankomst al vernielde) Semplak nabij Buitenzorg was gestuurd. Opdracht was het op deze vroegere thuisbasis van Vl.G.V verzamelen van zoveel mogelijk achtergelaten en nog bruikbare onderdelen. Pelder keerde de volgende dag met een vrachtauto vol onderdelen terug naar Andir, maar desalniettemin zou 1-Vl.G.V nog maar enkele dagen operaties kunnen uitvoeren. Benzine en munitie was er voor de Brewsters nog voldoende [82].

Bij 242 Squadron was de situatie iets beter. De *Hurricanes* waren merendeels pas in februari 1942 in gebruik genomen en daarmee zo'n half jaar jonger dan de gemiddelde Brewster van de ML. De onderdelenpositie was redelijk, al waren sommige onderdelen zoals propellers schaars. Het squadron had veel materiaal vanuit Tjililitan naar Andir kunnen overbrengen en ook was 81 *Repair and Salvage Unit* van de RAF op Tjikampek, tijdig naar Andir geëvacueerd. De ML kon het squadron nog steeds voorzien van 100 octaan benzine (de Brewsters gebruikten 91 octaan benzine) en .303 inch munitie (zij het niet alle types), maar kon geen zuurstof voor gebruik door de vliegers op grote hoogte meer leveren. De enige zuurstoffabriek op Java was kort na de Japanse landingen vernield en al op 5 maart beschikte de ML niet meer over voorraad [83].

Ook bij de bommenwerpers was de situatie ernstig. Het 36 Squadron sprak al op 3 maart van "*just serviceable*" om de toestand van de gereede vliegtuigen te beschrijven. Voor de *Vildebeestes* waren er nauwelijks nog onderdelen en alle overgebleven toestellen waren op 6 maart al aan hun uren voor groot onderhoud. Daar waren op Java echter geen voorzieningen meer voor aanwezig. Langer opereren met de *Vildebeestes* ging eigenlijk niet meer [84].

Zelfs voor de Glenn Martins waren sommige onderdelen schaars geworden. Toen de oorlog uitbrak, beschikte de ML voor alle typen Glenn Martin-bommenwerpers (WH-1, -2, -3 en 3a) over relatief grote voorraden specifieke vliegtuig- en motoronderdelen, maar door het intensieve gebruik waren deze snel geslonken. Zo waren er voor de types WH-3 en -3A's nog maar enkele reservemotoren. De ene resterende Glenn Martin van 1-Vl.G.I, de WH-3 M- 542, werd gerepareerd met gedeeltelijk met de hand gemaakte reservedelen. Bij 2-Vl.G.III moest evenzo bij de op 5 maart beschadigde Glenn Martin WH-2 (de M-520 of de M-521), een vernielde aileron worden vervangen door een eigen productie exemplaar van hout [85].

Toch zou de ML de volgende dag nog een missie met de overgebleven Brewster-jachtvliegtuigen uitvoeren voor de ondersteuning van de troepen te Lembang. In de ochtend van 8 maart 1942 voerden twee *Hurricanes* van 242 squadron vervolgens nog een wegverkenning uit voor de ondersteuning van de concentratie van geallieerde troepen te Garoet.

Samenvatting van de gebeurtenissen op 6 maart 1942

De landstrijd verliep op 6 maart voor het KNIL ongunstig, maar niet dramatisch slecht. In de avond van 6 maart waren echter onvoldoende troepen over voor een succesvolle verdediging van het zuidelijke einde van de Tjiater-pas (Wates-stelling en driesprong Tolhek). De in de nacht van 5 op 6 maart geformeerde nieuwe voorste lijn, direct achter de Tjater-stelling in het noordelijke einde van de pas, werd in de ochtend van 6 maart na zware gevechten door de Japanners doorbroken. De gevechtsvliegtuigen van de 3^e Hiko Dan hadden vroeg in de ochtend de troepen van Inf. L.H. XXI grotendeels uit het gebied oost van de weg naar Lembang verjaagd en omstreeks 10.00 uur moesten de compagnieën van de Groep Teerink west van de weg, door zware verliezen en omdat de munitie van de infanteristen niet kon worden aangevuld, terugtrekken. Het was voor de troepen van majoor Wakamatsu geen gemakkelijke overwinning geweest.

De Japanners hadden geleerd van hun eerdere mislukte pogingen om (op 5 maart) door de eerste en tweede lijn van het KNIL in de Tjiater-stelling heen te komen en wilden voorkomen dat ze zouden vastlopen in de pas. De troepen van Wakamatsu trokken daarom door het zware terrein over de helling van de Goenoeng Tankoebang Prahoe (vulkaan) naar het zuidelijk eind van de pas. Hoewel patrouilles de bezetting van de Wates-stelling (in aanleg) al vanaf omstreeks 12.30 uur bezig hielden, werd ook om deze stelling heen getrokken en direct vanuit het westen de driesprong Tolhek aangevallen.

Die aanval werd grondig voorbereid door middel van bombardementen en mitrailleurs, uitgevoerd door voornamelijk de Ki-48 bommenwerpers en Ki-51 aanvalsvliegtuigen van de 3^e Hiko Dan. Door systematische aanvallen op alles wat ook maar enigszins leek op reserves, artillerie, bevoorradingsseenheden en commandoposten en directe aanvallen op de verdedigers in het stellinggebied in het zuidelijke einde van de pas, vielen een groot aantal doden en gewonden en konden de weinige reserves van het KNIL niet worden overgebracht naar de omgeving van de driesprong.

Pas om 17.00 uur kwam de Japanse aanval op de driesprong, waarbij de batterijen van de bergartillerie iets ten westen van de driesprong als eerste werden aangevallen. De aanval mislukte, mede door een onder persoonlijke leiding van kolonel De Veer uitgevoerde tegenaanval. De Veer en enkele tientallen andere militairen sneuvelden of raakten gewond. De Wates-stelling en de tweede lijn daarvan bij de driesprong, bleven in Nederlandse handen. De Japanners deden in de avond en nacht geen nieuwe aanvalspoging. De laatste verdedigers in "Wates" trokken rond 18.00 uur terug naar de driesprong. Kort na middernacht kreeg kapitein Paardekoper, die na het sneuvelen van De Veer het bevel over de verdedigers op zich had genomen, opdracht zich terug te trekken naar Lembang. Daar werd intussen een nieuwe verdedigingslinie geïmproviseerd. De stellingen rond de driesprong waren te omtrekken en moesten noodgedwongen worden opgegeven. De Japanse infanterie vond ze bij zonsopgang op 7 maart verlaten.

De resterende gevechtsvliegtuigen van JAC, met name de jagers, waren op 6 maart tijdens de daglichturen nauwelijks ingezet en dan nog op een inefficiënte manier. Hoewel jachtvliegtuigen van de RAF enkele Ki-48 bommenwerpers neerschoten boven het gevechtveld, had JAC door middel van *fighter sweeps* naar Kalidjati veel meer voor de troepen kunnen doen. In de periode van 2 tot en met 4 maart zag de 3^e Hiko Dan het aantal inzetbare vliegtuigen elke

dag teruglopen. Toen daarna de *fighter sweeps* naar Kalidjati stopten, kregen de KNIL-troepen te maken met een toename van het aantal sorties dat de Hiko Dan voor de ondersteuning van de troepen van kolonel Shoji kon uitvoeren. De aanvaring over de inzet van de geallieerde jagers tussen de generaal-majors Van Oyen en Pesman was echter door de legercommandant in het voordeel van laatstgenoemde beslecht. In de late middag van 6 maart 1942 sloot JAC en ook BRITAIR de deuren. De strijd om de Bandoengse hoogvlakte was in feite voorbij.

Noten hoofdstuk 6

- [1] Dagboek aantekeningen O.A.O. Kreefft en nadere e-mail correspondentie met O.A.O. Kreefft; interview met P.A.C. Benjamins. Het luchtdoelgeschut afkomstig van Madioen zou aanvankelijk worden ingezet in de nieuwe voorste lijn van het KNIL bij de Tjiaterstelling met de 1^e Batterij van A. II Bg., maar was niet meer veilig te verplaatsen.
- [2] Gegevens KNIL-sterkte ontleend aan een berekening door J.J. Nortier; gegevens ontvangen van het Military History Office, Tokio m.b.t. de samenstelling van de te Eretan Wetan gelande troepenmacht en gegevens ontvangen van mr. L.F. de Groot m.b.t. de sterkte van de regimentsgevechtsgroep Shoji, zoals na de oorlog verstrekt door generaal-majoor Shoji.
- [3] F.W. Coster, verslag krijgsverrichtingen N.I. (hierna Verslag F.W. Coster), E, 7; verslagen B.J. de Vries (dossier NIcJ 12/43, IMG) en H. van Altena (NIcJ 13/26, IMG); zie ook Van den Hoogenband & Schotborgh (bewerkers), *Nederlands-Indië contra Japan, Deel VII: De strijd op Java* (hierna NIcJ, VII), 79.
- [4] Verslag B.J. de Vries (NIcJ 12/43, IMG) en verslag H. van Altena (NIcJ 13/26, IMG).
- [5] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [6] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 328.
- [7] Boer, *Indië*, 248-249; nadere info verstrekt door H.F. de Koning en C.J.H. Samson, de gebeurtenis beschreven in Boer, 242 (midden) is verkeerd gedateerd.
- [8] Military History Office, Series of Military History of World War II deel 34, *Army Air Drive to the Southern Pacific Area* (hierna Deel 34), 559; gegevens inzet 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio; Boer, *Indië*, 249. Uit nader onderzoek blijkt dat dit het eerste bombardement op Tasikmalaja was. Het in deel 34, 557 vermelde bombardement op Tasikmalaja blijkt het laatste bombardement op Andir te betreffen.
- [9] Bewaard gebleven gedeelte Operations Summary JAC met daarop aantekeningen van een onbekende over de aantallen ingedeelde vliegtuigen (via A.B. Wolff); P.C. Boer, "Het vliegtuigmaterieel en de materieelverliezen van de ML/KNIL mei 1940-mei 1942" (ongepubliceerd manuscript).
- [10] Boer, *Indië*, 243; nadere info vertrekt door C.J. Alard.
- [11] Operations Summary JAC, zie [9]; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [12] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 330.
- [13] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); Shores, *Bloody Shambles*, 2, 330-331; Deel 34, 626, tabel 30, onder aftrek van bekende verliezen op andere data resteren twee Ki-48's.
- [14] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).

- [15] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 330; interview met P.A.C. Benjamins.
- [16] Deel 34, 559; Japanese Monograph 69; gegevens inzet 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio; gegevens uit diverse verslagen van toenmalige KNIL-militairen (dossiers NIcJ, IMG); gegevens met betrekking tot de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [17] Nortier e.a., *Java*, 148; gegevens met betrekking tot de inzet van de Ki-51's ontvangen van het Military History Office, Tokio; gegevens met betrekking tot de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [18] Nortier e.a., *Java*, 142-144.
- [19] Verklaringen B.C.D. Drejer en H. van Altena (NIcJ 13/48, IMG); NIcJ, VII, 77, gaat er ten onrechte vanuit dat alleen 1-Inf. L.H. XXI aanwezig was (zie hiervoor het vorige hoofdstuk).
- [20] Gegevens m.b.t. de inzet van 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio, de 27^e Sentai beriep zich er op de oostzijde van het Tjiater-front vrij van vijand te hebben gemaakt; interviews met J.B. Heffelaar en P.J.J. Jonker (via P. van Meel), volgens Heffelaar was de onbekende officier die hij ontmoette na diens onderhoud met De Veer, een luitenant of kapitein en beslist geen luitenant-kolonel; verslag H. van Altena (NIcJ 13/26, IMG), bevestigt dat tot circa 14.00 uur er geen enkel bericht was van de oostvleugel van de voorste lijn; verslag F.W. Coster, E, 7, stelt ten onrechte dat "later in de morgen" bericht kwam over het terugvloeien van Inf. L.H. XXI. Zie ook Nortier e.a., *Java*, 145.
- [21] Verslag P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG) en M. Kooistra (NIcJ 13/78, IMG); zie ook Nortier e.a., *Java*, 145.
- [22] Ibidem. Personeel van A. II Bg. zag een aantal militairen van 4-Inf. I aankomen bij de driesprong (F.L. Kroesen, via P. van Meel). Zie ook het verslag van A.C. Worst (NIcJ 14/20, IMG).
- [23] Naar beschrijvingen door F.L. Kroesen en O.H. Wöhe.
- [24] Verslagen P.J.J. Quanjer (NIcJ 13/79, IMG) en A.C. Worst (NIcJ 14/20, IMG).
- [25] Nortier e.a., *Java*, 145-146; verslag Th. Meyer (NIcJ 13/35, IMG); *De Opmaat*, VI (2000-2), 31-32; P.J.J. Jonker, "Ooggetuige verslag massa-fusilering Tjiater", *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, maart 1997, 24.
- [26] Ibidem; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [27] J.B. Heffelaar, "De strijd te Tjiater en Soebang", *Stabelan*, 15^e jaargang nr. 3, 1 maart 1989, 4; nader interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel). Heffelaar schreef in zijn artikel abusievelijk dat hij met zijn mitrailleur in opdracht van een luitenant van Inf. L.H. XXI werd verplaatst, dit moet zijn een luitenant van 2-Inf. II.
- [28] Verslag van F.C.A. Faber (NIcJ 13/80, IMG); P.J.J. Jonker, "Ooggetuige verslag massa-fusilering Tjiater", *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, maart 1997, 24; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); zie ook *De Opmaat*, VI (2000-2), 32 (belevissen van P.B. de Lizer van 1-Inf. V).
- [29] Ibidem; zie ook Nortier e.a., *Java*, 146-147; het was waarschijnlijk deze pantserwagen die werd teruggevonden door de ploeg vrijwilligers die na de strijd ter plaatse de gesneuvelden begroef, als beschreven in "De ziekenverpleger alias de bobberlap", *Stabelan*, 16^e jaargang nr. 1, 31 augustus 1999, 29.
- [30] Nortier e.a., *Java*, 147; interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [31] Conform [28].
- [32] Ibidem; uitdraai gesneuvelden Tjiater verkregen van J.J. Teeuwisse, Oorlogsgravenstichting, december 2003; zie ook verslag J.G. Meeuwissen (NIcJ 13/67, IMG).

- [33] Nortier e.a., *Java*, 147; verslagen F.C.A. Faber (NlCJ 13/80, IMG), H.W. van Pelt (NlCJ 14/4, IMG) en J.P. Buys (NlCJ 14/14, IMG); interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel) en diens artikel, zie [27].
- [34] *De Opmaat* VI (2000-2), 31-34; P.J.J. Jonker, “Ooggetuige verslag massa-fusilering Tjiater”, *Stabelan*, 23^e jaargang nr. 3, maart 1997, 24-25; *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, “Gesprek met Hoogstraten over 6 maart Tjiater”, 49-53. Behalve J.C. Hoogstraten (A. II Bg.) overleefden (van 1-Inf. V) de massa executie: P. Vroomen (ontsnapt na te zijn aangewezen als gids met Hoogstraten), P.J.J. Jonker, Moes (voorletters onbekend), D. van Swieten en P.B. de Lizer. Enkele militairen wisten zich bij de overgave verborgen te houden, hierbij was onder andere de door Jonker genoemde Van Leeuwen, de hoornblazer uit de commandogroep van 1-Inf. V. De locatie is conform de aantekeningen op de archiefkaarten van de Gravedienst KNIL, in kopie aanwezig bij de Oorlogsgravenstichting.
- [35] Stichting Stabelan, *Tanda Mata KNIL*, 125-126.
- [36] *De Opmaat*, VI (2000-5), 37, ingezonden brief J. Nieuwenhof.
- [37] Gegevens ontvangen van prof. dr. N. Beets (destijds officier van gezondheid). Het aantal van circa 50 voor 1-Inf. V wordt bevestigd in het verslag van J.C.A. Faber (NlCJ 13/80, IMG); *Stabelan*, 16^e jaargang nr. 1, 31 augustus 1999, “De ziekenverpleger alias de bobberlap”, 29.
- [38] Gegevens verzameld door F.L. Kroesen m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. (via P. van Meel), waarschijnlijk afkomstig uit een interview met P.E. Hendriksz. De omgekomen pantserwagenbemanning was waarschijnlijk de bemanning die eind maart 1942 werd teruggevonden door een der bergingsploegen, zie *Stabelan*, 16^e jaargang nr. 1, 31 augustus 1999, 29.
- [39] Nortier e.a., *Java*, 148 (de daar genoemde onbekende bron betrof *squadron leader* Julian, zoals beschreven in de tekst); F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 4, 15 april 1978, 12; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interviews met de toenmalige leerling luchtvaart-radiotelegrafisten uit de ML-opleiding te Andir die ter beschikking van het KNIL werden gesteld voor het bemannen van mobiele radiostations: R.L. van Motman, A.H. Holslag, C. Holtrop en M.J.M. Verkaar; verslag ir. R. Froijen (NlCJ 13/43, IMG).
- [40] Naar beschrijvingen door F.L. Kroesen en O.H. Wöhe; Nortier e.a., *Java*, 148.
- [41] Nortier e.a., *Java*, 147-149.
- [42] Ibidem; gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [43] Verslag F.W. Coster, E, 7-8; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [44] Nortier e.a., *Java*, 147-149; interviews met J.B. Heffelaar (via P. van Meel) en O.H. Wöhe; gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [45] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel); verslag H. van Altena (NlCJ 13/26, IMG) en M. Kooistra (NlCJ 13/78, IMG).
- [46] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 47-54 en nr. 4, 15 april 1978, 11-12; gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [47] Ibidem.

- [48] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 52.
- [49] Verslag F.W. Twiss (NlCJ 13/70, IMG); F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 4, 15 april 1978, 11.
- [50] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 4, 15 april 1978, 11-12.
- [51] Ibidem; gegevens verzameld door F.L. Kroesen m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg.
- [52] J.B. Heffelaar, “De strijd te Soebang en Tjiater”, *Stabelan*, 15^e jaargang nr. 3, 1 maart 1989, 4 en nader interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [53] Verslag A.C. Worst (NlCJ 14/20, IMG). J.C. Stravers en A.C. Worst waren door kolonel De Veer al voor de Japanse aanval op de driesprong naar de staf van de Groep Bandoeng gezonden en meldden daar de dood van majoor Teerink (vermeld door H.F. Zeylemaker in diens beschrijving oorlogsoperaties, maart 1942). Teerink kan dus niet zijn omgekomen bij de tegenaanval onder leiding van De Veer, zoals vermeld in onder andere Nortier e.a., *Java*, 150.
- [54] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel).
- [55] Ibidem; C.A. Heshusius, *KNIL-Cavalerie*, 75. Opgemerkt zij dat de tekst van de voordracht voor het Bronzen Kruis van L.W. Sibbald enkele fouten bevat.
- [56] Interview met J.B. Heffelaar (via P. van Meel); zie ook NlCJ, VII, 78.
- [57] Ibidem; verslagen H. van Altena (NlCJ 13/26, IMG) en J.L. Paardekoper (NlCJ 13/31, IMG).
- [58] Verslag H. van Altena (NlCJ 13/26, IMG). J.B. Heffelaar kwam nabij het hotel diverse militairen van 2-Inf. I tegen (interview met J.B. Heffelaar); zie ook het verslag M. Kooistra (NlCJ 13/78, IMG).
- [59] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 4, 15 april 1978, 14-15.
- [60] Conform [51].
- [61] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); Nortier e.a., *Java*, 147; verslag ir. R. Froijen (NlCJ 13/43, IMG).
- [62] Beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interview met P.A.C. Benjamins.
- [63] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 331; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart '42, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [64] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 331.
- [65] Ibidem, 336; Boer, *Indië*, 252; ML-personeel dat de aankomst van de *Hurricanes* te Tasikmalaja heeft meegemaakt, bevestigt dat het om drie toestellen ging. Ook P. Valk, de toenmalige basiscommandant, bevestigt het aantal in diens naoorlogs verslag (SLH); Maltby, *Report*, 1399, par. 568, noemt als sterkte van het squadron op 7 maart vijf toestellen. Geconcludeerd is dat dit de totale sterkte betreft, inclusief een eerder op 6 maart aangekomen beschadigd toestel en het beschadigde toestel te Pameungpeuk.
- [66] F.L. Kroesen, “De oorlogsgeschiedenis van AII Bg”, *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 4, 15 april 1978, 12-13.
- [67] Ibidem.
- [68] Verslag J.L. Paardekoper (NlCJ 13/31, IMG).
- [69] Conform [65]; verslag J.L. Paardekoper (NlCJ 13/31, IMG); gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel).
- [70] Nortier e.a., *Java*, 150.

- [71] Verslagen H. van Altena (NIcJ 13/26, IMG) en J.L. Paardekoper (NIcJ 13/31, IMG); gegevens m.b.t. de oorlogsgeschiedenis van A. II Bg. verzameld door F.L. Kroesen (via P. van Meel). Paardekoper heeft het in zijn naoorlogs verslag over het meenemen van de gesneuvelden. Dit is onjuist. De binnen de stelling gebrachte gesneuvelden kregen ter plaatse een noodgraf.
- [72] Japanese Monograph 66.
- [73] Ibidem.
- [74] Gegevens verstrekt door prof. dr. N. Beets (destijds officier van gezondheid); gegevens verstrekt door J.J. Teeuwisse, Oorlogsgravenstichting (OGS), december 2003 en uitdraai gesneuvelden Tjiater, OGS, december 2003; verklaring generaal-majoor Shoji tijdens diens naoorlogs proces (via mr. L.F. de Groot).
- [75] Boer, *Indië*, 247-248; Verslag F.W. Coster, E, 8.
- [76] Deel 34, 558; Japanese Monograph 69; gegevens m.b.t. de inzet van de 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio.
- [77] Correspondentie ir. S.H.A. Begemann (via W. Bosman); stamboek L.H. van Oyen (Ministerie van Binnenlandse Zaken, met dank aan afdeling Beleidsontwikkeling DGP, Ministerie van Defensie); Maltby, *Report*, 1401.
- [78] Interviews met mr. H. Creutzberg en P.A.C. Benjamins; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); correspondentie auteur met H.H.J. Simons.
- [79] Boer, *Indië*, 247.
- [80] Verslag I.W. Hutcheson (destijds wnd. cdt. 36 squadron, via Chr. Shores); interviews met C.J.H. Samson, M.E. Wernicke, J. Coblijn, W. Bosman, A.H. Erdkamp en R. Haasjes; correspondentie auteur met H.H.J. Simons.
- [81] P.C. Boer, "Het vliegtuigmaterieel en de materieelverliezen van de ML/KNIL in de periode mei 1940-mei 1942" (ongepubliceerd manuscript); verslag I.W. Hutcheson (via Chr. Shores); Maltby, *Report*, 1399, par. 564 (hier genoemde sterkte van 36 Squadron is waarschijnlijk de sterkte aan inzetbare vliegtuigen van 6 maart *end of day*, dat wil zeggen 19.00 uur), 1399, par. 568.
- [82] Boer, *Indië*, 244; interviews met P.A.C. Benjamins, P.A. Hoyer, F. Pelder en T. van der Muur.
- [83] Shores, *Bloody Shambles*, 2, 325.
- [84] Maltby, *Report*, 1399, par. 560.
- [85] Boer, *Indië*, 253, 281.

Hoofdstuk 6. De strijd op 7 maart 1942.

Inleiding

In de ochtend van 7 maart begon om ongeveer 9.30 uur op het Algemeen Hoofdkwartier (AHK) een bespreking over de te volgen strategie, waarbij behalve legercommandant luitenant-generaal H. ter Poorten aanwezig waren de generaal-majors R. Bakkers (Chef-staf), W. Schilling en J.J. Pesman, kolonel E.T. Koppen, de artilleriecommandant van Westgroep, en luitenant-kolonel W.P. van Veen, de sous-chef van de Generale Staf. Hoe kon de vijand bij Lembang nog een klap worden gegeven? Probleem was de uitdrukkelijke wens van de gouverneur-generaal dat in Bandoeng en directe omgeving niet gevochten zou worden. De stellingen bij Lembang lagen al zo dicht bij Bandoeng dat de artillerie niet meer kon worden ingezet, zonder het gevechtsveld tot de rand van Bandoeng uit te breiden.

De troepen van Schilling waren nog niet inzetbaar en Pesman had bij Lembang aan “verse” troepen alleen de beschikking over het versterkte bataljon Inf. IX en twee van Sumatra afkomstige compagnieën. De overige eenheden bij Lembang hadden door eerdere gevechten niet veel gevechtskracht meer. Geallieerde vliegtuigen die steun konden verlenen, waren nauwelijks nog over en er bestond een groot vijandelijk luchtoverwicht. De nieuwe P-40 jagers van Java Air Command waren nog niet klaar. De stelling bij Lembang zou het, kortom, onmogelijk lang kunnen uithouden, maar dat was ook niet de bedoeling.

Al in de middag van 6 maart had het AHK, op basis van een rapportage over het verloop van de strijd door generaal-majoor Pesman, vastgesteld dat de strijd tegen de tijd was verloren. Het zuidelijk einde van de Tjiater-pas was met de geringe hoeveelheid beschikbare troepen onhoudbaar en de stellingen aldaar moesten in de zeer vroege ochtend van 7 maart, zoals al door Pesman voorspeld, worden opgegeven.

De terugtocht van Westgroep

In de avond van 4 maart was de terugtocht van Westgroep al in volle gang. Om ongeveer 18.30 uur die avond brak *Blackforce* het gevecht af bij Leuwiliang, waar tot dat moment de Japanners met succes waren tegengehouden. De Japanse troepen leden aanzienlijke verliezen. De geallieerde brigade trok onder dekking van regenval terug op Soekaboemi, alwaar de hoofdmacht in de vroege ochtend van 5 maart aankwam. Behoudens kleine schermutselingen waren de KNIL-eenheden die ten noorden van de brigade de lijn Batavia-Buitenzorg verdedigden, nog niet in gevecht geweest. Ze zouden dat door de terugtocht naar de Bandoengse hoogvlakte ook niet meer komen. Wel in gevecht kwam een achterhoede van Inf. XI, in stelling bij een rivierovergang te Tjibadak langs de route naar Soekaboemi, die in de nacht van 6 op 7 maart een gevecht voerde met de Japanse gevechtsgroep Sato. De Japanners rapporteerden zware verliezen [1].

De terugtocht van Westgroep liep over Buitenzorg en verliep aanvankelijk nog redelijk ordelijk. Dat werd anders toen de colonnes van Buitenzorg naar Bandoeng en omgeving begonnen te verplaatsen. Het werd een chaos, die alleen maar goed afliep dankzij het zwaar bewolkte weer en het daardoor nagenoeg ontbreken van Japanse luchtactiviteit. De divisiestaf van Schilling verplaatste op 5 maart eerst naar Buitenzorg en vervolgens naar Patjet. Generaal-majoor Schilling kwam op 6 maart om ongeveer 11.30 uur te Bandoeng aan. De hoofdmacht van *Blackforce* werd die dag in opdracht van het AHK te Oedjoengbroeng, ten oosten van Bandoeng, geconcentreerd. Op 7 maart kwamen ook enkele van de KNIL-eenheden van Westgroep aan op de hoogvlakte, waaronder de hoofdmacht van het bataljon Inf. XI [2].

Na zich op 6 maart bij de staf van de Groep Bandoeng op de hoogte te hebben gesteld van het verloop van de strijd op de hoogvlakte, werd Schilling de volgende ochtend uitgenodigd voor de bespreking op het AHK, teneinde daar zijn ideeën over de voortzetting van de strijd uiteen te zetten. Schilling was een voorstander van voortzetting van de strijd bij Lembang, maar zijn ideeën werden niet gedeeld door de meeste van de andere aanwezigen. Met name de generaal-majors Bakker en Pesman zagen niets in zijn plannen, vooral omdat in verband met de uitdrukkelijke wens van de gouverneur-generaal de artillerie niet kon worden ingezet en eigen luchtsteun vrijwel geheel ontbrak.

Aan de hand van een al op 6 maart opgestelde concept-capitulatieorder, werd besloten de Japanners een gedeeltelijke capitulatie van alleen de troepen op de hoogvlakte aan te bieden, zodra Lembang dreigde te vallen. In verband hiermee werd tevens besloten dat alle nog bruikbare en niet in gevecht zijnde eenheden binnen 24 uur van de hoogvlakte dienden te worden teruggetrokken [3].

De verdediging van de stelling Lembang diende nog maar een zeer beperkt doel. Dat was het voldoende tijd creëren voor een tijdige reorganisatie van de niet in gevecht zijnde eenheden tot guerrilla-strijdgroepen zuid van de hoogvlakte. Al op 3 maart ontving de gouverneur-generaal van de Nederlandse Regering te Londen instructies aangaande de verdere strijd. Een van die instructies betrof het verbod op een algehele capitulatie. Er diende tot het uiterste te worden doorgevochten en op een geëigend moment op het voeren van een guerrilla te worden overgeschakeld. Schilling was al in de middag van 6 maart begonnen met het treffen van voorbereidingen voor een eventuele guerrilla ten zuiden van Soekaboemi. Na de conferentie in de ochtend van 7 maart liet hij alle verplaatsingen in oostelijke richting stoppen en begon ter voorbereiding van de guerrilla de concentratie van de hoofdmacht van het KNIL-gedeelte van Westgroep in de omgeving van Tjiandjoer. Om 19.00 uur vertrok Schilling met zijn staf uit Bandoeng. *Blackforce* vertrok in de nacht van 7 op 8 maart naar het gebied bij Garoet, teneinde de strijd ten zuidoosten van Bandoeng voort te zetten [4].

De stelling Lembang

Luitenant-kolonel H. van Altena werd in de avond van 6 maart door generaal-majoor J.J. Pesman belast met het commando over een nieuwe door hem in te richten stelling bij Lembang. Onder zijn bevel werden gesteld bataljon Inf. XV (minus), twee compagnieën afkomstig uit Sumatra, alsmede de naar Lembang terug te trekken troepen bij de driesprong Tolhek (zie het vorige hoofdstuk). Vóór de troepen van Van Altena en op de flanken kwamen Inf. IV (minus), het versterkte Inf. IX en Inf. X (minus). Bataljon Inf. IV kwam in de avond van 6 maart als eerste in stelling, in een lijn ten noorden van Lembang [5].

De restanten van de afdelingen bij de driesprong Tolhek, onder commando van kapitein J.L. Paardekoper, trokken zonder problemen in de zeer vroege ochtend van 7 maart terug richting Lembang. Rond 05.00 uur waren de secties aspirant reserveofficieren, KMA-cadetten en Ambonese rekruten weer in stelling nabij en oost van de boerderij Ursone, iets ten zuiden van Lembang. De sectie KMA-cadetten onder commando van eerste luitenant A. Luteijn, al op 6 maart aangekomen te Lembang, kwam (voorlopig) aan de noordrand van dit stadje in stelling [6].

Om ongeveer 02.00 uur kwam bataljon Inf. XV (minus) onder commando van majoor K. Anten aan bij Lembang. Deze eenheid was samengesteld uit restanten van het op 3 maart bij de aanval op Kalidjati verslagen 2-R.I. (zie het vorige deel: De slag om Kalidjati). Het bataljon (minus) kreeg een vak toegewezen zuidwest van Lembang, ten noorden van de kampong Batoereok, maar zou de toegewezen posities nimmer innemen. Nabij Batoereok bevonden zich al de twee compagnieën afkomstig van Sumatra, onder commando van de kapiteins

H.M.C.H. Bremmer en T.A. Willemse. Die gingen nu een vak verdedigen west van Batoreek, deels langs de weg van deze kampong naar de kampong Tjitespong [7].

Bataljon Inf. X (minus) onder commando van majoor B.J. de Vries, eveneens samengesteld uit restanten van 2-R.I., kwam om 05.00 uur aan te Tjikidang, ten oosten van Lembang. Daar bevond zich al de compagnie infanterie van de Mobiele Eenheid (ME) onder commando van kapitein J.H.J. Brendgen. Het versterkte bataljon Inf. IX, commandant majoor J.W.G.A. Hoedt, was na zonsondergang teruggetrokken uit de Tjisomang-stelling en kwam in de nacht van 6 op 7 maart aan te Tjisaroea. De aan het bataljon toegevoegde versterkingen bestonden uit een batterij van A. I Bg., een extra sectie infanterie, enige extra secties mitrailleurs en mortieren en een sectie pantserafweergeschut. Bij de staf van de Groep Bandoeng sprak men nu van de Groep Hoedt. Dit nog volledig intacte onderdeel verplaatste vervolgens wat in oostelijke richting naar de kampong Tjitespong, op hemelsbreed twee kilometer ten westen van Lembang.

De Groep Hoedt zou een tegenaanval uitvoeren op de Japanse flank, maar een voorstel om direct na de verplaatsing de aanval in te zetten werd door de staf van de Groep Bandoeng afgewezen. Inplaats daarvan kregen zowel de Groep Hoedt als Inf. X de opdracht een uitgangsstelling te verkennen voor een tegenaanval, op respectievelijk de west- en oostflank van de verwachte vijandelijke aanvalsmacht, in te zetten zodra de Japanse aanval op Lembang zou zijn begonnen. In de tussentijd dienden de beide bataljons intensief in het voorterrein te patrouilleren [8].

De beschikbare geallieerde luchtsteun

De luchtsteun die Java Air Command (JAC) tijdens de daglichturen nog kon verlenen aan de KNIL-troepen, was uiterst beperkt. Te Andir waren vijf Brewsters van 1-Vl.G.V operationeel en te Tasikmalaja twee Glenn Martin bommenwerpers van 1-Vl.G.II en twee *Vildebeestes* van 36 Squadron RAF. In de vroege ochtend werden verder nog drie Glenn Martins van 3-Vl.G.III en de drie nog inzetbare *Hurricanes* van 242 Squadron naar laatstgenoemde basis gedirigeerd [9].

Omstreeks 05.00 uur landde op Tasikmalaja de patrouille van 3-Vl.G.III met de bemanningen van Tlt vl wnr P.J.P. van Erkel, Tlt vl wnr J. Coblijn en Vdg vl wnr M.P. Bosman. De opdracht luidde zich gereed te houden voor een bombardementsopdracht. De Technische Dienst te Andir had de drie toestellen in de loop van de nacht en zeer vroege ochtend afgeleverd, na reparatie van op 3 maart opgelopen bombardementsschade. Een van de Glenn Martins schoot in het donker door een vast zittende rem van de baan, ramde een prikkeldraadversperring en liep schade op aan de rechtervleugel. Een tweede kreeg tijdens het taxiën een losgeraakte bamboemat, aangebracht ter versteviging van de modderige taxibaar, in een van de propellers. Het toestel liep geen schade op, maar het kostte enige tijd om de restanten van de gedeeltelijk om de propellernaaf gedraaide mat weer te verwijderen. Daarna was de Glenn Martin in de modder weggezakt en moest het toestel weer losgetrokken worden [10].

Het 242 Squadron vertrok kort na 3-Vl.G.III van Andir. Vijf van de vliegers van deze eenheid waren intussen om ongeveer 03.00 uur met de allerlaatste *Lodestar* vertrokken naar Australië. Dit waren Sqn Ldr R.E.P. Brooker, Sgt J. King en drie gewonde of zieke vliegers: Plt Off T.W. Watson, Sgt J. Sandeman Allen en Sgt G. Hardie. Aan boord van het transportvliegtuig waren ook Elt vl H.H.J. Simons van 1-Vl.G.V en Elt wnr K. Akkerman van 1-Vl.G.I. De drie *Hurricanes* verlieten Andir omstreeks 05.00 uur, onder leiding van Sqn Ldr I. Julian. Een van zijn volgvliegers was Plt Off W.M. Lockwood, de tweede is niet bekend. De grondploeg vertrok in konvooi wat later op de ochtend naar Tasikmalaja. De toestellen ston-

den net verspreid en bedekt met takken geparkeerd op hun nieuwe basis, of de Japanse legerluchtmacht bombardeerde om 05.30 uur nog een laatste keer vliegveld Tasikmalaja [11].

Japanse luchtacties op dag 3 (7 maart)

Tien Ki-48's van de 75^e Sentai, geëscorteerd door zes Ki-43 jagers van de 59^e Sentai, voerden de aanval uit. Ditmaal waren de resultaten beter (zie de beschrijving van de op 6 maart uitgevoerde aanval in het vorige hoofdstuk). De Japanners concentreerden zich op scherfweren met vliegtuigen. Twee van de pas aangekomen Glenn Martins van 3-VI.G.III gingen in vlammen op. Verder waren door het bombardement een *Vildebeest* van 36 Squadron RAF, twee Lockheed L212-trainers van de Vlieg- en Waarnemersschool van de ML en een van de in totaal vier *Hurricanes* op het vliegveld total loss [12].

In de ochtend van 7 maart consolideerde kolonel Shoji zijn posities en begonnen de voorbereidingen voor de opmars richting Lembang. Verkenningen van de 27^e Sentai wezen uit dat het KNIL daar een nieuwe verdedigingslinie had ingericht. Behalve de Groep Wakamatsu, zette Shoji nu ook de Groep Egashira in. Die was net uit Gedonggede teruggenomen naar Soebang. Deze verplaatsing had de nodige tijd gekost. Niet alleen moest over een relatief grote afstand worden verplaatst, ook diende vanwege het nog steeds bestaande gevaar van geallieerde luchtaanvallen, de verplaatsing van de eenheden van de gevechtsgroep zoveel mogelijk na zonsondergang te geschieden.

Pas in de nacht van 6 op 7 maart was de concentratie te Soebang volledig uitgevoerd. De aanval op Lembang kon daardoor pas in de middag van 7 maart beginnen. Egashira trok op langs de weg van de Tjiater-pas richting Bandoeng en Wakamatsu door het terrein west van deze weg. De opmars van de Groep Wakamatsu ging door zwaar terrein en daardoor langzaam. Om ongeveer 16.00 uur zetten de Japanse troepen de aanval in op bataljon Inf. IV noord van Lembang [13].

De luchtsteun van de 3^e Hiko Dan bestond in de ochtend (vanaf omstreeks 06.00 uur) aanvankelijk alleen uit verkenningen en aanvallen op de KNIL-troepen bij Lembang door Ki-51 aanvalsvliegtuigen. Daarvan waren er steeds maar twee in de lucht van elkaar aflossende patrouilles, dus van intensieve luchtaanvallen op de troepen was aanvankelijk nog geen sprake. Dat werd anders tussen 10.00 uur en 11.00 uur, toen de ondersteuning door de 75^e en 90^e Sentai's met Ki-48 lichte bommenwerpers begon. De twee Sentai's vlogen in de late ochtend en in de middag drie missies met telkens 15 vliegtuigen. De 59^e en 64^e Sentai's voerden *combat air patrols* uit boven het operatiegebied. De eerste twee missies met negen Ki-43 jagers en de laatste missie met zeven jagers. Twee jagers gingen kort na 15.00 uur verloren bij een luchtgevecht (zie hierna). De 3^e Hiko Dan leverde hiermee een maximale inspanning [14].

Vluchten Ki-48's steunden de troepen van kolonel Shoji ook indirect en bombardeerden verschillende stellingen van het KNIL in het zuidoosten en zuidwesten van de hoogvlakte en enkele weg- en spoorwegknooppunten. Onder andere bombardeerden enkele Ki-48's in de middag het spoorwegemplacement van Padalarang. Het vervoer van voorraden en het verplaatsen van versterkingen werd zo effectief aan banden gelegd. Zo ook het vervoer van voorraden in westelijke richting naar Tjiandjoer, ten behoeve van de guerrilla-strijdmacht die Schilling aan het vormen was [15].

Japanse gevechtsvliegtuigen vlogen deze dag een paar keer over de naaste omgeving van Andir. In de vroege ochtend verschenen de eerste Japanse vliegtuigen, maar een aanval volgde niet. Het luchtdoelgeschut kon maar een paar schoten lossen voor de toestellen weer waren verdwenen. In de middag naderden Japanse Ki-48 bommenwerpers vanuit de richting Lembang. Ditmaal vuurden zowel de Britse zware luchtdoel, als de batterijen 8 cm Bofors-geschut van de stellingen Andir Noord en Andir Zuid op de vlucht bommenwerpers. Die draaide snel

af en de luchtdoelartillerie wist geen resultaten te boeken. Andir werd niet aangevallen, maar dat was waarschijnlijk ook niet de bedoeling.

Laat in de middag naderde opnieuw een vlucht Ki-48's vanuit de richting Lembang de basis. Ditmaal boekte Andir Noord succes. Een Ki-48 ging verloren door vuur van de 8 cm-luchtdoelbatterij. Militairen van de batterij zagen stukken en brokken naar beneden dwarrelen en later vond ML-personeel ten noorden van de basis wrakstukken van het ontplofte toestel. Kort hierna zagen de luchtdoelartilleristen hoe een formatie Ki-48's een doel in Bandoeng bombardeerde. Vier bommenwerpers van de 75^e Sentai bombardeerden in het zuidelijk deel van het centrum van de stad omstreeks 17.00 uur de zogenaamde Aloon-aloon (plein met groot grasveld). Een moskee en een openbare schuilkelder liepen een voltreffer op. De aanval werd bij de staf van de Groep Bandoeng en het Algemeen Hoofdkwartier opgevat als een demonstratieve waarschuwing [16].

De landstrijd in de middag van 7 maart

De 3^e Hiko Dan ging in de middag door met het grondig voorbereiden van de komende opmars van de troepen van kolonel Shoji naar Lembang. De intensiteit van de luchtaanvallen werd opgevoerd en behalve af en toe een bombardement door een vlucht Ki-48's, voerden Ki-51 aanvalsvliegtuigen vele duikaanvallen met lichte bommen en mitrailleurs uit. Ter ondersteuning van deze aanvallen voerden nu ook Ki-43 jachtvliegtuigen regelmatig scheer- vluchtaanvallen op gronddoelen uit. De Ki-51's en Ki-43's richtten hun aanvallen vooral op de ingegraven vijandelijke infanterie. De luchtaanvallen op de vermoeide troepen waren zeer effectief. Er vielen weliswaar maar weinig slachtoffers, maar het moreel leed enorm onder de voortdurende luchtaanvallen. Toen het om ongeveer 16.00 uur begon te regenen en de vliegtuigen moesten worden teruggetrokken, zetten de troepen van Shoji de aanval in. De weerstand smolt in een paar uur bijna volledig weg.

Bataljon Inf. IV (minus) hield zijn stelling vast tot ongeveer 16.30 uur. Dit bataljon (minus een compagnie te Bandoeng) verdedigde een lijn in het terrein met zo'n twee kilometer frontbreedte. Een soort dunne waarschuwingslijn, waar ten noorden van Tjiboerial de weg naar Lembang doorheen liep. Op de weg was een stuk pantserafweergeschut opgesteld. Tussen 15.00 uur en 15.30 uur verschenen de eerste Japanse patrouilles, waarop prompt het vuur werd geopend. Tezelfdertijd voerden twee Brewsters van de ML een aanval uit op de Japanse troepen die langs de weg vanuit de richting van het hotel Tankoeban Prahoe de opstelling van Inf. IV naderden. De jagers werden echter verdreven door vijandelijke jachtvliegtuigen (zie hierna). Tegen 16.00 uur barstte in de regen de Japanse aanval los. Die werd met intensief vuur afgeslagen. Japanse infanteriegroepen konden echter relatief eenvoudig in de dunne linie infiltreren en een volgende Japanse aanval zou zeker succesvol zijn [17].

Het bataljon was al vanaf 1 maart continu in de weer en was na tweemaal een aanval op het Japanse landingsgebied bij Eretan Wetan te hebben uitgevoerd (zie het vorige deel: De slag om Kalidjati) van hot naar her verplaatst. Door een verplaatsing naar eerst Tomo (4 maart), vervolgens Soemedang (5 maart) en uiteindelijk Lembang (6 maart), hadden veel van de militairen van de eenheid drie nachten achtereen niet of nauwelijks geslapen. Bataljonscommandant luitenant-kolonel L. Vriesman had dan ook in de ochtend van 7 maart in een telefoongesprek met generaal-majoor Pesman al gewaarschuwd dat zijn bataljon het bij een Japanse aanval waarschijnlijk niet lang zou kunnen volhouden en in de middag zou moeten worden afgelost. Vriesman kreeg opdracht om zo lang mogelijk stand te houden, omdat er geen aflossing beschikbaar was. Hij maakte van het eerste succes en de weersomstandigheden gebruik om zijn compagnieën terug te trekken. Dat gebeurde volgens het boekje, ordelijk en

met medeneming van uitrusting en munitie. Groepsgewijs trokken de infanteristen terug op het verzamelgebied met de voertuigen [18].

Om ongeveer 17.00 uur reed de eerste colonne af richting Bandoeng. Vriesman ging langs bij de commandopost van luitenant-kolonel Van Altena op het terrein van de boerderij Ursone, om de terugtocht van zijn bataljon aan Pesman te melden. De telefoonverbindingen waren echter al enige tijd verbroken en er was sinds een uur (waarschijnlijk door de weersomstandigheden) ook geen radioverkeer meer mogelijk. De zelf ook erg vermoeide Vriesman had een flinke aanvaring met zijn collega Van Altena, die hem verweet zonder noodzaak te zijn teruggetrokken. Om 17.30 uur berichtte generaal-majoor Pesman, inmiddels verhuisd naar een commandopost in het nabij Lembang gelegen hotel Isola, aan het AHK dat de Lembang-stelling was doorbroken [19].

De uit de restanten van 2-R.I. gevormde bataljons Inf. X (minus) en XV (minus) trokken in de middag uit eigen beweging grotendeels terug naar Bandoeng. Inf. XV desintegreerde vrijwel volledig onder invloed van vijandelijke luchtaanvallen. Het lukte majoor Anten niet zijn compagnieën het aangewezen stellinggebied in te laten nemen in de thee- en kinatuinen noord van de kampong Batoereok. Zijn voorhoede sloeg al in de ochtend na een luchtaanval door enkele Ki-51 aanvalsvliegtuigen op de vlucht, onder achterlating van enkele geladen en nog volkomen bedrijfsklare mitrailleurs. Bombardementen door vluchten Ki-48 bommenwerpers op de naar hun posities onderweg zijnde compagnieën volgden vanaf ongeveer 10.00 uur [20].

De twee met mitrailleursecties versterkte compagnieën infanterie werden door Anten rond het middaguur verzameld in de kampong Tjihideung op circa anderhalve kilometer west van de verharde weg ten zuidwesten van Batoereok, respectievelijk een locatie oost van deze verharde weg naar Lembang. Zelfs dat lukte niet volledig. Een deel van de militairen te Tjihideung weigerde daar te blijven toen er opnieuw Japanse vliegtuigen werden waargenomen en trokken naar Bandoeng. Het ging hierbij voornamelijk om militairen van het oorspronkelijke Inf. XIV, die na de mislukte aanval op Kalidjati (zie het vorige deel: De slag om Kalidjati) en een dagenlange tocht door het terrein, pas op 6 maart weer konden worden heringedeeld [21].

Inf. X (minus) kreeg in de middag contact met de Japanners. Om ongeveer 16.00 uur werd vuur ontvangen uit noordelijke richting van waarschijnlijk enkele Japanse patrouilles. Majoor De Vries gaf opdracht de eerder verkende uitgangstelling voor een tegenaanval op de Japanse flank te bezetten. Toen groepjes militairen afkomstig uit de Tjiater-stelling door hun stelling heen kwamen, trokken echter hele secties van Inf. X spontaan mee terug. Alleen een sectie Menadonezen afkomstig van het oorspronkelijke Inf. X (de 2^e Compagnie van kapitein Ohl) bleef in stelling. De Vries kreeg net als de andere bataljonscommandanten opdracht de strijd om 18.00 uur te staken en marcheerde toen de duisternis was ingevallen, met de overgebleven Menadonese militairen naar Bandoeng [22].

De Groep Hoedt (het versterkte bataljon Inf. IX) ten westen van Lembang hield zich gereed voor het inzetten van een tegenaanval op de vijandelijke westflank. In het voorterrein werd door een aantal detachementen intensief gepatrouilleerd. Doel was het opvangen van infiltrerende Japanse patrouilles, maar die waren er in het geheel niet. Het terrein ten noordoosten van de uitgangstelling van het bataljon was zwaar en de opmars van de Japanse infanterie van de Groep Wakamatsu liep achter op die van de Groep Egashira. Pas vanaf ongeveer 17.00 uur was er vuurcontact met Japanse patrouilles. Tegen het invallen van de duisternis, in de stromende regen, probeerden enkele secties Japanse patrouilles uit te schakelen. Dit lukte echter niet. Inmiddels kreeg Hoedt opdracht om te 18.00 uur het vuren te staken. Toen het donker was geworden, trok majoor Hoedt via Lembang terug. De eigen troepen te Lembang bleken al te zijn teruggetrokken (zie hierna) en Inf. IX verplaatste daarop naar Tjimahi [23].

De luchtsteun voor het KNIL op dag 3 (7 maart)

In de ochtend van 7 maart werd te Andir de ploeg jachtvliegers van 1-Vl.G.V onder commando van Elt vl wnr P.A.C. Benjamins afgelost door Kap vl wnr J.P. van Helsdingen en een ploeg van acht vliegers grotendeels afkomstig van de vroegere afdeling 2-Vl.G.V. Om 05.00 uur meldden de “verse” vliegers zich in de Noordhangaar, waarop Van Helsdingen vrijwilligers vroeg voor de vier beschikbare Brewsters. De vijfde ingedeelde jager was kort daarvoor tijdens het voorverwarmen van de motor in brand gevlogen en voorlopig niet bruikbaar. Alle vliegers meldden zich als vrijwilliger, waarop de afdelingscommandant aanwees: Elt vl wnr A.G. Deibel, Vdg vl wnr J.F. Scheffer, Vdg vl wnr P.R. Jolly en Sgt vl G.M. Bruggink. De overige vliegers konden voorlopig naar huis gaan. Tweede luitenant vlieger-waarnemer P.A. Hoijer bleef nog voor het geval dat de vijfde Brewster (B-395) in de loop van de dag gereed zou komen. Hier was geen sprake van. Van Helsdingen vertrok per auto naar het Commando ML in Bandoeng om te horen welke opdrachten te verwachten waren [24].

In de ochtend van 7 maart kwam om ongeveer 09.30 uur bij het Commando ML en BRITAIR een opdracht voor luchtsteun binnen van generaal-majoor Pesman. Japanse vliegtuigen vielen de verdedigingslinie van het KNIL bij Lembang aan. Kolonel E.T. Kengen (commandant Commando ML tevens waarnemend Commandant ML en begin maart bevorderd tot generaal-majoor titulair maar daar niet van op de hoogte) ontraadde uitvoering. Het was al midden op de dag en de lucht was vol Japanse vliegtuigen. Kengen stelde dat de enkele nog beschikbare jagers hoogst waarschijnlijk niet in staat zouden zijn enige lucht voor de grondstrijdkrachten te bewerkstelligen en dat een dergelijke aanval zeer waarschijnlijk door de meeste van de in te delen vliegers niet zou worden overleefd. Pesman liet echter overbrengen dat het zijn uitdrukkelijke wens was, dat de opdracht zou worden uitgevoerd. Toen Van Helsdingen dit op het Commando hoorde riep hij uit: “De opdracht zal worden uitgevoerd, maar dit is zelfmoord”. Vastbesloten de missie zelf mee te vliegen, reed de afdelingscommandant terug naar Andir [25].

De aanval zou rond het middaguur worden uitgevoerd. Eerste luitenant vlieger-waarnemer H.F. Zeylemaker belde namens Pesman in de ochtend kapitein vlieger-waarnemer P. Valk, de vlieggkampcommandant te Tasikmalaja, en gaf opdracht de nog beschikbare *Hurricanes* van 242 Squadron te 12.00 uur nabij het doelgebied rendez-vous te laten maken met de Brewsters van 1-Vl.G.V. Kort voor het starttijdstip trok hij deze opdracht weer in. Van Helsdingen had inmiddels met generaal Pesman afgesproken de missie op een later moment te vliegen. Om met zijn patrouille kans op overleven te hebben, wilde hij geschikt weer (bewolkte lucht) afwachten. De generaal gaf hiervoor Van Helsdingen in een telefoongesprek persoonlijk toestemming. De commandant van de Groep Bandoeng zag naderhand wel in dat er geen enkel uitzicht op succes was en toonde begrip voor het grote risico dat de jachtvliegers zouden lopen. Hij vroeg Van Helsdingen of deze kans zag zo op te treden dat het zeer laag gezonken moreel van de eigen troepen weer omhoog gebracht zou worden [26].

Sqn Ldr Julian op Tasikmalaja zag niets in de missie en zag, toen hem door Zeylemaker die vrijheid werd gegeven, er van af mee te doen. De Britse vliegers waren zeer vermoeid, er waren nog maar een paar *Hurricanes* en vliegers beschikbaar en het eigen grondpersoneel was nog niet gearriveerd [27].

De riddervlucht

Hoewel Van Helsdingen door de schaarste aan ervaren afdelingscommandanten sedert 2 maart een verbod had van het Commando ML om operationeel mee te vliegen, deelde hij zichzelf in

als patrouillecommandant. Hij nam hiertoe het toestel over van vaandrig Jolly. Die zat al in de cockpit en moest uitstappen. Om 15.00 uur startten de vier Brewsters voor een *strafing* van Japanse troepen noord van Lembang. Boven Bandoeng hing inmiddels zware bewolking. De start verliep wat moeizaam. Van Helsdingen brak om onbekende redenen de start via de korte noord-zuid baan af en taxiede vervolgens met de andere toestellen naar het begin van de hoofdbaan. Het vertrek van de patrouille verliep daarna zonder problemen. Deibel en Scheffer (in de B-3110 respectievelijk -3130) vlogen achterop en circa 200 meter hoger dan het koppel Van Helsdingen, Bruggink (in de B-3101 respectievelijk -3150) [28].

Deibel en Scheffer stootten kort na de start op een Ki-48 bommenwerper. Eerstgenoemde vlieger beschoot dit toestel tot het zichtbaar getroffen in een steile duik uit zicht verdween. Vrijwel direct hierna doken negen Ki-43 jagers op, een patrouille van drie uit de richting van de vulkaan Tangkoebang Prahoe, een patrouille van drie uit de richting van de berg Boerangrang en nog een patrouille van drie uit een positie ten westen van de Boerangrang [29].

Drie van de Japanse jagers gingen achter het koppel Van Helsdingen, Bruggink aan. Dit had net de weg noord van Lembang bereikt en was begonnen met strafen. Een tweede *strafing run* kon niet meer worden gemaakt. Bruggink gaf gas en waarschuwde Van Helsdingen met handgebaren dat er jagers achter hun zaten. Hij brak naar rechts weg en ontsnapte vervolgens in een ravijn oost van de weg. Bruggink keerde via de hoogvlakte oost van Bandoeng heelhuids en met een ongeschonden vliegtuig terug op Andir, waar hij als laatste landde [30].

Twee van de drie Ki-43's waren naar beneden gedoken voor een aanval op de twee Brewsters. Van Helsdingen was net als Bruggink naar boomtophoogte gedoken, een gevaarlijke aangelegenheid met het oplopende ruwe terrein nabij Lembang en de erg laag tegen het gebergte hangende bewolking. Hij volgde Bruggink echter kennelijk niet het ravijn in. Van Helsdingen raakte vermist en zijn toestel is nimmer gevonden [31].

Deibel en diens koppelgenoot Scheffer werden door drie of vier Ki-43's belaagd, nadat ze de derde Japanse patrouille hadden weten te verrassen. Deibel viel eerst de middelste van deze drie Ki-43's aan, welk toestel getroffen opzij wegviel. Vervolgens viel hij het voorop vliegende jachtvliegtuig aan, waarvan de vlieger een steile bocht had ingezet. Voordat de Ki-43 een aanvalspositie bereikte, had Deibel het toestel echter in zijn vizier. Al vurend vloog hij op topsnelheid op zijn tegenstander af, trok net op tijd op en schoot op circa twee meter over de cockpit van zijn tegenstander heen. De zichtbaar getroffen Ki-43 viel weg en Deibel trok op en dook een dunne wolk in. Toen de ML-vlieger uit de wolk kwam en de haperende neusmitrailleurs van zijn Brewster opnieuw wilde spannen, zat hij ineens in de vuurbundel van een andere Ki-43. Zijn toestel werd getroffen in de olietank en olie woei langs de cockpitbeglazing en ook de cockpit in. De tegenstander was daarna verdwenen en Deibel zag noch Brewsters, noch Ki-43's meer [32].

Deibel dook een ravijn in en wist zijn aangeschoten toestel in een regenbui te landen op Andir. In de landing vloog een beschadigd wiel van de B-3110, die vervolgens in een *groundloop* van de baan liep en schade opliep aan een vleugel. Scheffer landde een minuut na hem. Hij had in het luchtgevecht met de zes Japanse jagers geen resultaten weten te boeken. Na een korte strijd was hij een wolk ingedoken om aan de overmacht te ontsnappen. Zijn Brewster bleef onbeschadigd [33].

Het luchtgevecht kostte de 3^e Hiko Dan twee Ki-43's en twee vliegers, voor wie ten tijde van de capitulatie van het KNIL ter plaatse een monumentje werd opgericht. De vlieger sergeant Yasuhiko Sakakibara van de 59^e Sentai was een van de slachtoffers. Zijn toestel werd, naar men destijds meende, neergehaald door luchtafweervuur. Hij werd echter waarschijnlijk neergeschoten door Deibel. Een onbekende vlieger van de 64^e Sentai kwam eveneens om het leven. Mogelijk vloog laatstbedoelde vlieger het terrein in bij de achtervolging van kapitein Van Helsdingen [34]. De omstandigheden voor een luchtgevecht dicht bij de

grond waren uiterst ongunstig. Bruggink had alle geluk van de wereld gehad toen hij aan het eind van het ravijn waar hij was ingedoken, werd geconfronteerd met een muur van laag tegen de bergwand hangende bewolking. Hij miste de bergwand toen hij met vol vermogen door de bewolking heen uitklom [35].

Het eerste dat de ML-jachtvliegers na hun landing op Andir te horen kregen was: “Jullie zijn voor niets op geweest, we capituleren”. Op Andir was inmiddels bekend geworden dat een stafofficier met witte vlag als onderhandelaar naar de Japanse troepen te Lembang was gezonden. Het personeel van de ML-afdelingen trok zich grotendeels terug in hun gevorderde legeringruimte te Bandoeng. Gewacht werd op het einde van de strijd, waarschijnlijk de volgende dag [36].

De laatste vlucht van 1-Vl.G.V zou de geschiedenis ingaan als de riddervlucht. Bij Koninklijk Besluit (K.B.) van 14 juli 1948 Nr. 5 werden vanwege de 7 maart 1942 betoonde moed, beleid en trouw ingeschreven in de registers der Militaire Willems-Orde als Ridder 4^e klasse: eerste luitenant Deibel, vaandrig Scheffer (postuum) en sergeant Bruggink. Kapitein Van Helsdingen, eerder benoemd tot RMWO 4^e klasse, werd bij dit zelfde K.B. postuum bevorderd tot Ridder der Militaire Willems-Orde 3^e klasse. Het vorenstaande wegens “... het zich opnieuw in de strijd onderscheiden door uitstekende daden van moed, beleid en trouw...” [37].

Eind van de grondoorlog

De troepen van luitenant-kolonel Van Altena, zuid van Lembang, kwamen niet meer in gevecht. De tolk kapitein J. Gerharz, aanwezig op de commandopost van Pesman in hotel Isola, gaf na het bericht van de terugtocht van Inf. IV namens generaal-majoor Pesman aan Van Altena de opdracht door om te 18.00 uur het vuren te staken en terug te trekken naar Bandoeng. Rond 18.30 uur bezetten de Japanse eenheden de noordrand van Lembang. Een uur later arriveerde Gerharz met witte vlag bij een Japanse commandopost in de voorste lijn [38].

De troepen nabij Lembang trokken in de avond van 7 maart terug naar Bandoeng en verplaatsten vervolgens deels naar kazernes te Tjimahi en elders. De overgebleven batterij van A. II Bg. (1-A. II Bg. met nog drie inzetbare stukken) was al op 6 maart teruggetrokken naar de zuidrand van Bandoeng en ondergebracht nabij de renbaan van Tegallega. Op 7 maart deelde luitenant-kolonel G.J. Reerink, artilleriecommandant in de staf van de Groep Bandoeng, mee dat A. II Bg. voorlopig niet meer zou worden ingezet [39]. Japanse troepen van de Groep Ega-shira bezetten in de avond Lembang. De Groep Wakamatsu rukte vervolgens op naar het hoge terrein ten zuiden van deze plaats, vanwaar men neerkeek op de stad Bandoeng [40]. De capitulatie was nog maar een kwestie van tijd en zou niet kunnen worden beperkt tot uitsluitend de geallieerde troepen op de Bandoengse hoogvlakte.

De hoofdmacht van Westgroep (minus *Blackforce*) was voor zover al op de hoogvlakte aangekomen, daar weer weg gedirigeerd naar de omgeving van Tjiandjoer. De troepenverplaatsingen gingen de hele avond en nacht nog door. Generaal-majoor Schilling zelf vertrok met zijn staf om 19.00 uur uit Bandoeng. De omstandigheden voor een guerrilla waren echter niet gunstig en de strijdvaardige Schilling moest zijn pogingen om de strijd vanuit een gebied zuid van Soekaboemi voort te zetten al op 8 maart opgeven. *Blackforce* en met de brigade mee teruggetrokken militairen van de RAF en het Britse leger capituleerden op 12 maart 1942 [41].

Het einde van de luchtoorlog

De 3^e Hiko Dan steunde deze dag de troepen met in totaal 90 sorties. De 27^e Sentai vloog 20 sorties (tien missies), de 75^e en 90^e Sentai's tezamen 45 sorties (drie missies) en de 59^e en 64^e

Sentai's tezamen 25 jagersorties voor de bescherming van de bommenwerpers. Verder bombardeerde de 75^e Sentai als beschreven een doel in Bandoeng met vier Ki-48's [42].

De geallieerde luchtmacht waren op 7 maart aan het eind van hun mogelijkheden. In de late middag was de situatie voor wat betreft ingedeelde en *serviceable* toestellen als volgt [43].

Bommenwerpers	Ingedeeld	Inzetbaar	Opmerkingen
1-Vl.G. I	1	0	
1-Vl.G. II	2	2	
2-Vl.G. III	1	0	
3-Vl.G. III	1	0	
36 Squadron	2	2	
Jagers			
1-Vl.G.V	2	2	
2-Vl.G.IV	3	0	2 P-40's vliegklaar, maar niet inzetbaar
242 Squadron	4	2	
<i>totaal</i>	16	8	

Detachementen van Vl.G.I en Vl.G.III bevonden zich respectievelijk te Bangalore in Brits-Indië en te Archerfield in Australië om daar nieuwe North American B-25 *Mitchell*-bommenwerpers over te nemen. Er waren echter nog maar een paar toestellen afgeleverd en nog geen bemanningen "los" op het nieuwe type. Naar schatting van de Inspectie ML zouden pas op zijn vroegst eind maart de eerste B-25's vanaf Indische vliegvelden operationeel inzetbaar kunnen zijn. Op 7 maart werden te Andir de eerste drie P-40's voor afdeling 2-Vl.G.IV ingevlogen, waarvan een terug ging naar de Technische Dienst (TD) met motorproblemen. Die dag bracht een van de opbouwplannen nog twee van de nieuwe toestellen over van een locatie aan de rand van Bandoeng naar Andir, voor inbouw van de motor en montage van de vleugels bij de TD. Bij de Inspectie ging men er van uit dat de jachtvliegers van de ML, gewend aan modern Amerikaans materieel, aan een paar dagen training op het nieuwe type voldoende zouden hebben [44].

Het was te laat. In de middag van 7 maart, kort na 16.00 uur, begon kolonel Kengen aan een telefoonronde langs de diverse commandanten op Andir. De boodschap luidde dat zonder tegenbericht om 18.00 uur begonnen moest worden met het onklaar maken van de overgebleven vliegtuigen. Via de commandant van Tasikmalaja gaf hij opdracht aan 1-Vl.G.II om met de ene Glenn Martin waar ter plaatse een *bombay tank* voor beschikbaar was, uit te wijken naar Australië. Dezelfde middag kreeg 36 Squadron RAF toestemming van *Air Commo-dore* Staton van BRITAIR (nu te Tasikmalaja) om te proberen met de resterende twee *Vildebeestes* uit te wijken naar Birma [45].

Bij 1-Vl.G.I was de ene resterende Glenn Martin, de M-542, na uitgebreide reparaties vrijwel gereed. Een *bombay tank* stond bij de afdeling klaar om te worden ingebouwd, zodat geprobeerd kon worden uit te wijken naar Australië. De opdracht hiertoe was afkomstig van Kengen, die met de overgebleven bommenwerpers zoveel mogelijk ML-personeel naar Australië wilde evacueren, om de eerder naar dat land overgebrachte Vliegschool en het detachement van Vl.G.III op Archerfield te versterken. Met pijn in het hart vernielden de monteurs alle roervlakken. Personeel van de RAF bouwde de volgende dag toch nog de tank in en begon met reparatie van de vernielde bekleding van ailerons, hoogteroer en richtings-

roer. De *Station Commander* van de RAF op Andir verbood echter een uitwijkpoging, uit angst voor represailles van de Japanners tegen de achterblijvers [46].

Een Glenn Martin van 1-Vl.G.II, met een bemanning van 3-Vl.G.III en enkele passagiers aan boord, week als enige in de nacht van 7 maart uit. Dit toestel was net door de TD van nieuwe motoren voorzien, maar vereiste nog de nodige reparaties aan onder andere plaatwerk. Elt vl wnr A.B. Wolff, de commandant 3-Vl.G.III, vroeg in de middag van 7 maart aan kolonel Kengen toestemming met dit toestel naar Australië te mogen vliegen. De toestemming kreeg hij. Om ongeveer 16.30 uur gaf Kengen echter opdracht zo snel mogelijk en in ieder geval voor 18.00 uur te starten, desnoods eerst naar Tasikmalaja om daar het toestel verder gereed te maken. Dat was echter onmogelijk, gezien de nog uit te voeren reparaties en de nog in te bouwen *bombbay tank*. Kengen trok deze opdracht niet in, maar gaf officieus zijn zegen. Om 23.45 uur startte de M-585. Met Tlt vl wnr Van Erkel en Elt Wolff als 1^e respectievelijk 2^e bestuurder en zeven bemanningsleden en passagiers, bereikte het toestel behouden Broome in noord Australië. Tot de passagiers behoorde de latere Legercommandant KNIL kapitein S.H. Spoor [47].

Van vliegveld Tasikmalaja vertrokken op 8 maart om 01.45 uur de beide *Vildebeestes*. De Glenn Martin van de bemanning Hofmeyster, met de inmiddels ingebouwde maar nog niet aangesloten *bombbay tank*, bleef echter aan de grond. Noch de vliegers van 1-Vl.G.II, noch die van Vk.A.1 durfden uiteindelijk een uitwijkpoging naar Australië aan. Er waren geen kaarten, geen gegevens over de te verwachten wind en de hoeveelheid brandstof zou in het gunstigste geval maar net voldoende zijn. Personeel van de RAF toonde wel belangstelling [48].

In de ochtend van 8 maart kwam bij basiscommandant Kap vl wnr P. Valk de opdracht binnen de resterende vliegtuigen onklaar te maken. Dat gebeurde in veel gevallen zeer grondig. Ook de in opbouw zijnde twaalf P-40 jagers werden vernield, al kwalificeerden de Japanners de toestellen achteraf als “repareerbaar”. De Glenn Martin van de bemanning-Samson van 1-Vl.G.II werd door personeel van 1-Vl.G.II eerst vernield met een bijl, een hamer en ander gereedschap en later ook nog beschoten met een van de uitgebouwde 7,7 mm mitrailleurs van het toestel. Personeel van de RAF deed tot na de capitulatie nog een poging de werkzaamheden aan het toestel van de bemanning-Hofmyster af te maken. Deze poging moest echter worden gestaakt, omdat enkele hoge officieren van de RAF bang waren voor represailles jegens de achterblijvers na een uitwijkpoging [49].

In de vroege ochtend van 8 maart 1942 vloog 242 Squadron met de enige twee nog operationele *Hurricanes* nog een gewapende verkenning ten behoeve van de Britse en Australische eenheden die in de omgeving van Garoet werden geconcentreerd. Na terugkeer werden ook deze toestellen vernield [50].

Noten hoofdstuk 6

- [1] Nortier e.a., *Java*, 88-92, 97; Japanese Monograph 66, noemt het gevecht met KNIL-troepen bij Tjibadak. Volgens luchtmaarschalk (Indonesische Luchtmacht) b.d. Raden S. Suryadarma (destijds verbindingsofficier van de ML en JAC bij de staf van Schilling) betrof het een gevecht met een achterhoede van Inf. XI.
- [2] Nortier e.a., *Java*, 92; F.W. Coster, verslag krijgsverrichtingen N.I., E, 6, 8.
- [3] Nortier e.a., *Java*, 92-95.
- [4] Ibidem.
- [5] Nortier e.a., *Java*, 151-152.

- [6] Ibidem.
- [7] Ibidem.
- [8] Ibidem; F.W. Coster, verslag krijgsverrichtingen N.I., E, 8, 9; zie ook verslag R. Bakkers (NicJ 17/6, IMG), Bakkers nam ten onrechte aan dat Inf. IX in een hinderlaag was gevallen.
- [9] Interviews met P.A.C. Benjamins, P.A. Hoijer, P.R. Jolly, C.J.H. Samson, M.E. Wernicke en W.J. Hofmyster; correspondentie met H.F. de Koning; Matlby, *Report*, 1399; verslag P. Valk (dossier Valk, collectie Ward, SLH).
- [10] A.B. Wolff, verslag betreffende de vlucht van de M-585 van Andir naar Melbourne op 8 maart 1942 en de daaraan voorafgaande voorbereidingen, 30 juni 1945 (SLH, collectie Ward); interviews met A.B. Wolff, J. Coblijn, M.P. Bosman, R. Timmermans en A.H. Erdkamp; Boer, *Indië*, 248-249, dateert de aankomst van de Glenn Martins abusievelijk op 6 maart.
- [11] Correspondentie auteur met H.H.J. Simons; interview met K. Akkerman; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 336 (noemt foutieve aantallen toestellen); verslag P. Valk (dossier Valk, collectie Ward, SLH). Zowel Valk als het personeel van 1-Vl.G.II en 3-Vl.G.III dat de aankomst van de jagers meemaakte, noemt de aankomst van drie *Hurricanes*.
- [12] Military History Office, Series of Military History of World War II deel 34, *Army Air Drive to the Southern Pacific Area* (hierna Deel 34), 559; Japanese Monograph 69; verslag A.B. Wolff d.d. 30 juni 1945, zie [10]; Boer, *Indië*, 251-252, stelt ten onrechte dat de in de landing beschadigde Glenn Martin bij het bombardement opnieuw schade opliep. Het door 3-Vl.G.III achter gelaten toestel liep volgens A.H. Erdkamp (de monteur van het toestel) in de landing een zwaar beschadigde rechtervleugel op, die de overkomst van een TD-ploeg uit Andir vereiste. In de tekst van *Indië*, 251, zijn abusievelijk de overige bij de luchtaanval verloren gegane toestellen niet genoemd.
- [13] Van den Hoogenband en Schotborgh (bew.), *Nederlands-Indië contra Japan*, VII, 81; Nortier e.a., *Java*, 152; gegevens m.b.t. de inzet van de 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio.
- [14] Deel 34, 559; Japanese Monograph 69; gegevens m.b.t. de inzet van de 3^e Hiko Dan in maart 1942, ontvangen van het Military History Office, Tokio.
- [15] Nortier e.a., *Java*, 96.
- [16] Deel 34, 559; dagboek O.A.O. Kreefft en e-mail ontvangen van O.A.O Kreefft; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou); interviews met P.A. Hoijer en P.R. Jolly; F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AIIBg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 5, 30 juni 1978, 6, spreekt echter abusievelijk over 18 bommenwerpers (waarschijnlijk betreft het aantal van 18 een intimidatievlucht gevlogen door de 3^e Hiko Dan op 8 maart).
- [17] Nortier e.a., *Java*, 153; interview met J.C. Hoogstraten (via P. van Meel), zie ook F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AIIBg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 2, 15 november 1977, 53-54.
- [18] F.W. Coster, verslag krijgsverrichtingen N.I., E, 8, 9; interviews met H.L. Schroeders en J.J. Cnoops (via P. van Meel); beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [19] Nortier e.a., *Java*, 153; verslag H. van Altena (NicJ 13/26, IMG).
- [20] Nortier e.a., *Java*, 152-153; verslag H. van Altena (NicJ 13/26, IMG).
- [21] Ibidem.
- [22] Nortier e.a., *Java*, 152.
- [23] Nortier e.a., *Java*, 153.
- [24] Boer, *Indië*, 149-250.

- [25] Ibidem, 250; beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker (maart 1942, via A. van Aarem en J. Mossou).
- [26] Ibidem.
- [27] Ibidem.
- [28] Boer, *Indië*, 250-251; correspondentie auteur met G.M. Bruggink en e-mail ontvangen van G.M. Bruggink.
- [29] Ibidem; interviews met P.A. Hoijer en P.R. Jolly (volgden het gevecht vanaf Andir).
- [30] Boer, *Indië*, 251; correspondentie auteur met G.M. Bruggink en e-mail ontvangen van G.M. Bruggink.
- [31] Correspondentie auteur met G.M. Bruggink en e-mail ontvangen van G.M. Bruggink. Volgens oud-militairen van Inf. IV volgden twee Japanse jagers de Brewsters naar beneden. Hoe het gevecht dicht bij de grond vervolgens afliep, was niet waar te nemen.
- [32] Verslag A.G. Deibel, 1946 (dossier Deibel, collectie Ward, SLH).
- [33] Ibidem; interviews met P.A. Hoijer, P.R. Jolly, F. Pelder en A.E. van Kempen.
- [34] Gegevens ontvangen van het Military History Office, Tokio. Het monumentje wordt in diverse verslagen van ML-vliegers genoemd, zie bijvoorbeeld verslag W. Boxman, 1946 (via W. Bosman), bevestigt dat: "Op de Tjiater met de cap. plechtigheid 2 Jap. vliegers [zijn] begraven...".
- [35] Correspondentie auteur met G.M. Bruggink.
- [36] Boer, *Indië*, 251.
- [37] Register Militaire Willems-Orde (kopieën aanwezig bij SLH, collectie Ward).
- [38] Nortier e.a., *Java*, 154; Van den Hoogenband en Schotborgh (bew.), *Nederlands-Indië contra Japan*, VII (hierna NicJ), 81, 91; Deel 34, 559, v.w.b. tijdstip aankomst Gerharz bij de Japanse linies.
- [39] F.L. Kroesen, "De oorlogsgeschiedenis van AIIBg", *Stabelan*, 4^e jaargang nr. 5, 30 juni 1978, 7.
- [40] Japanese Monograph 66; Deel 34, 559.
- [41] Nortier e.a., *Java*, 97-99; zie ook NicJ, VII, 81-84.
- [42] Deel 34, 559.
- [43] P.C. Boer, "Het vliegtuigmaterieel en de materieelverliezen van de ML/KNIL in de periode mei 1940-mei 1942" (ongepubliceerd manuscript); Maltby, *Report*, 1399, par. 568 (Stelt v.w.b. 242 Squadron dat "by the evening only two aircraft remained". Waarschijnlijk betreft dit het aantal gevechtssklare toestellen).
- [44] P.C. Boer, "Het vliegtuigmaterieel en de materieelverliezen van de ML/KNIL in de periode mei 1940-mei 1942" (ongepubliceerd manuscript).
- [45] Boer, *Indië*, 249, 252 (dateert e.e.a. foutief); Shores, *Bloody Shambles*, 2, 338-339, geeft een beschrijving van het verloop van de uitwijkpoging. Deze eindigde in noodlandingen langs de westkust van Zuid-Sumatra.
- [46] Boer, *Indië*, 251; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 438-439.
- [47] Boer, *Indië*, 251, 267-268; Verslag A.B. Wolff d.d. 30 juni 1945, zie [10].
- [48] Boer, *Indië*, 252; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 439.
- [49] Boer, *Indië*, 255; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 439 (Shores concludeert hier ten onrechte dat het toestel "possibly the DB-7" was); P. Valk werd eveneens bang voor represailles en liet volgens het achtergebleven personeel van 1-Vl.G. II de twee Glenn Martins van 1-Vl.G.II later in een hangaar zetten. Het op Tasikmalaja achtergelaten beschadigde toestel van 3-Vl.G.III werd op 8 maart 1942 door terugtrekkend RAF-personeel in brand gestoken.

- [50] Maltby, *Report*, 1399; Shores, *Bloody Shambles*, 2, 339. Het toestel te Pameungpeuk zou in de vroege ochtend van 8 maart worden overgevlogen naar Tasikmalaja, maar crashte in de start. Flt Lt B.J. Parker overleefde de crash, maar zijn toestel was total loss.

Hoofdstuk 7. Analyse en conclusies.

De gok van Endo en Shoji

De locatie van de Japanse regimentsgevechtsgroep Shoji, achter de geallieerde linies bij Batavia en Buitenzorg en in een positie waarin door de veel verder naar het westen gelande Japanse hoofdmacht geen steun kon worden verleend, was kwetsbaar. Als er iets tegen zat, kon kolonel Shoji worden verslagen zo vreesden zijn superieuren. Het plan om de eerste dag van de landingen vliegveld Kalidjati (zonder eigen luchtsteun) te veroveren slaagde echter en in de late middag van 2 maart 1942 kon de 3^e Hiko Dan van de Japanse legerluchtmacht de eerste 27 jagers en aanvalsvliegtuigen op de basis stationneren. Kolonel Shoji gaf ruiterlijk toe dat hij voor het overleven van zijn troepen sterk afhankelijk was van de luchtsteun van de 3^e Hiko Dan. Die luchtbrigade, gecommandeerd door generaal-majoor Endo, was op Kalidjati echter in een zeer kwetsbare positie geplaatst.

In tegenstelling tot wat de Japanners aanvankelijk meenden, waren de geallieerde luchtstrijdkrachten niet totaal verslagen. Om die reden organiseerde de Japanse legerluchtmacht een grote luchtaanval op vliegveld Andir, tezamen met de Japanse marineluchtmacht. Het kostte de nodige tijd om de planning hiervoor rond te krijgen, maar aan het eind van de ochtend van 3 maart vielen ruim 50 bommenwerpers geëscorteerd door jagers, vanuit Palembang in Zuid-Sumatra, Celebes en Bali, Andir aan. Die basis liep grote schade op en er gingen diverse vliegtuigen verloren. De Japanners merkten al snel dat de resultaten toch onvoldoende waren.

De aanval op Andir had wel als resultaat dat deze basis de rest van de dag (3 maart) moest worden gesloten. Hierdoor kon door de ML, de RAF en de RAAF geen luchtsteun worden verleend aan KNIL-troepen die op 3 maart een grote aanval deden gericht op herovering van Kalidjati. Deze aanval werd, **zonder inzet van Japanse grondstrijdkrachten**, door de 3^e Hiko Dan afgeslagen. De ingezette KNIL-troepen waren echter niet volledig uitgeschakeld en vooral de vijandelijke gemotoriseerde eenheid (de Mobiele Eenheid en de Groep Teerink van het KNIL) zuid van Soebang vormde voor Shoji een bron van zorg.

Kolonel Shoji zette vervolgens op 4 maart de Groep Egashira in voor het uitvoeren van zijn primaire opdracht, het afsnijden van de verbinding Batavia-Bandoeng. Dit versterkte bataljon (minus) diende na het bezetten van Tjikampek, op te rukken naar Krawang en de grote verkeersbrug bij Gedoenggede. De actie mislukte omdat het KNIL de brug voor de ogen van de Japanse voorhoede opblies. De Groep Wakamatsu, ingezet voor de beveiliging van de opmars van Egashira naar Tjikampek, werd zodra dat kon en nog dezelfde dag grotendeels teruggenomen op Kalidjati en Soebang. Dit in verband met het gevaar van een nieuwe geallieerde aanval op Soebang.

Al op 4 maart bleek dat toch nog de nodige geallieerde luchtstrijdkrachten over waren, en hoe kwetsbaar de positie van de 3^e Hiko Dan op Kalidjati was. *Hurricanes* van de RAF schoten op 4 maart twee Ki-43 jagers neer en beschadigden of vernielden op de grond op Kalidjati een aantal Ki-48 bommenwerpers en andere vliegtuigen. De 3^e Hiko Dan voerde daarom op 4 en 5 maart opnieuw luchtaanvallen uit op Andir en op 6 en 7 maart luchtaanvallen op vliegveld Tasikmalaja.

Zowel voor de troepen van kolonel Shoji als voor de vliegtuiggroepen van generaal-majoor Endo bleef het gevaar van nieuwe aanvallen bestaan. Hun posities waren en bleven kwetsbaar. Shoji vreesde, als de vijand gelegenheid zou krijgen zijn strijdkrachten te consolideren, voor omsingeling en zag maar een uitweg. Zo snel mogelijk de aanval op Bandoeng inzetten, een tactiek vergelijkbaar met die van veldmaarschalk Rommel in de woestijnoorlog in noord-Afrika. Hij kreeg ondanks de daar aan verbonden risico's hiervoor van zijn superieuren, zij het

achteraf, toestemming. Op 5 maart viel Shoji vanuit Soebang via de Tjiater-pas aan, met alle luchtsteun die Endo hem maar kon leveren.

De krachtsverhouding in de lucht

De 3^e Hiko Dan beschikte niet over waarschuwingsmogelijkheden, er waren geen radar- of luisterposten, en kon alleen door nieuwe bombardementen op vijandelijke vliegbases en het vliegen van *combat air patrols*, en dan nog alleen overdag, proberen aanvallen op Kalidjati zoveel mogelijk te voorkomen. De Japanse luchtbrigade kampte echter, door op 2 en 3 maart door de geallieerden uitgevoerde luchtaanvallen, met een groot gebrek aan **jachtvliegtuigen**. Dit tekort werd accuut toen op 5 maart de missies ter ondersteuning van de grondtroepen bij de opmars naar Bandoeng begonnen. Zowel Kalidjati als de kwetsbare Ki-48 bommenwerpers moesten toen met maar **tien à elf** Ki-43's worden beschermd.

De ML en de RAF beschikten op dat moment over zeven en een dag later zelfs over negen inzetbare Brewsters en *Hurricanes*. Er bestond voor wat betreft jachtvliegtuigen dus geen (groot) Japans luchtoverwicht. Bij het Java Air Command (JAC) was men zich hier echter niet van bewust, vooral omdat de Japanse Ki-51 aanvalsvliegtuigen, eenmotorige *Army Co-operation*-vliegtuigen die relatief langzaam maar zeer wendbaar waren, veelvuldig werden aangezien voor jagers.

Aan geallieerde kant bestond juist een groot gebrek aan inzetbare **bommenwerpers** voor het uitvoeren van aanvallen op Kalidjati in de avond- en nachturen en rond zonsopkomst en -ondergang. In de ochtend van 4 maart beschikte het JAC nog over dertien, maar een dag later over nog maar acht inzetbare bommenwerpers. De 3^e Hiko Dan beschikte te Kalidjati, na de aankomst van de 90^e Sentai, op 4 en 5 maart over circa veertien tot vijftien inzetbare Ki-48 lichte bommenwerpers. De normale bommenlast van de Ki-48 was 300 kg, die van de Glenn Martins van de ML en *Vildebeestes* van de RAF, wanneer bewapend met 50 kg-scherfbommen, 450 kg. Voor wat betreft de bommenwerpers ontstond dus al op 5 maart een Japans luchtoverwicht, zowel gemeten in aantallen, als in afwerpvermogen.

Kalidjati was een zeer grote basis, met ruime verspreidingsmogelijkheden voor vliegtuigen in meerdere *dispersal area*'s. Het uitschakelen van de 3^e Hiko Dan middels bombardementen vereiste daarom een groot aantal sorties. Het in een korte termijn genereren van het minimaal benodigde aantal sorties was, gegeven het geringe aantal geallieerde bommenwerpers, onmogelijk. Met *fighter sweeps* overdag werd op 3 en 4 maart het aantal sorties naar Kalidjati echter flink opgevoerd. De effecten van het Japanse luchtoverwicht konden zo ten dele worden gecompenseerd.

De strategie van het AHK en de krachtsverhouding op de grond

Door het goeddeels verloren gaan van het versterkte 2-R.I. (circa 3.500 man) bij de mislukte herovering van Kalidjati, ontstond bij de geallieerde landstrijdkrachten in West-Java een groot gebrek aan troepen. Het Algemeen Hoofdkwartier (AHK) koos er voor Westgroep (onder andere bestaande uit 1-R.I. en de geallieerde brigade *Blackforce*) uit het westelijk deel van West-Java (de lijn Batavia-Buitenzorg) terug te trekken en op de Bandoengse hoogvlakte in te zetten voor de versterking van de Groep Bandoeng. Een zeer ingewikkelde verplaatsing over grote afstanden die op 4 maart begon. De eerste eenheden werden op 6 maart op de hoogvlakte geconcentreerd, maar waren de eerste circa vier dagen niet inzetbaar. De Groep Bandoeng diende daarom voorlopig “de gaten dicht te houden”, dat wil zeggen door verdediging van de passen, de Japanners de toegang tot de hoogvlakte te ontfangen. Westgroep en de Groep Bandoeng zouden tot één strijdmacht worden gecombineerd, die niet alleen in staat was

de hoogvlakte te verdedigen, maar die ook uitvallen kon doen om Japanse eenheden uit te schakelen. Als eerste diende de te Eretan Wetan gelande regimentsgevechtsgroep van kolonel Shoji te worden aangepakt.

Bij de strijd om de toegang tot de hoogvlakte beschikte het KNIL voor wat betreft de grondstrijdkrachten over een overmacht aan troepen. De regimentsgevechtsgroep Shoji omvatte maar circa 3.000 man, inclusief de verzorgende delen. De Groep Bandoeng van het KNIL omvatte ten tijde van de Japanse landingen op Java circa 5.900 man aan gevechtsgerede troepen. Dit aantal liep in de dagen daarna op tot omstreeks 9.000 man, al hadden de in dit aantal inbegrepen restanten van het versterkte 2-R.I. en een van de drie compagnieën infanterie van de Groep Teerink (de reserve van de Groep Bandoeng) na de mislukte aanval op Kalidjati van 3 maart niet veel gevechtswaarde meer. De KNIL-troepen konden echter in tegenstelling tot de troepen van kolonel Shoji niet worden geconcentreerd en moesten meerdere passen verdedigen. De Japanse aanval kon in beginsel via drie routes plaatsvinden, waarvan die via Poerwakarta en de Tjisomang-stelling, alsmede die vanuit Soebang via de Tjiater-stelling, het meest waarschijnlijk waren.

Wel verdedigde het KNIL vanuit voorbereide stellingen bergpassen die de Japanse troepen slechts konden naderen over smalle tweebaanswegen, deels zonder veel zijterrein, of met (natte) rijstvelden aan een of beide zijden van de weg. De route naar Bandoeng die voor de Japanners het minste risico met zich bracht, was de weg van Soebang via de Tjiater-pas en Lembang. De aanval van Shoji bleef een avontuur waaraan grote risico's kleefden. De Japanse legerluchtmacht bewees echter dat *Air power* de hiervoor beschreven nadelen ruimschoots kan compenseren als de grondstrijdkrachten zijn ingesteld en ingespeeld op samenwerking met de luchstrijdkrachten. Bij het KNIL was dit laatste nauwelijks het geval, al was de *Air support*-coördinatie op stafniveau goed.

De strategie van het Java Air Command

De grootste bedreiging voor Shoji bestond uit de kwetsbare positie van de 3^e Hiko Dan op Kalidjati, en daarmee uit de resterende geallieerde luchstrijdkrachten. Dit werd bij Java Air Command ook ten volle beseft. Het Commando ML had op 2 maart, op basis van onder meer gevechtsrapporten en gegevens uit debriefings van vliegtuigbemanningen, een rapport opgesteld over de sterkte van de bij Eretan Wetan gelande vijand. Hierin werd geconcludeerd dat het om hooguit 5.000 en eerder om 4.000 man ging en dat de Japanners, gegeven deze relatief geringe sterkte, zeer afhankelijk zouden zijn van luchtsteun. Het Algemeen Hoofdkwartier had in de ochtend van 5 maart door middel van luchtverkenning laten vaststellen dat deze vijandelijke troepenmacht niet verder was versterkt.

Het JAC voerde al vanaf 2 maart als strategie het in de avond en nacht en rond zonsopkomst en –ondergang uitvoeren van zoveel mogelijk bombardementsmissies en het overdag uitvoeren van periodieke *fighter sweeps* naar Kalidjati. Daarnaast vlogen de ML en de RAF overdag ondersteuningsmissies voor het KNIL, veelal gewapende verkenningen. De strategie was effectief en de 3^e Hiko Dan op Kalidjati zag door vijandelijke luchtaanvallen de aantallen inzetbare vliegtuigen aanzienlijk teruglopen. Van de door de luchtbrigade in de periode van 2 tot en met 4 maart 1942 naar Kalidjati overgevlogen toestellen, in totaal 74, waren op 5 maart aan het begin van de dag nog circa 41 toestellen (circa 55%) operationeel inzetbaar. Daarnaast verloor de Japanse legerluchtmacht een aantal transportvliegtuigen. De commandant van de 3^e Hiko Dan was zeer beducht voor nieuwe *fighter sweeps*. Die kwamen echter niet.

De overgebleven geallieerde luchstrijdkrachten waren op 4 maart zo gering in omvang, dat de commandant JAC deze geconcentreerd wilde inzetten. Als primair doel koos hij voor de Japanse gevechtsvliegtuigen op Kalidjati. Door middel van het uitschakelen van zoveel mo-

gelijk Japanse vliegtuigen kon het KNIL, zij het indirect, toch op een efficiënte manier worden ondersteund. Zodra de Japanse troepen de opmars naar Bandoeng zouden inzetten of zouden worden geconcentreerd voorafgaand aan een aanval, zouden de luchstrijdkrachten hun aandacht verleggen naar de Japanse grondstrijdkrachten. Het KNIL en de ML en de RAF in West-Java waren niet geoefend in het aanvragen respectievelijk verlenen van *close air support*, terwijl vanuit de jagers van de ML en RAF geen radioverbinding mogelijk was met de troepen op de grond. Meer directe ondersteuning van de grondstrijdkrachten kon dus so wie so niet, tenzij de positie van de voorste lijn eigen troepen ondubbelzinnig vaststond.

Het AHK stond aanvankelijk positief ten opzichte van het voorstel van generaal-majoor Van Oyen, maar de commandant van de Groep Bandoeng, generaal-majoor Pesman, beklagde zich bij de legercommandant. Het gevolg van de “generaalsruzie” was dat per 5 maart de overgebleven gevechtsvliegtuigen tijdens de daglichturen volledig ter beschikking van de Groep Bandoeng werden gesteld. JAC was deels buiten spel gezet.

De slag om de Tjiater-pas

De slag om de Tjiater-pas duurde twee dagen en begon op 5 maart om ongeveer 09.00 uur met de eerste Japanse luchtaanval op de Tjiater-stelling in het noordelijke einde van de pas. De strijd om het bezit van de pas eindigde in de vroege ochtend van 7 maart met het binnentrekken door Japanse troepen van de (inmiddels verlaten) KNIL-stellingen in het zuidelijke einde van de pas. Japanse troepen van de door majoor Wakamatsu geleide gevechtsgroep vochten zich op 5 en 6 maart een weg door de Tjiater-stelling, om vervolgens op 6 maart een aanval te doen op de stellingen van het KNIL in de zuidelijke toegang tot de Tjiater-pas bij de zogenaamde driesprong Tolhek.

In de middag van 5 maart viel de Groep Wakamatsu (circa 1.000 man inclusief het verzorgende deel) de versterkte compagnie 2-Inf. I (circa 250-300 man) van het KNIL aan. Die weerde zich uitstekend en wist in de tweede lijn van de Tjiater-stelling stand te houden. In de nacht van 5 op 6 maart had de compagnie het door haar bezette deel van de tweede lijn van de stelling nog vast in handen.

In de late middag en avond van 5 maart werd direct achter de tweede lijn van de stelling een nieuwe verdedigingslinie ingericht. Een deel van de aangevoerde versterkingen kon echter pas in de vroege ochtend van 6 maart hun posities innemen. In de ochtend van 6 maart moesten bovendien nog de pantserafweer, de luchtafweer en de verbindingen met de voorste lijn worden gerealiseerd. Dit lukte niet meer. Kort na zonsopgang van 6 maart zette de Japanse infanterie opnieuw de aanval in.

West van de weg die door de Tjiater-stelling liep, lag de Groep Teerink (twee compagnieën) in stelling en oost van deze weg het bataljon Inf. L.H. XXI (drie compagnieën), bij elkaar circa 950 man inclusief de verzorgende delen. In het zuidelijke einde van de Tjiater-pas werd eveneens een stelling geïmproviseerd, met een eerste lijn in de nog in aanleg zijnde Watesstelling en een tweede lijn bij de driesprong Tolhek, waar een tweede lijn voor de Watesstelling was gepland. Door gebrek aan troepen bij de Groep Bandoeng bestond de bezetting van “Wates” en “Tolhek” echter (los van de nabij de driesprong opgestelde twee batterijen bergartillerie) uit maar zo’n 400 man, grotendeels KMA-cadetten, aspirant reserveofficieren en Ambonese rekruten van een Depot Infanterie.

De compagnie 2-Inf. I had op 5 maart in de stelling nog niet veel last van de luchtaanvallen door de 3^e Hiko Dan en wist zelfs een Ki-48 bommenwerper neer te schieten en een tweede te treffen. Bovendien zagen de militairen hoe in de middag, vlak voor de stelling, een Britse *Hurricane* nog een Ki-48 neerschoot. De invloed op de strijd van de inzet van de 3^e Hiko Dan werd de volgende dag echter geheel anders. Wakamatsu zag zich geconfronteerd met een

krachtig verdedigde voorbereide stelling en zette met hulp van een voorwaartse commando-post van de 3^e Hiko Dan, die met zijn eigen bataljonstaf meetrok, in de vroege ochtend van 6 maart Ki-51 aanvalsvliegtuigen en Ki-48 bommenwerpers in tegen de vijandelijke troepen oost van de weg. Hij kon daardoor zijn troepen geconcentreerd inzetten tegen de Groep Teerink west van de weg. Die beschikte op dat moment noch over luchtafweer, noch over pantserafweer.

De tegenstand van de twee met secties mitrailleurs versterkte compagnieën infanterie was echter hardnekkig. Er was een luchtaanval door Ki-51's en inzet van enkele tanks voor nodig om het verzet te breken. Omstreeks 10.00 uur moest de Groep Teerink zich uit het gevecht losmaken door hoog opgelopen verliezen en omdat de munitie niet kon worden aangevuld. Oost van de weg was al enkele uren eerder door de luchtaanvallen het bataljon Inf. L.H. XXI uit zijn stellinggebied gejaagd. De zeer vermoeide uit Midden-Java afkomstige militairen, die sinds 1 maart door voortdurende verplaatsingen nauwelijks rust hadden gehad en vervolgens een nacht in de kou van de hooggelegen Tjiater-pas hadden doorgebracht, ontvingen al bij het innemen van hun stellingen in de vroege ochtend het eerste Japanse vuur. Toen kort daarop de 3^e Hiko Dan aanviel, brak het moreel. Het merendeel van het bataljon sloeg op de vlucht.

De hoofdmacht van de Groep Wakamatsu trok door het zware geaccidenteerde terrein west van de weg in zuidelijke richting en om de Wates-stelling heen. De Japanners meden de weg door de Tjiater-pas om te voorkomen dat de opmars in de pas zou vast lopen. Intussen schakelde de 3^e Hiko Dan met intensieve luchtaanvallen de verdediging van het zuidelijke einde van de pas en de vijandelijke artillerie, reserves, logistieke eenheden, commandoposten en dergelijke in het achtergebied zoveel als mogelijk uit. Gezien de tijd die Wakamatsu voor zijn opmars door het zware terrein nodig had, kon de luchtbrigade hier ruim de tijd voor nemen. De Ki-51's en vooral de Ki-48's richtten veel schade aan, veroorzaakten tientallen slachtoffers en holden het moreel van de verdedigers flink uit. Om ongeveer 17.00 uur kwam de verwachte aanval op de driesprong Tolhek, verdedigd door voornamelijk aspirant reserve-officieren en Ambonese rekruten. De Japanse aanval mislukte. Bij een succesvolle tegenaanval sneuvelden echter onder andere kolonel W.J. de Veer, commandant van de troepen in de stellingen en het achtergebied.

Kort na middernacht van 6 op 7 maart trokken de overgebleven verdedigers terug op Lembang, waar een nieuwe stelling werd geïmproviseerd. Die was in feite alleen bedoeld om nog wat tijd te winnen, voor de tegenstander een gedeeltelijke capitulatie van de troepen op de hoogvlakte zou worden aangeboden. Tolhek was te gemakkelijk te omtrekken en te isoleren en werd zonder verdere strijd verlaten. Zowel de KNIL-troepen als de troepen van kolonel Shoji leden in de strijd om de Tjiater-pas aanzienlijke verliezen. Gegeven de beschikbare middelen en het vijandelijke luchtoverwicht hadden de KNIL-troepen over het algemeen niet slecht gepresteerd. Eigen luchtstrijdkrachten hadden de verdedigers op 6 maart nauwelijks gezien, hetgeen het moreel niet ten goede kwam.

Samenwerking tussen Grond- en Luchtstrijdkrachten

De ML-afdelingen en squadrons van de RAF ondersteunden het KNIL tot 5 maart voornamelijk indirect door middel van aanvallen op het door de 3^e Hiko Dan bezette vliegveld Kalidjati. Doel was het aantal inzetbare Japanse gevechtsvliegtuigen zoveel mogelijk terugbrengen. Die strategie was succesvol. Het AHK communiceerde over de activiteiten en resultaten van de luchtstrijdkrachten wel met de Groep Bandoeng, maar die gaf een en ander niet door aan de commandanten van de ondergeschikte KNIL-eenheden. Dit wel uitgebreid doen, had wellicht het nadeel van de strategie van het JAC op het moreel van de KNIL-troepen voor een deel kunnen compenseren. De troepen in de Tjiater-stelling wisten dat geallieerde vliegtuigen

regelmatig Kalidjati aanvielen, omdat ze vanuit hoog gelegen posten in de stelling neerkeken op deze basis. In het zuidelijke einde van de Tjiater-pas en verder zuidelijk, merkte men echter vrijwel niets van de inspanningen van de bemanningen van de geallieerde luchtstrijdkrachten.

Het verloop van de landstrijd op 5 en 6 maart had veel te maken met de inzet van *Air power* door beide strijdende partijen. Deze inzet was zoals gezegd vanaf 5 maart aan geallieerde kant, tijdens de daglichturen, een zaak van het KNIL en wel van de staf van de Groep Bandoeng. De commandant van de troepen in de Tjiater-stelling en vervolgens de commandant van de troepenmacht in het operatiegebied (stellingen in de Tjiater-pas en achtergebied) kon door tussenkomst van deze staf luchtsteun aanvragen. Het hoofd Operaties van de staf van de Groep Bandoeng gaf ook rechtstreeks opdrachten aan de RAF en de ML. In de staf waren ten behoeve van de coördinatie en voor advisering over de inzet van luchtstrijdkrachten een tweetal verbindingsofficieren van respectievelijk de RAF en de ML opgenomen. De inzet van met name de jachtvliegtuigen door het KNIL is echter te karakteriseren als gering en inefficiënt, terwijl de inzet van gevechtsvliegtuigen voor luchtsteun bij de Japanse tegenstander niet anders dan als overvloedig en efficiënt kan worden gekenschetst.

De ML en de RAF vlogen, gelet op het aantal nog beschikbare vliegtuigen (op 6 maart waren te 05.00 uur bijvoorbeeld nog acht jagers inzetbaar) in feite maar een gering aantal opdrachten voor de ondersteuning van de troepen. De uitvoering van enkele opdrachten kon geen doorgang vinden door slecht weer, een Japanse luchtaanval, het bij een voorafgaande verkenning niet aantreffen van doelen, of door het ontbreken van informatie over de positie van de eigen troepen. Zoals uit onderstaand overzicht blijkt, stonden de jagers echter het grootste deel van de daglichtperiodes stand-by. De eveneens vermelde aantallen sorties van de bommenwerpers betroffen uitsluitend aanvallen op Kalidjati in de avond en nacht en de vroege ochtend tot zonsopgang. Enkele sorties met Glenn Martins van de ML tegen doelen op de weg van Soebang naar de Tjiater-stelling konden niet doorgaan omdat de toestellen te Tasikmalaja vast zaten in de modder (één sortie tegen zonsopgang van 5 maart en twee sorties tegen zonsopgang van 6 maart).

Aantallen sorties geallieerde jagers en bommenwerpers

	<u>Jagers</u>		<u>Bommenw.</u>		<i>totaal</i>	<i>opmerkingen</i>
	ML	RAF	ML	RAF		
5 maart	0	4	3	6	13	
6 maart	0	9	0	0	9	twee sorties afgebroken
7 maart	4	0	0	0	4	
8 maart	0	2	0	0	2	

De geallieerde luchtstrijdkrachten voerden in de strijd om de Tjiater-pas en Lembang de navolgende ondersteuningsmissies uit voor het KNIL (Groep Bandoeng).

Gerealiseerde ondersteuningsmissies (daadwerkelijk gestarte toestellen)

- 5 maart: twee sorties door 242 Squadron (gewapende wegverkenning Lembang-Tjiater).
- 6 maart [ochtend]: zes sorties door 242 Squadron (binden vijandelijke toestellen tevens verkenning; één verongelukt in start en één teruggekeerd).
- 6 maart [middag]: drie sorties door 242 Squadron (binden vijandelijke luchtstrijdkrachten, tevens verkenning).
- 7 maart: vier sorties door 1-Vl.G.V (*strafing* vijandelijke troepen noord van Lembang).

Bij de 3e Hiko Dan was de situatie op 5 en 6 maart geheel anders. Er werden door de inzetbare gevechtsvliegtuigen grote aantallen sorties gevlogen. Bovendien werden de Japanse toestellen op een efficiënte manier ingezet, volgens een beproefde doctrine voor grond-lucht samenwerking. De 3^e Hiko Dan voerde de navolgende aantallen sorties uit voor de ondersteuning van de opmars naar Bandoeng.

Aantallen sorties Japanse gevechtsvliegtuigen te Kalidjati

	Ki-43	Ki-51	Ki-48	<i>totaal</i>	<i>opmerkingen</i>
5 maart	28	23	25	76	
6 maart	30 ca.	21	49	100 ca.	
7 maart	25	20	45	90	
8 maart	--	--	--	--	alleen “demonstratievluchten”

De geallieerde jagers werden af en toe ingezet voor de uitvoering van een gewapende wegverkenning en op 6 maart voor het binden van vijandelijke vliegtuigen boven het gevechtsveld. Ze werden door de Groep Bandoeng NIET ingezet voor het uitvoeren van aanvallen op de Japanse troepen die in de ochtend van 5 maart de Tjiater-stelling naderden vanuit Soebang en op 5 en 6 maart evenmin voor het uitvoeren van *fighter sweeps* naar Kalidjati. Vooral het laatste type aanval was op 3 en 4 maart erg efficiënt gebleken voor het uitschakelen van Japanse vliegtuigen. De commandant van de Groep Bandoeng was echter tegen een dergelijke inzet en wilde de jagers achter de hand houden voor steunverlening aan zijn troepen. Omdat de luchtaanvallen op Kalidjati stopten, wist de 3^e Hiko Dan, ondanks geleden verliezen, de aantallen inzetbare gevechtsvliegtuigen op peil te houden. Zie het overzicht hierna.

Naar schatting inzetbare aantallen jagers en bommenwerpers

3^e Hiko Dan te Kalidjati (KD)

	<i>Jagers</i>	<i>bommenwerpers</i>	<i>opmerkingen</i>
4 maart	10	14	na de <i>fighter sweep</i> door 242 Sq
5 maart	11	15	
6 maart	11	18	
7 maart	11	18	
8 maart	11	18	
<u><i>opmerkingen</i></u>			
naar KD	24	30	in periode 2 t/m 4 maart 1942
total loss	7	7	in periode 2 t/m 7 maart 1942

Conclusies

Kolonel Shoji en generaal-majoor Endo namen met de aanval op Bandoeng via de Tjiater-pas een fors risico. De aanval niet inzetten, schatten beide Japanse bevelhebbers echter in als een nog groter risico. Kalidjati zou misschien door de 3^e Hiko Dan moeten worden ontruimd, met alle gevolgen voor de troepen van Shoji van dien. Het al dan niet slagen van de opmars door de Tjiater-pas was sterk afhankelijk van luchtsteun, terwijl de 3^e Hiko Dan zich te Kalidjati uitgerekend in een erg kwetsbare positie bevond. Vooral de geallieerde *fighter sweeps* richtten veel schade aan. Die hielden echter na 4 maart op. De 3^e Hiko Dan was daardoor in staat om

vanaf 5 maart grote aantallen sorties te vliegen voor de ondersteuning van de troepen van kolonel Shoji. Diens opmars verliep daardoor voorspoedig, al ontmoetten de Japanse troepen op enkele plaatsen hardnekkig verzet.

Het in de ogen van generaal-majoor Van Oyen (commandant JAC) inefficiënt inzetten van de weinige overgebleven geallieerde jachtvliegtuigen leidde tot een aanvaring tussen Van Oyen en de commandant Groep Bandoeng, generaal-majoor Pesman. Laatstgenoemde kreeg daarbij de steun van de legercommandant en vanaf 5 maart stonden de gevechtsvliegtuigen (in feite alleen de jagers) tijdens de daglichturen volledig ter beschikking van de Groep Bandoeng. Achteraf moet worden geconcludeerd dat Van Oyen gelijk had met zijn keuze voor een geconcentreerde inzet van de weinige nog beschikbare gevechtsvliegtuigen. Een controverser als die tussen Van Oyen en Pesman was overigens bepaald niet uniek tijdens de Tweede Wereldoorlog. In de periode 1939-1942 vond bijvoorbeeld tussen de Duitse Wehrmacht en de Luftwaffe een voortdurende strijd plaats over de organisatie van de “grond-lucht” coördinatie, die pas in 1942 in het voordeel van de Luftwaffe werd beslist [1].

De efficiency van de inzet van de resterende geallieerde jagers was vanaf 5 maart verdwenen. Het volgen van de door het JAC voorgestane strategie zou daarentegen hebben geleid tot luchtaanvallen op de Japanse troepen die in de ochtend van 5 maart in opmars waren naar de Tjiater-stelling en tot meer *fighter sweeps* naar Kalidjati. Dit had de KNIL-troepen in de Tjiater-pas mogelijk in de gelegenheid gesteld enkele dagen langer stand te houden, omdat er wat meer tijd zou zijn geweest de nieuwe eerste lijn achter de Tjiater-stelling te versterken en op orde te brengen. Er was op 6 maart nog een dag of drie, vier nodig om de belangrijkste eenheden van Westgroep (als eerste *Blackforce*) weer inzetbaar en een groot deel van de te Andir en Tasikmalaja in opbouw zijnde 27 nieuwe P-40 jachtvliegtuigen operationeel te maken.

Het door het AHK tijdens de daglichturen volledig ter beschikking stellen van de luchtsrijdkrachten aan de Groep Bandoeng, moet achteraf als een blunder worden beschouwd. De uitkomst van de eindstrijd om West-Java zou bij een ander besluit van het AHK en een ander optreden van de Groep Bandoeng, uiteindelijk niet anders zijn geweest. Het is echter zeer wel denkbaar dat de troepen van kolonel Shoji bij een efficiënte inzet van de geallieerde luchtsrijdkrachten zouden zijn vastgelopen. De moeizame terugname van Westgroep op de Bandoengse hoogvlakte zou dan niet tevergeefs zijn geweest.

Noten hoofdstuk 7

- [1] W. Murray, “The Luftwaffe Experience, 1939-1941” in *Case studies in the development of Close Air Support*.

Gebruikte bronnen en literatuur

Boeken en in druk verschenen rapporten

- Boer, P.C.
De Luchtstrijd rond Borneo, Houten, 1987.
- Boer, P.C.
De luchtstrijd om Indië, Houten, 1990.
- Bosscher, Ph.M.
De Koninklijke Marine in de tweede wereldoorlog, Deel 2, Franeker, 1986.
- Brendgen, J.H.J.
Belevenissen van een K.N.I.L.-officier in de periode 1942-1950, z.p., z.j.
- Burgers, G.J.
Het 6 ARVA Squadron in Nederlands-Indië: 1946-1950;
Brochures Sectie Luchtmacht Historie nr. 14, 's-Gravenhage 2002.
- Bijkerk, J.C.
Vaarwel tot betere tijden, documentaire over de ondergang van Nederlands-Indië,
 Franeker, 1974.
- Edmonds, W.D.
They fought with what they had, Boston, 1951.
- Gillison, D.
Royal Australian Air Force 1939-1942, Australia in the war of 1939-1945, 3, Air,
Volume 1, Canberra, 1962.
- Hagens, G.J.
De KNILM vloog door...; Java's evacuatie, 1942, Haarlem, 1972.
- Helfrich, C.E.L.
Memoires van C.E.L. Helfrich, Luitenant-Admiraal b.d.,
Eerste deel, De Maleise Barriere, Amsterdam-Brussel, 1950.
- Heshusius, C.A.
KNIL-Cavalerie, 1814-1950. Geschiedenis van de Cavalerie en de pantsertroepen
van het Koninklijk Nederlands-Indische Leger, Sectie Krijgsgeschiedenis KL, z.j.
- Hoogenband, C. van den & Schotborgh, L. [bewerkers]
Nederlands-Indië contra Japan, Deel VII: De strijd op Java, Den Haag, 1961.
- Jong, L. de
Nederlands-Indië, I, eerste en tweede helft. Het Koninkrijk der Nederlanden
in de Tweede Wereldoorlog, 11a, Leiden, 1984.
- Kelly, T.
Hurricane over the jungle, London, 1977.
- Klinkert, W. & Otten, R.U.M.M. & Plasmans, J.F.
75 jaar Lucht doelartillerie, 1917-1992, Den Haag, 1992.
- Maltby, Sir Paul
Report of the air operations during the campaign in Malaya and the Netherlands
East Indies 8 december 1941 to 12 March 1942, London, 1948.
- Meel, P. van (redactie)
Tanda Mata KNIL, Stichting Stabelan, Dordrecht, 1984.
- Military History Office of the Defence Agency's Defence College
Volume 34: Army Air Drive to the Southern Pacific Area.
Series of military history of World War II, Tokyo, 1970.
 (alleen beschikbaar in het Japans, gebruikt is een vertaling in het Engels)

- Military History Office of the Defence Agency's Defence College
 Volume 26: *Naval Drive to Dutch East Indies and Bay of Bengal*.
 Series of military history of World War II, Tokyo, 1969.
 (alleen beschikbaar in het Japans, gebruikt is een vertaling in het Nederlands)
- Murray, W.
Case Studies in the development of Close Air Support, USA, 1990.
- Nortier, J.J. & Kuijt, P & Groen, P.M.H.
De Japanse aanval op Java, Amsterdam, 1994.
- Schotborgh, L. (bewerker)
Nederlands-Indië contra Japan, Deel IV: De verrichtingen van de Militaire luchtvaart bij de strijd tegen de Japanners in en om de archipel, in samenwerking met bondgenootschappelijke luchtstrijdkrachten, 's-Gravenhage, 1956.
- Shores, Christopher & Cull, Brian
Bloody Shambles, Volume Two, The Defence of Sumatra to the Fall of Burma
 London, 1993.
- Wavell, Sir Archibald
Despatch by the Supreme Commander of the ABDA Area to the Combined Chiefs of Staff on Operations in the South-West Pacific 15 January 1942 to 25 February 1942, London, 1948.
- Weal, E.C. & Weal, J.A. & Barker, R.F.
Combat aircraft of World War II, London, 1977.
- Willmott, H.P.
Empires in the Balance. Japanese and Allied Pacific Strategies to April 1942
 London, 1982.

Rapporten, papers en dergelijke

- Army Air Force Historical Studies 29A:*
 Summary of Air Actions in the Philippines and the Netherlands East Indies,
 7 December 1941 - 26 March 1942.
 Assistant-Chief of Air Staff, Intelligence-Historical Division, Washington, D.C.,
 1945 [thans verkrijgbaar via de historische afdeling van de U.S. Air Force].
- Boer, P.C.
 De vergeten Couter-Air Campagne van het Wapen der Militaire Luchtvaart van
 het KNIL en de Royal Air Force ter behoud van West-Java: 19-28 februari 1942.
 Deel 1: beschrijving en analyse van de jagerinzet.
 KMA/FMB/KOC, Research Paper 01-61, oktober 2001.
- Boer, P.C.
 De Slag om Kalidjati vanuit een *Joint*-optreden perspectief,
 28 februari tot en met 3 maart 1942.
 HDO/KMA/KOC, Research Paper FMB 03-66, juli 2003.
- Coster, F.W., Schout-bij-nacht, Commandant der Marine in Australië.
 Verslag omtrent de krijgsv verrichtingen in Nederlands-Indië,
 December 1941 – Maart 1942
 bijlage bij nota No S.65, d.d. 20 mei 1942 aan ZE de Minister van Marine.
- Japanese Monograph nr. 66:
Invasion of the Netherlands East Indies
 Washington D.C., 1948 [thans verkrijgbaar via Library of U.S. Congress]
- Japanese Monograph nr. 69:
Air Operations in the Invasion of the Netherlands East Indies
 Washington D.C., 1948 [thans verkrijgbaar via Library of U.S. Congress].

Tijdschriftartikelen

- Boer, P.C
Psychologische effecten van het luchtwapen
in: *Carré*, 20 [1997] 10.
- Nortier, J.J.
De Afdeling Operaties van het Algemeen Hoofdkwartier KNIL in 1941/42
in: *Militaire Spectator*, 156 [1987] 9.
- Nortier, J.J.
De gevechten bij Palembang in februari 1942
in: *Militaire Spectator*, 154 [1985] 7 en 8.
- Warden III, John, A.
The Enemy as a System
in: *Air Power Journal*, 9 [Spring 1995] 2.
- Diverse auteurs; artikelen en gereproduceerde verslagen uit de periode 1946-1947
in: *Stabelan, Periodiek van de Stichting Vriendenkring oud KNIL Militairen*,
jaargangen 1974 tot en met 1999, diverse nummers.

Archieven

- Sectie Luchtmachthistorie van de Staf Bevelhebber der Luchtmachtkrachten
Dossiers uit de collecties Ward en Veuger/De Smalen.
- Instituut Militaire Geschiedenis van de Koninklijke Landmacht
Dossiers uit de collectie Nederlands-Indië contra Japan

Door particulieren ter beschikking gestelde documenten

- Aarem, A. van & Mossou, J.:
beschrijving oorlogsoperaties H.F. Zeylemaker
notities van Elt vl wnr Zeijlemaker, uitgewerkt in maart 1942.
- Bont, D.T. de:
originele gevechtsverslag missie M-542 op 3 maart 1942.
- Kreefft, O.A.O.:
aan de hand van korte notities en schetstekeningen in diens zakboekje,
kort na de capitulatie uitgeschreven dagboek aantekeningen.
- Kruiselbergen, J. van:
vliegerlogboek periode december 1941-maart 1942.
- Rest, A.A.M. van:
notities over de inzet en beschikbaarheid van jachtvliegtuigen in
diens zakboekje, bijgehouden tot en met 3 maart 1942.
- Taffijn, J.C.:
dagboek aantekeningen in diens zakboekje, december 1941- maart 1942.
- Wolff, A.B.:
losse gedeeltes afkomstig uit een bundel doorslagen van
'Operations Summaries JAC', periode 23 februari 1942-6 maart 1942.

[blanco pagina]

Bijlage 1. Gebruikte afkortingen.

A	Afdeling [der Artillerie] of Bataljon [der Luchtdoelartillerie]
AAFHS	Army Air Force Historical Studies
ABDA	American-British-Dutch-Australian [HQ]
AHK	Algemeen Hoofdkwartier
Bd	Buiten dienst
Bg	Bergartillerie
Bri	Bommenrichter
Cav	Cavalerie
Cdt	Commandant
CL	Commandant Luchtstrijdkrachten
C-ML	Commandant Wapen der Militaire Luchtvaart
COIC	Combined Operations and Intelligence Center
DGP	Directoraat-Generaal Personeel
Dpl	Dienstplichtig
Elt	Eerste luitenant
Excl	Exclusief
Flg Off	Flying Officer [= Elt]
Flt Lt	Flight Lieutenant [= Kap]
Genmaj	Generaal-majoor
GHQ	General Headquarters
HAA	Heavy Anti-Aircraft Regiment
Hw	Houwitser(s)
HQ	Headquarters
IMG	Instituut Militaire geschiedenis (Koninklijke Landmacht)
Inf	Infanterie [bataljon]
JAC	Java Air Command
Kap	Kapitein
KB	Koninklijk Besluit
KMA	Koninklijke Militaire Academie
KNIL	Koninklijk Nederlands-Indisch Leger
KNILM	Koninklijke Nederlands-Indische Luchtvaartmaatschappij
KLu	Koninklijke Luchtmacht
Kol	Kolonel
LAA	Light Anti-Aircraft Regiment
LARA	Lange afstand Radio
LAS	Landmachtstaf
Lbs	Pound [Brits, 0,454 kg]
Ld	Luchtdoelartillerie
Lvrt	Luchtvaart-radiotelegrafist
ME	Mobiele Eenheid
ML	Militaire Luchtvaart [Wapen der]
Mont	Monteur
MOW	[Vakgroep] Militair Operationele Wetenschappen [der KMA]
N.I.	Nederlands-Indië
NIOD	Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie

NicJ	<i>Nederlands-Indië contra Japan</i> [Serie publicaties van de SMG]
Pag	Pantserafweergeschut
Pla	(afdeling) Pantser- en Luchtafweergeschut
Plt Off	Pilot Officer [= Tlt]
Plv	Plaatsvervangend
RAAF	Royal Australian Air Force
RAF	Royal Air Force
RecGroup	Reconnaissance Group
Red	Redactie
R.I.	Regiment Infanterie
RMWO	Ridder Militaire Willems-Orde
Sgt	Sergeant
SGW	[Vakgroep] Sociale & Gedragswetenschappen & Wijsbegeerte [der KMA]
SLH	Sectie Luchtmachthistorie
SM	Sergeant-majoor
SMG	Sectie Militaire Geschiedenis [van de LAS]
Sqn Ldr	Squadron Leader [= majoor]
TD	Technische Dienst [van de ML]
Tlt	Tweede luitenant
USAAF	United States Army Air Force
Vd	Veldartillerie
Vdg	Vaandrig
Vk.A.	Verkenningaafdeling
Vl	Vlieger
Vl.A.	Vliegtuigaafdeling
Vl.G.	Vliegtuiggroep
VN	Verenigde Naties
VPA	Verbandplaatsaafdeling
Wmr	Wachtmeester
Wnd	Waarnemend
Wnr	Waarnemer
2 Lt	Second Lieutenant [= Tlt]

Bijlage 2. Gegevens belangrijkste ingezette vliegtuigtypes.

Legenda:

- [a] aantal motoren * vermogen [hp]
- [b] max. snelheid [km/u]
- [c] kruissnelheid
- [d] stijgsnelheid
- [e] maximaal vliegbereik
- [f] bewapening
- [g] bommenlast

(a tot en met e conform fabrieksopgaven)

Brewster B339D

Eenpersoons jager; laagdekker met intrekbaar landingsgestel.

- [a] 1 * 1.200 hp / start
- [b] 545 km/u op 5.000 m
- [c] 450 km/u op 5.000 m
- [d] 6.000 m / 7 min, 0 sec
- [e] 1.700 km
- [f] 2 * 7,7 mm / 2 * 12.7 mm mitrailleurs
- [g] 100 kg

Hawker *Hurricane* IIB

Eenpersoons jager; laagdekker met intrekbaar landingsgestel.

- [a] 1 * 1.280 hp / start
- [b] 550 km/u op 6.400 m
- [c] 475 km/u op 6.400 m
- [d] 6.080 m / 7 min, 30 sec
- [e] 1.127 km
- [f] 8 * 7,7 mm mitrailleurs [zoals ingezet op Java]
- [g] geen [zoals ingezet op Java]

Nakajima Ki-43-Ia *Army 1*

Eenpersoons jager; laagdekker met intrekbaar landingsgestel.

- [a] 1 * 970 hp / 3.400 m
- [b] 495 km/u op 4.000 m
- [c] 320 km/u op 2.500 m
- [d] 5.000 m / 5 min, 30 sec
- [e] 1.200 km
- [f] 1 * 7,7 mm en 1 * 12,7 mm [deze laatste
verschoot brisantgranaatjes]
- [g] geen [zoals ingezet boven Java]

Glenn Martin Model 139 / WH-2

Vierpersoons middelzware bommenwerper; middendekker met intrekbaar landingsgestel.

- [a] 2 * 840 hp / 2.650 m
- [b] 359 km/u op 3.000 m
- [c] 270 km/u op 3.000 m
- [d] 3.000 m / 8 min, 15 sec
- [e] 2.247 km
- [f] 3 * 7,7 mm mitrailleurs
- [g] 1.000 kg

Glenn Martin Model 166 / WH-3a

Vierpersoons middelzware bommenwerper; middendekker met intrekbaar landingsgestel.

- [a] 2 * 900 hp / 2.000 m
- [b] 388 km/u op 3.000 m
- [c] 300 km/u op 3.000 m
- [d] 3.000 m / 4 min, 54 sec
- [e] 2.565 km
- [f] 3 * 7,7 mm mitrailleurs
- [g] 1.000 kg intern [plus 1.000 kg extern over korte afstanden]

Kawasaki Ki-48-I Army 99

Vierpersoons lichte bommenwerper; middendekker met intrekbaar landingsgestel.

- [a] 2 * 980 hp / 3.000 m
- [b] 480 km/u op 3.500 m
- [c] 350 km/u op 3.500 m
- [d] 5.000 m / 9 min, 0 sec
- [e] 2.400 km
- [f] 3 * 7,7 mm mitrailleurs
- [g] 300 kg [max. 400 kg over korte afstand]

Mitsubishi Ki-51 Army 99

Tweepersoons aanvalsvliegtuig en tactische verkenners; laagdekker met vast landingsgestel.

- [a] 1 * 950 hp / 2.300 m
- [b] 424 km/u op 3.000 m
- [c] onbekend
- [d] 5.000 m / 9 min, 55 sec
- [e] 1.060 km
- [f] 3 * 7,7 mm mitrailleurs
- [g] 200 kg

Curtiss-Wright CW-22 *Falcon*

Tweepersoons tactische verkenner; laagdekker
met intrekbaar landingsgestel.

- [a] 1 * 420 hp / 430 m
- [b] 346 km/u op 760 m
- [c] 314 km/u op 760 m
- [d] 570 m / 1 min, 0 sec
- [e] 833 km
- [f] 2 * 7,7 mm mitrailleurs
- [g] 100 kg (bij verminderde hoeveelheid brandstof)

[blanco pagina]